T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

İDARÎ VE SOSYAL YAPI BAKIMINDAN PRİŞTİNE SANCAĞI (1877-1912)

DOKTORA TEZİ

Seda ŞAHİN AHMETAJ

BURSA-2025

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

İDARİ VE SOSYAL YAPI BAKIMINDAN PRİŞTİNE SANCAĞI (1877-1912)

DOKTORA TEZİ

Seda ŞAHİN AHMETAJ

Danışman:
Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

BURSA – 2025

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim/Anasanat Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı'nda 711422002 numaralı Seda Şahin Ahmetaj'ın hazırladığı "İdarî ve Sosyal Yapı Bakımından Priştine Sancağı (1877-1912)" konulu (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, 11/04/2025 günü 14:00 - 16:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin …Başarılı… olduğuna …Oybirliği… ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Saadet MAYDAER

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Abdullah KARAHAN

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ

İstanbul Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Mustafa POLAT

Balıkesir Üniversitesi

11/04/2025

DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı/Konusu: "İdarî ve Sosyal Yapı Bakımından Priştine Sancağı (1877-1912)".
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 181 sayfalık kısmına ilişkin, 17/02/2025 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin) aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %12'dir.
Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dâhil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.
Gereğini saygılarımla arz ederim

17/02/2025

Adı Soyadı:	Seda ŞAHİN AHMETAJ
Öğrenci No:	711422002
Anabilim Dalı:	İslam Tarihi ve Sanatları
Programı:	Doktora
Statüsü:	☐ Y. Lisans ☒ Doktora

Danışman
Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ
17/02/2025

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum **"İdarî ve Sosyal Yapı Bakımından Priştine Sancağı (1877-1912)"** başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

17/02/2025

Seda ŞAHİN AHMETAJ

Adı Soyadı	**:**	**Seda ŞAHİN AHMETAJ**
Öğrenci No	**:**	**711422002**
Anabilim Dalı	**:**	**İslam Tarihi ve Sanatları**
Programı	**:**	**İslam Tarihi**
Statüsü	**:**	**Doktora**
Danışman	**:**	**Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ**

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Seda Şahin Ahmetaj
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslam Tarihi
Tezin Niteliği	: Doktora
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

İdarî ve Sosyal Yapı Bakımından Priştine Sancağı (1877-1912)

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren idarî yapıda meydana gelen değişiklikler ve düzenlemeler Osmanlı Devleti'nin tüm vilayetlerine ve daha yerelde tüm sancaklarına yansımıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi kurulan Kosova vilayetine bağlı Priştine sancağı da gerek idarî düzenlemelerin mülkî ve idarî mekanizmaya yansımaları ve Kosova ovasındaki merkezî konumu gerekse Balkanların siyasî-ekonomik zorlu süreçlerden geçtiği dönemdeki konjonktürel yapısı ve diğer dinî-demografik boyutlarıyla dikkate alındığında önemli sancak merkezlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır.

İdarî, malî, ictimaî, maarif ve diğer alanlarda yapılan yenilik ve düzenlemeler, merkeziyetçi eğilimin güçlendiği ve daha denetlenebilir bir yönetim mekanizması ortaya koysa da bölgedeki her siyasî gelişme ve ıslahat girişimlerinin toplumsal dengeleri yeniden şekillendirdiği gözlemlenmiştir. Priştine'nin farklı kültür, din, dil ve etnik yapıları içinde barındıran bir Osmanlı taşrasını temsil ediyor olması da bu dengelerin daha belirgin bir şekilde hissedilmesine neden olmuştur.

Bu tezde, bölgesel ve tarihsel gelişmelerin ışığında 1877-1912 yılları arasında Priştine'deki idarî, mülkî, sosyo-ekonomik, demografik yapı, eğitim süreçleri ve kurumlar, matbu kaynak/vesikalar ve arşiv kayıtları kullanılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Balkanlar, Kosova, Priştine Sancağı, İdari Yapı, Sosyal Hayat, Kültürel Miras, Asayiş.

ABSTRACT

Name and Surname	: Seda ŞAHİN AHMETAJ
University	: Bursa Uludağ University
Institution	: Social Science Institution
Field	: Islamic History and Islamic Arts
Branch	: Islamic History
DegreeAwarded	: Doctoral Degree Thesis PhD
Supervisor	: Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

The Pristina Sanjak in terms of the administrative and social structure (1877-1912)

Since the half of the 19th century, administrative changes and reorganizations in the Ottoman Empire have impacted all provinces and, more locally, all sanjaks. Pristina Sanjak, part of the province of Kosovo and established prior to the 1877-78 Ottoman-Russian War, has emerged as a significant sanjak center due to the effects of these administrative reorganizations on its civil and administrative framework, its central location in Kosovo plain, its contextual structure during the challenging politico-economic circumstances in the Balkans, and other religious and demographic aspects.

Orders and regulations in areas such as administration, finance, society, education have led to the strengthening of centralizing tendencies and the emergence of more controllable governance mechanism. However, every political development and reform initiative in the region reshaped the social balances. Furthermore, Priština, representing as the Ottoman provincial area that houses diverse cultures, religions, languages, and ethnicities, has contributed to the more pronounced manifestation of these balances.

This thesis will evaluate the administrative, socio-economic, demographic, and educational processes and institutions in Pristina Sanjak between 1877-1912 in light of regional and historical developments. The study will utilize printed sources/documents and archival records to provide a comprehensive analysis.

Keywords: Ottoman Empire, Balkans, Kosovo, Pristina Sanjak, Administrative Structure, Social Life, Cultural Heritage, Public Order.

ÖNSÖZ

Tarih boyunca farklı kültür, dil, din ve milleti içinde barındıran ancak dinî, siyasî ve kültürel değişikliklerden de en çok etkilenen bölgelerden biri olan Balkanlar, benim için coğrafya olarak maddî ve kültürel temas halinde bulunduğum bir ilgi ve inceleme sahası olmuştur.

19. yüzyılda yaşanan siyasî gelişmeler, Balkanları birleşmesi zor millî unsurlara ayırmış, ekonomik ve sosyal olumsuzluklara sebep olmuş ve neticede Rumeli coğrafyasını Osmanlı idaresinden koparmıştır. Bu süreçte yaşanan krizlere karşı Osmanlı'nın, bölgedeki son yıllarına kadar hakimiyetini koruyan yapısını, bölgedeki varlığının yansımalarını ve getirdiği sistemin oluşturduğu yeni düzeni incelemek, dikkatimi çeken önemli bir konu oldu. Bu nedenle Balkanların önemli idarî merkezlerinden Kosova vilayetinin, idarî ve sosyal açıdan derinlemesine araştırılmamış Priştine sancağını incelememizin konusu olmuştur.

Priştine 1877 yılında teşkil edilen Kosova vilayetine bağlanmış, 1877-1888 yılları arasında vilayet merkezi konumunda kalmıştır. 1888'den sonra 1912'ye kadar mutasarrıflık merkezi olması yönünde idari değişikliğe uğrayan Priştine sancağı, Kosova vilayetine bağlanmasından Osmanlı'dan ayrılışına kadarki otuz beş yıllık süreçte aynı vilayete bağlı kalmaya devam etmiştir. Priştine sancağı, merkezileşme politikalarının idari alanda güçlü temellerinin atıldığı bir dönem olması itibariyle idarî, mülkî, iktisadî, sosyal alanda merkezi yönetim politikalarının hassasiyetle uygulandığı bir taşra yapılanması olması yönüyle de dikkat çekmektedir.

Akademik yönlendirmeleri ve değerli önerileri ile tezimin her aşamasında desteğini gördüğüm kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ'a, çalışmamdaki katkılarından ötürü tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Saadet MAYDAER ve Prof. Dr. Abdullah KARAHAN'a, Arnavutça eserlerin tercümesi konusunda yardımlarına başvurduğum Dr. Enes İDRİZ ve Muhamed AHMETAJ'a, tezi okuyarak düzenlemelerde bulunan Dr. Fatma Gül ALTUN ve Kübra ABAZİ'ye, fakültedeki bölüm odasını kullandırarak konforlu bir çalışma ortamı imkanı bulmamı sağlayan İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Başkanlığı ve hocalarına, her daim yanımda olan değerli aileme, hiçbir zaman yalnızlık hissettirmeyen sevgili dostlarıma ve tekraren eşim Muhamed AHMETAJ'a çok teşekkür ederim.

Seda ŞAHİN AHMETAJ

Bursa 2025

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **ii**
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iii**
YEMİN METNİ ..... **iv**
ÖZET ..... **v**
ABSTRACT ..... **vi**
ÖNSÖZ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **viii**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **xi**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xii**
KISALTMALAR ..... **xiii**
GİRİŞ **1**
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI 1
II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI 3
III. TARİHÇE 6

BİRİNCİ BÖLÜM
PRİŞTİNE SANCAĞININ İDARÎ VE MÜLKÎ YAPISI

I. OSMANLI DEVLETİ'NDE İDARÎ YAPILANMA 20
A. Vilayet İdaresi 25
B. Sancak İdaresi 27
C. Kaza İdaresi 28
D. Nahiye ve Köy İdaresi 29
II. PRİŞTİNE SANCAĞININ TEŞEKKÜLÜ VE MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER 30
A. Priştine Sancağının Teşekkülü 30
B. Priştine Sancağında Meydana Gelen İdarî-Mülkî Değişiklikler 34
III. PRİŞTİNE SANCAĞININ MÜLKİ TAKSİMATI 40
A. Kazalar 40
1. Priştine (Sancak Merkezi) 41
2. Mitroviçe 42
3. Gilan 43
4. Vulçıtrın 45
5. Preşova 47
B. Nahiyeler 48
C. Köyler 50
1. Sancak Merkezine Bağlı Köyler 50
2. Kazalara Bağlı Köyler 52

IV. PRİŞTİNE SANCAĞININ İDARİ YAPISI 58
A. İdareciler 58
1. Vali 58
2. Mutasarrıf 60
3. Kaymakam 67
B. Sancağın İdari Birimleri 72
1. Sancak İdare Meclisi 72
2. Tahrirat Kalemi 75
3. Muhasebe-i Liva Kalemi 75
4. Tahrir ve Vergi İdaresi 76
5. Defter-i Hâkânî İdaresi 77
6. Nüfus İdaresi 77
7. Umûr-ı Nâfia Komisyonu 78
8. İstatistik Komisyonu 78
9. Adlî İdareler 78
10. Mahkeme-i Şeriyye Kalemi 81
11. Maârif Komisyonu 82
12. Tahsilat Komisyonu 82
13. Ziraat Bank Şubesi 83
14. Orman İdaresi 83
15. Zabıta Dairesi 83
16. Polis Dairesi 84
17. Telgraf ve Posta İdaresi 84
18. Belediye Dairesi 84

İKİNCİ BÖLÜM
PRİŞTİNE SANCAĞINDA SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK HAYAT

I. DEMORAFİK YAPI 86
A. Müslüman-Gayrimüslim Unsurlar 87
B. Nüfus 90
II. DİNÎ, MİMARÎ, KÜLTÜREL YAPILAR 102
A. Külliyeler 102
1. Fatih Sultan Mehmed Külliyesi 103
2. Pîrî Nâzır Külliyesi 104
3. Sultan Murad Hüdavendigar Külliyesi 104
4. Emir Alaaddin Külliyesi 106
5. Kadı Yûnus (Lokaç) Külliyesi 108
B. Camiler 108
1. Priştine Camilerine Genel Bakış 108
2. Şehir Merkezindeki Önemli Camiler 111

a) Fatih Sultan Mehmed Cami 111
b) Sultan Murad (Çarşı) Cami 114
c) Yaşar Paşa Cami 116
III. EĞİTİM-ÖĞRETİM 117
A. Osmanlı Devleti'nde Eğitimin Genel Yapısı ve Yenilikler 117
B. Priştine Sancağındaki Eğitim Kurumları 119
1. Sıbyan ve İbtidaî Mektepler 119
2. Rüşdiyeler 123
3. İdadî Mektep 127
4. Dârulmuallimîn 128
5. Medreseler 129
6. Gayrimüslim Mektepler 133
IV. İKTİSADİ HAYAT 135
A. Ziraat 135
B. Ticaret, Sanayi ve Meslek Kolları 138
C. Hayvancılık 140
D. Madenler 141
E. Sancak Gelirleri 142
F. Ekonomik Destekler 145

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PRİŞTİNE'DE ASAYİŞ

I. TOPLUMSAL VE BÖLGESEL SORUNLARA GENEL BİR BAKIŞ 148
II. ASAYİŞİ BOZAN UNSURLAR 153
A. Genel Suçlarla İlgili Meseleler 153
1) Katl 156
2) Darb ve Cerh 160
3) Hırsızlık 161
5) Diğer Suçlar 163
B. Çetecilik ve Eşkıyalık Faaliyetleri 165
C. Sınır Hattındaki Olaylar 168
D. Asılsız İhbar ve Suçlamalar 170
E. Konsoloslarla İlgili Meseleler 173
F. Gayrimüslim Din Adamlarının Faaliyetleri 177
III. ASAYİŞ TEDBİR POLİTİKALARI 179

SONUÇ 183

BİBLİYOGRAFYA 187

EKLER 202

ÖZGEÇMİŞ 210

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Kosova Vilayeti Mülkî Taksimatı (H. 1314/ M. 1896) 33
Tablo 2 Priştine Sancağı Kazalarının Yıllara Göre Değişimi 40
Tablo 3 Priştine Sancak Merkezine Bağlı Köyler 50
Tablo 4 Mitroviçe Kazasına Bağlı Köyler 52
Tablo 5 Vulçıtrın Kazasına Bağlı Köyler 53
Tablo 6 Gilan Kazasına Bağlı Köyler 55
Tablo 7 Preşova Kazasına Bağlı Köyler 56
Tablo 8 Priştine'de İkamet eden Kosova Valileri 59
Tablo 9 Kosova Vilayeti Priştine Merkez Mutasarrıfları 61
Tablo 10 Priştine Sancağı Mutasarrıfları 62
Tablo 11 Mitroviçe Kazası Kaymakamları 68
Tablo 12 Gilan Kazası Kaymakamları 69
Tablo 13 Vulçıtrın Kazası Kaymakamları 70
Tablo 14 Preşova Kazası Kaymakamları 71
Tablo 15 Priştine Sancağında Görev Alan Tahrirat Müdürleri 75
Tablo 16 Priştine Sancağında Görev Alan Muhasebeciler 76
Tablo 17 Priştine Sancağında Görev Alan Defter-i Hâkânî Memurları 77
Tablo 18 Priştine Sancağı Bidâyet Mahkemesi Hukuk Dairesi Başkanları 79
Tablo 19 Priştine Sancağı Bidâyet Mahkemesi Ceza Dairesi Başkanları 80
Tablo 20 Priştine Sancağı Görevli Müddeiumumî Muavinleri 81
Tablo 21 Priştine Sancağı Telgraf ve Posta Müdürleri 84
Tablo 22 Priştine Sancağının Nüfusu, 1880 95
Tablo 23 Priştine Sancağının Nüfusu, 1882 96
Tablo 24 Priştine Sancağının Nüfusu, 1893 97
Tablo 25 Priştine Sancağının Nüfusu, 1903 100
Tablo 26 Priştine Sancağı Camileri 111
Tablo 27 Priştine Sancağında Bulunan Sıbyan ve İbtidaî Mektepleri, 1902 122
Tablo 28 Kosova Vilayetindeki Rüşdiye Mektepleri H. 1319/M.1901/1902 125
Tablo 29 Priştine Sancağı Rüşdiye Mektepleri, Açılış Tarihleri ve Masrafları 126
Tablo 30 Priştine'de Bulunan Medreseler 131
Tablo 31 Kosova Vilayetindeki Gayrimüslim Mektepler, 1894 134
Tablo 32 Priştine Sancağı Vergi Gelirleri (H.1315 / M.1897-98) 144

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 Kosova Vilayeti Nüfusunun Sancaklara Göre Dağılımı, 1905 94
Şekil 2 Priştine Sancağı Müslüman-Gayrimüslim Nüfus Oranı, 1882 97
Şekil 3 Priştine Sancağının Demografik Yapısı, 1893 98
Şekil 4 Priştine Sancağının Kazalara Göre Nüfusu, 1893 99
Şekil 5 Kosova Vilayetine Bağlı Sancakların Nüfus Oranları,1905 101
Şekil 6 Priştine Sancağının Yıllara Göre Nüfus Dağılımı 102
Şekil 7 Priştine'de İşlenen Suçların Türlerine Göre Dağılımı 155
Şekil 8 Katl Suçlarının Sebeplerine Göre Dağılımı 159

KISALTMALAR

b.	Bin
Bkz.	Bakınız
bs.	Baskı
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed.	Editör
H.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
M.	Miladî
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
No.	Numara
ö	Ölüm
R.	Rumî
s.	Sayfa
ts.	Tarihsiz
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Fatih Sultan Mehmet (ö.1481) tarafından 1455'te kesin olarak Osmanlı topraklarına katılan Priştine, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki vilayetlerinden biri olan Kosova'nın önemli bir sancağıydı. Priştine sancağı 1877 yılında kurulan Kosova Vilayetine bağlanarak merkez sancak statüsüne kavuşmuştur. 1888 yılına kadar merkez sancak olan Priştine daha sonra bu unvanını Üsküp'e bırakmış, 1912'de Kosova'nın Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasına kadar Kosova vilayetine bağlı olarak varlığını sürdürmüştür. Günümüzde de Kosova'nın başkenti olarak bu önemini devam ettirmektedir.

Çalışmamızın konusu "İdarî ve Sosyal Yapı Bakımından Priştine Sancağı" olarak belirlenmiştir. Tezimizde belirlediğimiz 1877-1912 arası tarih sınırlaması Priştine'nin Kosova vilayetine bağlı sancak teşekkülünden itibaren idarî anlamda Osmanlı yönetiminden çıkışına kadarki süreyi ihtiva etmektedir. Şimdiye dek Rumeli hakkında yapılan çeşitli araştırmalar, bölgenin idarî, sosyo-kültürel, siyasî ve ekonomik tarihini ortaya koymak adına önem arz etmekle birlikte Priştine sancağına ait idari-sosyal yapı ve toplumsal olaylara yönelik alanda nitelikli ve derinlikli araştırmaların yapılmadığı gözlemlenmiştir. Bu çalışmanın söz konusu önemli boşluğu doldurması, yalnızca tezin özgün niteliğini ortaya koymakla kalmamakta, aynı zamanda araştırmamızın Balkan ve şehir tarihi ile Osmanlı idarî ve sosyal tarihi alanlarına literatürel katkı sunduğunu da göstermektedir.

Çalışmamızdaki temel amaç Osmanlı'nın son asrında gerçekleşen değişim sürecini ve yeni yapılanmanın sancak yönetimine ve sosyal hayata yansımalarını analiz edebilmektir. Böylelikle hem sancak idare meclisleri, mahkeme, maarif ve benzeri birimleriyle Priştine sancağının yönetim kadrosu ve faaliyetleri ele alınarak Osmanlı taşra teşkilatının örnek bir modeli yansıtılmış olacak hem de dönemin Balkanlarındaki idarî, siyasî, ekonomik durumlarına dayalı gelişen ve değişen sosyal hayatı ortaya çıkarılacaktır.

Coğrafi konumu, mülkî yapılanması ve demografik durumuyla Priştine sancağı, tarih boyunca karışıklıkların merkezinde yer alan bir bölgedir. Araştırmada bölgenin idarî yapısı irdelenmiş, sosyal şartları ortaya konmuş, etnik unsurlarından demografik yapısına, eğitim kurumlarından dinî hayatına kadar pek çok alanda veriler paylaşılmıştır. Kosova'nın XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başındaki dönemde içinde bulunduğu siyasî ortam, ekonomik krizler ve sosyal çözülmelerin meydana getirdiği genel sebepler bağlamında Priştine'deki asayiş sorunları da araştırmaya tabi tutulmuştur.

Üç bölümden oluşan tezin giriş kısmında kronolojik olarak Priştine'nin tarihçesi verilmiş, ilk çağlardan ele alarak 1912 yılında Osmanlı Devleti'nden kopuş süresine kadar Priştine için önem arz eden tarihi vakıalara değinilmiştir. Tezin birinci bölümünde eyaletten vilayet sistemine geçiş sürecinde Osmanlı idarî sisteminde taşra yönetiminin yapısı incelemeye tabi tutulmuştur. Buna göre Osmanlı idaresinin gelişimi ve bölümleri araştırılmış, vilayet, sancak, kaza, nahiye ve köy idarelerinin yapısı ortaya konmuştur. Priştine sancağının teşekkülü ve Kosova vilayetine bağlanmasını tespit etmek için uzun bir araştırma sürecinin içine girilmiş bunun sonucunda Priştine sancağında yıllar içinde meydana değişiklikler tespit edilerek mülkî yapısı ortaya çıkarılmıştır. Yine yapılan araştırmalar çerçevesinde sancak/mutasarrıflık idaresinin resmi birimleri tayin ve tespit edilmiş devlet arşivlerinden elde edilen idarî yöneticilerle ilgili tayin, taltif, becayiş ve aziller hakkındaki veriler de eklenerek idarî bölüm vuzuha kavuşturulmuştur.

Tezin ikinci bölümünde şehirdeki müslim-gayrimüslim unsurlar ve sancağın demografik yapısı araştırılmış bu bağlamda öncelikle Osmanlı Devleti'nin genel demografik verileri çıkarılmış Rumeli ve Kosova özelinde karşılaştırmalar yapılarak Priştine sancağının durumu tartışılmıştır. Bu bölümde ayrıca Priştine sancağındaki dinî kültürel hayatın yansımaları olan dinî kurumlar ele alınmış, bunun yanında han, hamam, çeşme, türbe, mektep, medrese gibi kültürel ve mimari unsurları içinde barındıran külliye yapıları ayrı ayrı değerlendirilmiş yine Kosova'nın en eski tarihi eserleri arasında yer alan Priştine camileri incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca sıbyan mekteplerinden ibtidaî mekteplere, rüştiyelerden medreselere dayanan eğitim kurumlarıyla Priştine sancağında maarif hizmetleri değerlendirilmiştir. Mektep sayıları, müderris ve talebe istatistikleri, eğitim kurumlarının kurulmasına, geliştirilmesine

yönelik tedbirler ve benzeri konular maarif nezareti ile yapılan yazışmalar ve diğer tarihi vesikalar aracılığıyla incelemeye tabi tutulmuştur. Yine toplum hayatını ve düzeni etkileyen önemli konular arasında yer alan ekonomi de çeşitli yönleriyle ikinci bölümde ele alınmıştır. Genel olarak Balkanlarda olduğu gibi Priştine sancağında da en önemli geçim kaynakları arasında yer alan ziraat, ticaret ve hayvancılık başta olmak üzere zanaat ve meslek kolları da araştırılarak sancağın iktisadî durumu genel hatlarıyla ortaya çıkarılmıştır.

Priştine'de asayiş konusunun incelendiği üçüncü bölümde öncelikli olarak bölgesel sorunlara genel bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır. Ardından siyasî ve bölgesel sorunların zeminini ve sebeplerini hazırladığı birçok sosyal vaka incelemeye tabi tutulmuştur. Bu manada sosyal hayatı olumsuz yönde etkileyen olaylara bakıldığında sınır hattındaki hadiselerden, adlî vakalara, asılsız ihbar ve suçlamalardan konsolos ve din adamı faaliyetlerine kadar toplumda huzur ve güvenliği zedeleyen çok çeşitli asayiş sorunları tespit edilip; ıslahat girişimlerinden, yapılan özel tahkikat ve raporlamalara, hafiye istihdamından askerî sevklere kadar asayiş problemlerine yönelik alınan tedbirler geniş ölçüde değerlendirilmiştir.

II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Araştırmamızda başta Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi olmak üzere, devlet, vilayet ve maarif salnameleri, meclis zabıt cerideleri, tahkik eserler, matbu eserler gibi birincil ve ikincil kaynaklar taranmış ve kritik edilmiştir. Çalışmada tarihe, kurumlara, mimariye, sosyal yaşama dair veriler bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmış, tümdengelim metoduyla genelde Osmanlı ve Rumeli coğrafyası özelde Kosova ve Priştine bölgelerine doğru analizler yapılmıştır.

Literatür taramasında konumuzun daha önce bilimsel olarak araştırılmadığı saptanmıştır. Bununla birlikte bölgeyle ilgili en önemli çalışmalar arasında Noel Malcolm'un *Kosova -Balkanları Anlamak İçin-* eseri başta sayılabilir. Mucize Ünlü'nün *Kosova Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1877–1912)* isimli doktora tezi idari ve sosyal yönüyle vilayeti çok yönlü ele alan bir araştırmadır. Yine Aysegül Gülşen *XIX. Yüzyılda Gilan (Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yaklaşım)* isimli yüksek lisans tezi Priştine dahilindeki bir kazayı ele alması açısından dikkat çekmiştir. Orges

Drançolli'nin *Kosova'daki Kubbeli Camiler* isimli doktora tezi, Hacer Tuncer *Kosova'daki Osmanlı Dönemi Camileri* isimli doktora tezi, Fahri Avdija'nın *Kosova Vilayetindeki Vakıflar* ismindeki doktora tezi, doğrudan çalışma sahamızla ilgili olmasa da Priştine'nin de içinde yer aldığı Kosova hakkında yapılan akademik çalışmalar arasında sayılabilir. Raif Virmiça'nın, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I* ve Mehmet Zeki İbrahimgil ve Neval Konuk'un, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I-II,* Priştine'deki Osmanlı mimari mirasını tespit etme noktasında önemli referanslar olmuşlarıdır. Taranan eserler arasında Hava Selçuk'un *Osmanlı İdaresinde Priştine* isimli eseri de dikkat çekmiştir. Priştine'nin şehir tarihi olarak genel hatlarıyla ele alındığı çalışma, spesifik olarak konumuzu ilgilendiren döneme dayandırılmamakla birlikte başvuru niteliği taşımaktadır.

Arşiv taraması ve doküman incelemeleri kapsamında Kosova'nın başkenti Priştine'de bulunan Kosova Milli Arşivi'ne gidilmiş ve çeşitli taramalarda bulunulmuştur. Kosova saha araştırması bölgedeki Osmanlı eserlerini gözlemlenin ve fotoğraflamanın yanında daha çok Kosova vilayetine ait Şer'iyye Sicillerine ulaşmak cihetiyle de yapılmış ancak ne Türkiye'de ne de Kosova'da Kosova Şer'iye Sicilleri bulunamamıştır. Arşivlerin Sırplar tarafından yağmalandığı ve bu suretle sicillerin yok edildiği ya da Belgrad'a kaçırıldığı yönünde görüşler mevcuttur. Gerek asırlarca bölgeyi yönetmiş Türkler gerek bölgenin tarihi sakinleri ve günümüz sahipleri Arnavutlar, gerekse her dönem üzerinde siyasi emelleri olan Sırplar açısından önemli olan Kosova gibi bir bölgenin Şer'iyye Sicillerine ulaşılamaması sosyal tarih alanında yapılan çalışmaları, veri çeşitliliği açısında zorlaştırmakla birlikte bu durum geniş bir arşiv taraması ve konu kapsamının sınırlandırılması yöntemiyle önemli ölçüde aşılmıştır.

Araştırmanın temel kaynakları arasında öncelikle T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden (BOA) Priştine ile ilgili elde ettiğimiz belgeler yer almaktadır. Yapılan taramalarda Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı, Bâb-ı Âlî Evrak Odası, Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi, Şûrâ-yı Devlet, Mühimme Kalemi, Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı ve diğer kayıtlarda Priştine sancağına ait on binlerce vesikayla karşılaşılmış, bunların önemli görülenleri çeşitli alt başlıklarda değerlendirilerek portföyler oluşturulmuştur. Bu bağlamda, idari yapı, eğitim, dini hayat, asayiş, ekonomi, demografi ve sosyal yapı gibi alanlarda taramalar yapılarak

portföylere kaydedilmiştir. Ulaşılan tahrir, defter, vesikalar ve diğer perakende evrak tasnif edilerek okunmuş ve transkribe edilmiştir. Kaynaklardan elde edilen veriler kullanılarak tablo ve şekiller oluşturulmuştur. Bu bağlamda, idarî yapı, eğitim, dinî kurumlar, ekonomi, demografi, toplumsal hayat ve sosyal hizmetler gibi alanlarda elde edilen veriler incelemeye tabi tutulmuştur.

Araştırma çerçevesinde Kosova Vilayeti Salnameleri, Devlet Salnameleri ve Maarif Nezareti Salnamelerinden istifade edilmiş bu kapsamda 1296/1878, 1300/1883, 1302/1885, 1304/1887, 1305/1888, 1311/1893, 1314/1896 ve 1318/1900 yıllarına ait 8 defa yayınlanan Kosova Vilayet salnamelerinin Priştine sancağına ait bölümler incelenmiştir. Çeşitli düstur ve meclis zabıtlarından da yararlanılmıştır. Düsturlarda yer alan çeşitli nizamnameler ve meclis-i mebusân tutanakları araştırmanın önemli veri kaynakları arasında yer almaktadır.

Kosova Vilayetine ait ilk sâlname 1296/1878 yılında Priştine şehrinde Kosova vilayet matbaasında taş baskıyla 154 sayfa olarak basılmıştır. İkinci defa 1300/1883'de Priştine'de taş baskıyla 178 sayfa basılan sâlname, 1302/1885 yılındaki üçüncü baskısında matbaa harfleri ile 176 sayfa yayımlanmıştır. İlk iki baskısından sonra bir daha taş baskı kullanılmayan Kosova Vilayeti Sâlnamelerinin dördüncü baskısı 1304/1887senesinde yine Priştine'de vilayet matbaasından çıkmıştır. 1305/1888 yılındaki beşinci baskısı aynı yıl başkentin Üsküp'e taşınması dolayısıyla son olarak Priştine'de neşredilen sâlname, 1311/1893 senesinde altıncı baskısıyla Üsküp'teki vilayet matbaasında basılmaya başlanmıştır. Yedinci baskısı 1314/1896 senesinde 753 sayfa olan Kosova Vilayeti Sâlnamesi'nin sekizinci ve son baskısı 1318/1900 yılında 936 sayfa olarak neşredilmiştir. Kosova Vilayeti Sâlnamelerinin Priştine sancağına ait kısımlarında Priştine sancak merkezinin idarî bölümleri, kaza, nahiye ve köy idareleri hakkında istatistikî veriler ile mülkî ve sosyo-ekonomik durumu hakkında malumatlar yer almakta ayrıca Priştine merkez kazası başta olmak üzere Mitroviçe, Gilan, Preşova ve Vulçıtrın kazalarının coğrafi konumu, demografik yapısı, ekonomik durumu, tarihi yapıları vb. konularda ayrıntılı bilgiler içermektedir.

H.1293/M.1876 ile R.1328/M.1912 yılları arasındaki 35 devlet salnamesinin tamamı taranmış ve Priştine sancağına ait bölümler latinize edilmiştir. Bu kapsamda elde edilen

veriler diğer alanların yanında Priştine'nin genel idareciler portföyünü çıkarması açısından da teze önemli katkı sağlamıştır.

III.TARİHÇE

Kosova sahrasının doğu kesiminde, Üsküp'ün yaklaşık 80 km. kuzey batısında ve Selanik-Mitroviçe demiryolu hattının 10 km. doğusunda yer alan Priştine[1] latif ve muntazam manzarası, Novo Brdo maden yataklarına yakınlığı, Niş-Üsküp ticaret yollarının arasındaki merkezi konumuyla tarihten günümüze stratejik önemi haiz bir yerleşim yeri olmuştur. Bu özellikleri sebebiyle Roma'dan Vatikan ve Bizans'a Avusturya ve Sırbistan'dan Osmanlıya kadar pek çok imparatorluğun, üzerinde varlık ve hâkimiyet mücadelesine giriştiği Priştine, Kosova'nın merkezî bir şehrine dönüşüm sürecinde demografik, ekonomik ve yapısal birçok değişikliğe uğramıştır.

Arkeolojik araştırmalar kasabanın Neolitik Çağ'dan beri (M.Ö. 2500-300) yaşam ve yerleşim bölgesi olduğunu göstermektedir. İlk İliryalı kolonilerin M.Ö. IV. yüzyılda bölgeye geldikleri bilinmektedir. Burası Roma döneminde özellikle Niş, Leş ve Üsküp arasında önemli bir kavşak noktası olması yanında, Bosna ve Dalmaçya'ya giden yolların da üzerinden geçtiği merkezi bir konuma sahipti.[2] Bölgedeki maden yataklarının Roma öncesi dönemlerden itibaren kullanıldığı, Roma döneminde yaygın biçimde kurşun ve gümüş çıkarıldığı, Osmanlı'nın ilk döneminde de üretime devam edildiği bilinmektedir.[3] Bu ve benzeri stratejik nedenler birlikte değerlendirildiğinde, Priştine'nin tarih boyu neden ilgi odağı olduğu daha net anlaşılabilmektedir.

Roma'nın önemli kasabalarından olan Priştine'nin, M.Ö. 168'de "Vicianum" adıyla Via Egnatia yolunun açılması üzerine konaklama yeri olarak kurulduğu bilinmektedir.[4] Priştine isminin kökeni tam olarak bilinmese de bu konuda çeşitli görüşler vardır. Grekçe'de Prishtine, Pristinon veya Pristen olarak da geçen Priştine, Ptelemeos'a nispetle Dardania Eyaletinin merkezi olarak Ulpiana (Lipljan) diye isimlendirilmiş, bunun yanında VI. yüzyılda I. Justinianus tarafından yıkık surlar tamir ve şehir yeniden

---

1 Şemsettin Sami, *Kâmûsu'l A'lâm* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1889), 2/1498.
2 A. Popovic, "Prishtina", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: E.J. Brill, 1995), 8/335.
3 Noel Malcolm, *Kosova : Balkanları Anlamak İçin*, çev. Özden Arıkan (İstanbul: Sabah Kitapları, 1998), 27.
4 İsmet Parmaksızoğlu, "Priştine", *Türk Ansiklopedisi* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 27/119.

imar edildiği için "Justiniana Secunda" (İkinci Justiniana) olarak adlandırılmıştır.[5] Bölgeye Priştine isminin IX. yüzyılda Bulgarların istilasından sonra verildiği ileri sürülmektedir.[6] Güneyden kuzeye doğru uzanan ve bazı kısımları dağlarla çevrilmiş bulunan bu ovanın adı Cihannüma'da Pelaşice olarak geçmesinin yanında, salnamelere göre toplanılan yer, pazar yeri anlamında 'Prişi'* kelimesinden türediği belirtilmektedir.[7] Cihannüma'da Priştine'nin içinde bulunduğu ova olan Kosova ise, kelime anlamı itibariyle Slav, Bulgar ve Çek dillerindeki "karatavuk" manasına gelen 'kos' kökünden türemiştir. Osmanlı kaynaklarında bazen "kef" harfiyle "Kösova" şeklinde yazılsa da kelimenin aslının Kosa/Köse-ova vb. kelimelerden geldiğine dair rivayetler de mevcuttur.[8]

Priştine'nin de içinde yer aldığı Kosova bölgesinin antik dönemde Dardania olarak zikredildiği ve buranın M.Ö. 4. yüzyılda Dardania Krallığı'nın hâkimiyetinde olduğu ileri sürülmektedir. İliryalıların en büyük kabilelerinden biri olan Dardanların Roma hâkimiyetine girmesiyle birlikte bölge M.S. 395 yılına kadar Roma İmparatorluğu tarafından yönetilmiştir.[9] Roma İmparatorluğu'nun 395'te ikiye ayrılmasıyla birlikte Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun sınırlarında kalan Kosova, bu dönemde Gotlardan, Hun, Avar ve Peçeneklere kadar pek çok akına uğramıştır.[10] Bölgeye yönelik Sırp ve Hırvatların oluşturduğu ilk büyük Slav akınları 547-548 yıllarında başlamış, VII. yüzyılda Avar ordularının akınlarının artmasıyla Slavlar buradan dağılmışlardır. VII. yüzyılın ortalarında Slavların yeniden bölgeye ilerlediği, artan Bizans baskısı ve IX. yüzyılda Bulgarların istilası birlikte değerlendirildiğinde Priştine'nin Sırplar, Bizanslılar ve Bulgarlar arasında zaman zaman el değiştirdiği söylenebilir.

1014-18'e kadar Bulgar ve Makedon hükümdarlara bağlanan bölge, bu tarihten sonra aralıklarla iki yüzyıl sürecek Bizans yönetimine geçmiştir. Dönem dönem Sırp ve

---

5 P. L. İnciciyan - H. D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2-3 (1974), 25.

6 Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri* (İstanbul: Milliyet Gazetesi, 1985), 383.

* Arnavutça 'satılık' anlamına gelen 'per shitje' kelimesinden türemiş olması da muhtemeldir.

7 *Kosova Vilayeti Salnamesi [KVS]*, H.1318/M.1900, 125.

8 Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihannümâ Neşri Tarihi*, ed. Faik Reşit Unat - Mehmet A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957), 1/255; Münir Aktepe, "Kosova", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/219.

9 Aktepe, "Kosova", 26/219.

10 Yusuf Sarınay, "Geçmişten Günümüze Kosova", *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi,* 1/1 (1999), 151.

Bizanslar arasında el değiştiren Kosova'da Sırp hâkimiyeti, XII. yüzyılın sonlarına doğru Stefan Nemanja (1170-96) tarafından kurulmuş olan Nemanid Hanedanlığıyla belirgin hale gelmiştir. Oğlu Stefan da 1216'da Batı Kosova'nın büyük bölümünü hâkimiyeti altına almış ve böylece Kosova, Orta Çağ Sırp Krallığı'nın idaresi altına girmiştir.[11]

Priştine, Orta Çağ Sırp Krallığı'nda yanı başındaki Novo Brdo maden yatakları, verimli tarım arazileri ayrıca Balkanlardaki ana ulaşım yollarındaki kavşak konumuyla bağlantılı olarak Kosova'nın merkezi mesabesindeki yerini korumuştur. II. Stefan Uroş Milutin (1282-1321) döneminde maden yataklarının aktif bir şekilde kullanımıyla Priştine, Sırbistan Krallığı'nın başkenti durumuna gelmiştir. Stefan Deçanski (III.Stefan Uroş, 1321-31) ve oğlu Stefan Duşan'ın (IV. Stefan Uroş, 1331-55) sıklıkla burada kaldığı kaynaklarda geçmektedir.[12] Priştine'nin V. Stefan Uroş (1355-71), Lazar Grebeliyanovitz (1371-89) ve Vuk Brankoviç (ö.1398) dönemlerinde başkentlik yapması şehrin gelişmesini ve öneminin artmasını sağlamıştır.[13]

1371'de Sırp Krallığı'nın merkezi olan Priştine'nin, Çirmen Zaferi sonrasında Osmanlı akıncılarının hedefi haline geldiği söylenebilir. Balkanlara yönelik 1340'larda başlayan Osmanlı ilerlemesi, Orhan Gazi'nin Sırp ve Bulgar tehditleriyle uğraşan Kantakuzenos'e 1345'te yardım etmesiyle farklı bir düzleme oturmuştur. Bunu takiben 1349'da Stefan Duşan'ın faaliyetlerine son vererek Selanik'i alması ve 1352 yılında Gelibolu Yarımadası'ndaki Çimpe Kalesi'ni bir üs olarak elde etmesi, Osmanlıların Rumeli'de sağlam adımlarla ilerlemesini sağlamıştır.[14] Belirtmek gerekir ki Çimpe Kalesi'ne Türklerin yerleşmesi ve burasını bir üs olarak kullanmaya başlamaları, Kantokuzenos'e yaptıkları yardımların ötesinde Osmanlıların topraklarını genişletmesi için de önemli bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim daha sonra bu bölgede planlanan birçok fetih Osmanlı'nın genişlemesini sağlamıştır.

Osmanlı'nın, Priştine'nin de içinde bulunduğu Kosova'ya ilerleyiş sürecinde başka önemli galibiyetleri de vardır. Bunlar 1372'de Köstendil, 1380'de İştip, 1382'de

---

11 Münir Aktepe, "Kosova", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966), 870.
12 Popovic, "Prishtina", 8/336.
13 Popovic, "Prishtina", 8/336.
14 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 1/156.

Manastır ve Pirlepe, 1385'te Ohri ve 1386'da Niş'in fethedilmesidir.[15] Osmanlı'nın bölgede hızla ilerlemesi dikkat çekerken Balkanlarda bunu durduracak büyük bir gücün olmaması önemli bir avantaj sağlamıştır. Öyle ki bu sıralarda gittikçe zayıflayan Bizans'ın Balkanlarda etkisiz hale gelmesinin yanında, Güney Balkanlarda dağınık haldeki Sırp prenslerini toplayarak büyük bir devlet kuran Stefan Duşan'ın ölümü, Sırp Devleti'nin parçalanma sürecine girmesine neden olmuştur.[16] Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki ilerlemesini kolaylaştıran unsurlardan biri de kral, despot ve ufak beyliklerin aralarındaki çekişmeler ve dış yardım almakta tereddüt göstermedikleri politik bir parçalanma dönemine girmeleriydi. Bölgede kararlı politikalar izleyen Osmanlılar, askerî güç ve merkezî yetkiyle önemli bir üstünlük sağlamışlardır.[17]

I. Murad döneminde (1362-1389) Balkanlardaki fütuhatla birlikte yönünü Batıya doğru çeviren Osmanlıların I. Kosova Savaşı'nda (Haziran, 1389) kazandıkları zafer, Balkanlara kesin olarak yerleşme yolunda atılmış önemli bir adım özelliğine sahip olsa da Yıldırım Bayezid, Kosova Savaşı'ndan sonra Priştine topraklarını vasalı haline gelen Despot Stefan Lazareviç'e bıraktı.[18] Fetihlerin kalıcı hale gelebilmesi için iskân faaliyetlerinin daha yoğunlaştırılması gerekiyordu. Nitekim XIV. yüzyılın ortalarından yüzyıl sonuna kadar kısa sürede Arnavutluk ve Adriyatik kıyılarına, Yunanistan ve Selanik'ten Bulgaristan ve Sırbistan dolaylarına Balkan fütuhatı gerçekleştiren Osmanlılar,[19] bir yandan da Rumeli iskânına önem vererek fetihleri kalıcı hale getirmeye çalışıyordu. Yıldırım Bayezid'in Saruhan ilinin göçer halkından tuz yasağına uymayanları Filibe'ye naklettirmesi ve orada iskân ettirmesi buna örnek gösterilebilir.[20] Yine Rumeli'nin Türklerle iskânında büyük gayret sarf eden Yıldırım Bayezid, Üsküp

---

15 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/176.

16 Feridun M. Emecen, "I. Kosova Savaşı'nın Balkan Tarihi Bakımından Önemi", *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu (26 Nisan 1989)*, (1992), 35.

17 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 17.

18 Machiel Kiel, "Priştine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34/346.

19 Mehmet İnbaşı, "Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 9/157.

20 Ahmed Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman Aşıkpaşazade Tarihi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332), 73.

ve Niş arasındaki araziye de Müslüman Türkleri yerleştirdi ki, bu bölge Priştine'nin de üzerinden geçen önemli ticaret yollarının merkeziydi.[21]

Şehzadeler arası mücadelelerinin kızıştığı Fetret Devri'ne gelindiğinde, Rumeli'deki fütuhatına devam eden Musa Çelebi, 1412 yılında Priştine'yi fethetmişse de Evrenos Bey'in tavsiyesiyle aleyhinde meydana getirilen ve Mehmet Çelebi'yi Osmanlı tahtına çıkaran ittifak dolayısıyla, şehir taviz olarak tekrar Sırplara iade edilmiştir. Nitekim Rumeli Beyleri ile Balkan Hristiyan despotları arasında Musa Çelebi'ye karşı yapılan ittifakta, Stefan Lazarevic şehrin iadesiyle güvende tutulmak istenmiştir.[22] Her ne kadar Rumeli'de iki buçuk sene hüküm süren Musa Çelebi'nin mağlubiyeti ve vefatıyla fetret devri sona erip Mehmet Çelebi tek başına Osmanlı tahtına otursa da[23] süreç sonunda Priştine ikinci defa Sırp yönetimine teslim edilmiş oldu.

I. Mehmed'in hükümdarlığı boyunca sorun yaşamayan Stephan Lazarevic, bir yandan Osmanlılarla iyi ilişkilerinden emin olmaya çalışırken diğer yandan da Macar Kralına bağlılık göstererek Macar siyasetiyle yakınlık içindeydi. Ancak bu yakın ilişkilerden şüphe duyan Osmanlıların 1425'te bölgeye akınlarda bulunması üzerine Macarlardan gelen yardım dengeleri değiştirmiş, Stefan topraklarının kuzey sınır bölgesinin Macar tahtına bağlanması kararını almıştır. Neyse ki Kosova'nın stratejik bölgeleri hala Djurdje Brankovic yönetiminde Osmanlı elinde kaldı. Bunlar arasında Kosova'nın kilit mevzilerinde bulunan kalelerindeki Türk garnizonları yer alıyordu. Bunun yanında Priştine'de 1423'te bir Osmanlı mahkemesinin olması, 1426'da ise Priştine-Novi Pazar arasındaki yolda görev yapan Türk gümrük memurlarının bulunması oradaki Osmanlı varlığını gösterir niteliktedir.[24]

Priştine'nin Osmanlı idarî yapısına girmesinin başlangıcı 1439 yılındaki harekât sonrasında II. Murad'ın Priştine'yi Osmanlı Devleti'ne bağlayarak Rumeli Beylerbeyliğini oluşturan sancaklardan biri haline getirmesine tekabül eder.[25] 1439-1444 yıllarında Osmanlı idaresinde Gazi İsa Bey tarafından yönetilse de bu kısa sürmüş

[21] İnbaşı, "Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", 9/160.
[22] Parmaksızoğlu, "Priştine", 27/120.
[23] Ziyanur Aksun, *Osmanlı Tarihi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1994), 1/97.
[24] Malcolm, *Kosova*, 115-116.
[25] Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, 383.

ve bu son tarihte Priştine yeniden Sırp yönetimine bırakılarak Despot Djurdje Brankovic'e teslim edilmiştir.

1448'de Kosova, yeni bir meydan muharebesine sahne oldu. Priştine'nin de içinde yer aldığı bölgedeki politik dengeler açısından önemli olan bu süreç, 1447 başlarından itibaren Balkanlar ve Tuna bölgesi hükümdarlarıyla ittifak oluşturmaya çalışan Hunyadi'nin gayretleriyle hızlanmıştır. Macar memleketinin büyük komutanlarından Leh Ban, Lök Ban Çeh Ban ve Sekületi Banların, Yanko Hunyadi öncülüğünde harekete geçtikleri haberini alan II. Murad,[26] birliklerini Sofya'da toplayarak Macar kuvvetlerini karşılamak üzere Kosova ovasına doğru ilerledi. Osmanlı ordusunda Rumeli Beylerbeyi Karaca Bey, Anadolu Beylerbeyi Özgüroğlu İsa Bey, vezirleri İshak, Saruca ve Halil Paşaların da bulunduğu bilinmektedir.[27] Osmanlı hâkimiyetinin sarsılmazlığını pekiştiren ve Macarların Balkanlardaki etkisinin sonunu getiren II. Kosova Savaşı, Osmanlıların Balkan hâkimiyeti yönünde atılmış önemli ve ciddi bir adımı şeklinde değerlendirilebilir.

Balkan yarımadasında önemli bir bölgesel güç haline gelen Osmanlı İmparatorluğu, Fatih Sultan Mehmed'in 1454 ve 1455 yılında çıktığı iki sefer sonunda Novo Brdo kentini ve gümüş madenlerini zapt etmesiyle önemli bir stratejik avantaj elde etti.[28] Bu noktada Fatih'in İstanbul fethinden sonra Sırp meselesine yönelmesinin ve bölgedeki maden havzalarını ele geçirmek istemesinin ardında Üsküp uç beyi İsa Bey'in kendisine gönderdiği teşvik edici mektupları zikretmek gerekir.[29] Fatih Sultan Mehmed'in bu teşvikleri değerlendirmesinde, daha önce elden çıkan Novo Brdo maden yataklarının yarattığı ekonomik kayıp ve İstanbul'un fethi için yapılan hazırlıkların maddi sonuçlarının etkili olduğu söylenebilir.[30] Böylelikle seferler sonucunda Novo Brdo gümüş madenleri zapt edilmiştir. Ayrıca maden bölgesi Trepçenin zapt edilmesi, Prizren ve Bihor'un teslim alınması sağlanmış ve diğer seferler neticesinde Morava Nehri'ne

---

[26] Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihannümâ Neşri Tarihi*, ed. Faik Reşit Unat - Mehmet A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957), 2/659.

[27] Adil b. Oruç, *Oruç Beğ Tarihi*, ed. Necdet Öztürk (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2007), 71.

[28] Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 : İktidarın Yapısı*, çev. Şiar Yalçın (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 38.

[29] Mehmet İnbaşı, "Makedonya'da Bir Türk Şehri: Üsküp (XV-XVI'ncı Yüzyıllar)", *On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri-I : XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi, 03-07 Aralık 2012, İstanbul*, (2012), 157.

[30] Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 : İktidarın Yapısı*, 38.

kadar tüm bölge ilhak edilerek doğrudan Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.[31] Bu fetihler neticesinde Priştine, 1455 yılında kesin bir şekilde Fatih Sultan Mehmed tarafından Osmanlı topraklarına katılmış ve idarî yapının içine dâhil edilmiştir.[32] Bu bağlamda 1439 yılındaki geçici idare dönemi ayrı değerlendirilecek olursa, 1455 yılı Priştine'nin nihaî olarak ele geçirildiği tarihe işaret etmektedir

1455 yılı itibari ile Priştine, Rumeli Beylerbeyliğine bağlı Vulçıtrın sancağına dâhil edilmiştir. H. 859 (M. 1454-1455) tarihli, Trıguşna (Trguşna), Vulçıtrın (Vuçitrn), Morava (Gilan, Gülhan), Bitolnica, Priştine, Labnâhiyelerini ihtiva eden Vılk (Vulk, Vuk) vilâyetine ait tam bir mufassal defterde bölgeye ait bilgiler verilmektedir.[33] Fatih Sultan Mehmed devri Vulçıtrın sancağına ait diğer tahrir defterlerinde de bölgeye dair veriler paylaşılmıştır.[34]

Osmanlı klasik çağında 1530 yılına gelindiğinde Priştine'nin Vulçıtrın, Novabrdo/Novaberde ve Belasniçe kazalarıyla birlikte Vulçıtrın sancağını oluşturduğu görülmektedir.[35] 1538 yılına ait bir başka defterde yine Rumeli Vilayeti idarî birimleri arasında yer almakta, Priştine, Morova ve Lab nahiyelerinden oluşan Priştine kazası Vulçıtrın sancağına bağlı bulunmaktadır.[36] Vulçıtrın livasının ise bir dönem 1541 yılında kurulan Budin eyaletine daha sonra 1552'de kurulan Temeşvar eyaletine bağlandığı düşünüldüğünde Priştine'nin 1582'de yeniden Rumeli eyaletine bağlanana kadar bu idarî birimlerde yer aldığı söylenebilir.[37] Priştine'nin 1588'de Rumeli eyaletinde sancak statüsüne getirildiği anlaşılmaktadır.[38]

16. ve 17. yüzyıllarda Priştine ile ilgili olarak aralarında Palerne, Edward Brown, Evliya Çelebi'nin de bulunduğu seyyahlar, şehri kervansaray ve camileriyle güzel bir kasaba,

---

31 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi : (1300-1451)*, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), 2/71.

32 Kiel, "Priştine", 34/346.

33 Halil İnalcık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na: XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuat Köprülü Armağanı* (İstanbul: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1953), 220.

34 Rahman Şahin, "Fatih Sultan Mehmed Devri Priştine Kazası (Tahrir Defterlerine Göre)", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* 10 (2018), 209-210.

35 *167 numaralı muhâsebe-i vilâyet-i Rûm-ili defteri (937/1530)*, thk. Yusuf Sarınay (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2004), 2/1.

36 *Rumeli Eyaleti (1514-1550)*, thk. Uğur Ünal (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013), 29.

37 Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı* (İstanbul: Kitabevi, 2010), 57.

38 Tahsin Sezen, *Osmanlı Yer Adları* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006), 413.

büyük bir varoş, hepsi bahçeler içinde tek veya çift katlı, taş yapılı evlerin, han ve dükkânların da bulunduğu açık ve savunmasız bir yer olarak farklı açılardan tanımlamışlardır.[39]

1689 yılına gelindiğinde Priştine büyük bir yıkımla karşılaşmıştır. 1689'da Osmanlı-Habsburg İmparatorlukları arasındaki savaşta Avusturya ordularının ilerleyişiyle Kont Piccolomini'nin Peç ve Prizren'i işgal etmesi ayaklanmaları da beraberinde getirmiş, bu sebeple Priştine de asilerin eline geçmişti. İlerleme sırasında Niş, Prizren, Priştine, Kaçanik, Üsküp, Yenipazar, Kumanova'ya Alman askerleri yerleşmiş,[40] yine Kosova genelinde aralarında çoğunlukla Hristiyan Arnavut, Sırp, Karadağlı ve Makedonların da bulunduğu yaklaşık 20 bin kişi işgalden cesaretlenerek ayaklanmıştır. Bu işgal ve ayaklanmalar sırasında bir müddet asilerin eline geçen Priştine, 1690'da Selim Giray Han'ın Kaçanik zaferinde Avusturyalıları yenilgiye uğratması sonucu kaçan düşman kuvvetlerinden temizlenmiştir.[41]

Ayaklanmalar bununla da sınırlı değildi. 1717'de Belgrad'ın düşmesiyle Priştine'deki Hıristiyanların ayaklanmasını Avlonyalı Mustafa Paşa'nın bastırdığı görülmektedir. Yine 1737'de daha geniş çaplı meydana gelen ayaklanmalar Müslümanların Üsküp tarafına göç etmelerine sebep olmuştur.[42]

Priştine'de baş gösteren sorunlar 1783'te farklı bir şekilde devam etmiştir. İşkodra Mutasarrıfı Kara Mahmud Paşa (Buşati) Arnavutluk'ta bağımsız hareketlere başlamış ve Kosova'nın da bir bölümünü yönetimine geçirmişti. Müstakil hareket etmeye başlayan Kara Mahmud Paşa, padişahın hâkimiyetini kabul etmesi karşılığında vezirlik unvanı teklif edilse de kabul etmeyerek 1786-87 yılları arasında kendisine karşı yürütülen askerî güçlere direnmişti. 1786'da I. Abdülhamid'in üzerine gönderdiği kuvvetleri mağlup etmiş ancak sonunda III. Selim ile anlaşma yoluna gitmiştir. III. Selim Avusturya ve Rusya gibi devletlerle mücadelede Kara Mahmut Paşa'dan istifade edilebilir düşüncesindeydi. Bu amaçla kendisine seraskerlik ve vezirlik rütbesi vererek onu Avusturya-Venedik hudutlarına göndermiştir.[43] Ölene kadar Osmanlı Devleti'ne

[39] Kiel, "Priştine", 34/346.
[40] Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi : (1300-1451)*, 2/212.
[41] Parmaksızoğlu, "Priştine", 27/120.
[42] Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, 383.
[43] Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309), 4/95.

karşı istikrarlı bir tavır sergilemese de bu önlemlerle belirli oranda kontrol altına alındığı söylenebilir.

Aradan geçen kırk sene sonra bölgede bu sefer aynı aileden İşkodra Valisi Buşatlı Mustafa Paşa karışıklıklar çıkarmıştır. 1828'de on beş bin kişilik kuvvetle Kosova sahrasına girip Priştine civarında sadrazamın gönderdiği kuvvetleri püskürten Mustafa Paşa beklediği destek kuvvetleri gelmeyince geri çekilmiş,[44] Mehmed Reşid Paşa komutasındaki hükümet ordularına Pirlepe yakınlarındaki Babuna mevkiinde mağlup olmuştur.[45]

19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Priştine ile birlikte tüm Balkanları da etkileyen en önemli siyasî gelişmelerden biri yaşanıyordu. 1877-1878 yılında patlak veren Osmanlı-Rus harbi Osmanlı Devleti'ni ve toplumu zora sürükleyen gelişmeleri de beraberinde getirdi.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı öncesi Priştine ve Niş'i de içine alan ve Sofya'nın merkez olduğu Kosova Vilayeti teşkil edilse de[46] savaş sonrasında Sofya'nın 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması çerçevesinde Bulgar Prensliğine devredilmesiyle Kosova vilayeti de mülkî bütünlüğünü kaybetti. Ancak daha sonra 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin muahedesiyle Makedonya'nın kuzey bölümünde yer alıp eski Dardanea bölgesine denk düşen ve Osmanlı Devleti'ne bırakılan bölgeler üzerinde Priştine merkezli, Prizren, Üsküp, Yeni Pazar ve Debre sancaklarından oluşan Kosova Vilayeti yeniden teşkil edildi.[47] O sırada Priştine sancak merkezi olan kazanın dışında İpek, Gilan, Vulçıtrın ve Preşova kazaları sancağa dâhil edilmiştir.[48]

Osmanlı-Rus harbi sonrasında gelişen olaylar Priştine'yi olduğu gibi tüm Balkan coğrafyasını etkiledi. Genel olarak Rumeli coğrafyası için hayati kararların alındığı Ayastefanos Antlaşması'nda, üyeleri yerli halktan oluşan hususî komisyonların kurulacağı ve bu komisyonların aldığı kararları tatbikinden önce Osmanlı Devleti'nin

---

44 Ahmed Lutfi Efendi, *Tarih-i Lutfi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1291), 2/180.
45 Mustafa L. Bilge, "Mustafa Paşa, Buşatlı (1797-1860)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/345.
46 Şemsettin Sami, *Kâmûsu'l A'lâm* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1896), 5/3748.
47 "Kosova Vilayeti", *Türk Ansiklopedisi* (Milli Eğitim Basımevi, 1975), 22/245.
48 *KVS*, H.1296/M.1878, 74-77.

Rusya ile istişare edeceğine yönelik 15. madde dikkat çekmekteydi.[49] Benzer bir karara Berlin muahedesinde de rastlanmaktadır. Buna göre ise Osmanlı Devleti yerel azalardan oluşan komisyonların müzakere sonucu alacakları kararları tatbikten önce Şarkî Rumeli için oluşturulan Avrupa komisyonlarıyla istişare etmiştir.[50]

Yapılan antlaşmalar ve alınan kararlar bölgede mahalli mukavemete yol açacak nitelikteydi. Nitekim öyle de oldu: Osmanlı'nın zayıflamaya başlaması, Balkanlarda bağımsız devletlerin kurulması ve Arnavut topraklarının parçalanma tehlikesi altında olması Arnavutları ulusçu bir hareketin içerisine doğru çekti. Böylelikle Arnavutlar, Berlin kongresi üzerinde baskı oluşturmak amacıyla 10 Haziran 1878 tarihinde Prizren'de toplanarak "Prizren İttihat Cemiyeti" adıyla bir cemiyet kurdular.[51] Prizren Birliği'nin kuruluş amaçları arasında bölgedeki Arnavutları milli birlik içinde bir araya getirmek, Arnavut topraklarını korumak ve devleti yabancı işgalinden Osmanlı lehine savunmak gibi sebepler yer almaktaydı. Bu maksatla birlik üyeleri silahlı mücadele vermenin yanında bir taraftan da Arnavutluk'a siyasî özerklik kazandırma umudu ile faaliyetlere başlamıştı. İçindeki görüş ayrılıklarıyla birlikte kongre, Arnavutların tek vilayet altında birleşmeleri hususunda (tevhîd-i vilayât) fikir birliği içindeydi.[52]

Berlin Kongresi kararları neticesinde Gusinye ve Plav Karadağ'a verilse de çıkan tartışmalar neticesinde 1880'de Berlin konferansında Ülgün Limanı'nın Karadağ'a ilhakı kararlaştırıldı. Ne var ki halkı Arnavut Müslüman olan Ülgün'ün verilmesini istemeyen Prizren Birliği'nin bölgeyi işgal etmesi üzerine, Osmanlı hükümeti Ülgün'ü Arnavut kuvvetlerinden alıp Karadağ'a teslim etmesi için Derviş Paşa'yı görevlendirdi. Derviş Paşa Prizren İttihadını kontrol edip Karadağ askerlerinin bölgeye sorunsuz girmesini sağladı.[53] Ancak bu durum 1881'de bölgede Priştine'yi de içine alan başka hadiseler yaşanmasına zemin hazırladı. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın tazyiki ile

---

49 *Berlin Kongresi Protokolleri Tercümesi* (Matbaa-i Amire, 1297), 282.

50 *Berlin Kongresi Protokolleri Tercümesi*, 260.

51 Yücel Yiğit, "Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti", *Journal of Turkish Studies* 4/8 (2009), 2466-2468.

52 Necip Alpan, *Prizren Birliği ve Arnavutlar* (Çağdaş Basımevi, 1978), 8; Amacı bölgedeki Arnavutları milli birlik içinde bir araya getirmek olan Prizren Birliği, Arnavut topraklarını korumak ve devleti yabancı işgalinden Osmanlı lehine savunmak için silahlı mücadele vermenin yanında bir taraftan da Arnavutluk'a siyasî özerklik kazandırma umudu ile faaliyetlere başlamıştı. İçindeki görüş ayrılıklarıyla birlikte kongre, Arnavutların tek vilayet altında birleşmeleri hususunda (tevhîd-i vilayat) fikir birliği içindeydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi* (İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 1997), 188-197.

53 Mucize Ünlü, *Kosova Vilayeti (1877-1912)* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2014), 28.

Arnavutlarla meskûn olan bir yeri daha feda etmesini kabul edemeyen Prizren Birliği Maliye Şubesi Reisi Süleyman Vokşi Priştine, Üsküp ve Mitroviçe gibi stratejik öneme sahip bölgelere girerek Kosova ovasını baştanbaşa zapt etti.[54]

Bunun üzerine Üsküp, Priştine ve Mitroviçe'yi ele geçirerek Kosova sahrasında tehdit olarak görülen birliğe karşı Derviş Paşa'nın kontrolündeki 20 bin kişilik kuvvet Firzovik yakınlarında çarpışarak Arnavut ittihat taraftarlarını dağıtmıştır.[55] Prizren Birliği'nin dağılmasından 18 yıl sonra bu sefer de İpek toplantısı gündeme geldi. Ancak hükümet bu hareketten endişelenerek büyük bir ordu gönderip İpek Birliği'ni de dağıttı.[56]

1888 yılı siyasî gündemlerin yanında Priştine için önemli idarî değişikliklerin de olduğu bir yıldı. Öyle ki Kosova vilayetinin merkezi Üsküp'e taşınmış ve Priştine vilayet merkezi olmaktan çıkıp Üsküp mutasarrıflığı Priştine'ye nakil olunmuştur. Priştine sancağı bu dönemde merkez Priştine kazasının dışında Gilan, Mitroviçe, Vulçıtrın ve Preşova kazalarından oluşmaktaydı.[57]

XX. yüzyılın başında bölgede bir yandan Osmanlı Devleti güç dengelerini korumaya çalışırken bir yandan da Balkan devletleri ve bunların hâmisi düvel-i muazzama diye isimlendirilen Avrupa'nın büyük devletleri etkinliklerini arttırıyorlardı. Vilâyet-i selâse (elviye-i selâse) denen ve Makedonya meselesinde[58] söz konusu olan vilayetlerden biri de Kosova vilayetiydi. Antlaşma gereği Osmanlı Devleti'nin bölgede ıslahat yapmak istemesi, bu çerçevede özellikle Hristiyanların jandarma ve kır bekçiliklerine tayini Müslüman halk arasında infiale yol açmış ve bilhassa Arnavutların harekete geçmesine sebep olmuştur.

1903 yılı Priştine'nin de içinde bulunduğu Kosova vilayeti için karışıklarla geçen bir dönem olmuştu. Nitekim Sırp ve Bulgar komiteciler bir yandan dağlara çekilip çevreye baskınlar yapmaya başlamış, diğer yandan teşkilatlanarak Hristiyan halkı ayaklanmaları hususunda tahrik etmiş öte yandan da Doğu Demiryolları Şirketi'ne ültimatom

---

54 Karl Süssheim, "Arnavutluk", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 1/589.
55 Hava Selçuk, *Osmanlı İdaresinde Priştine* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2016), 15.
56 Ünlü, *Kosova Vilayeti (1877-1912)*, 29.
57 *KVS*, H.1305/M.1888, 87-105.
58 Makedonya meselesi ve Rumeli'de ıslahat talepleri için bkz. Güler Yarcı, "Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913)", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2013).

göndererek ulaşımı durdurmaya çalışmışlardır. Bunun üzerine II. Abdülhamid Kosova vilayetindeki egemenliğini yaşatmak için bir takım stratejik yöntemlere başvurmuş, bu çerçevede Bulgarlarla Sırpları karşı karşıya getirecek şekilde yardımlaşma ve savunma antlaşmasıyla Sırp Krallığı'nı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almaya teşvik edecek politikalar geliştirmiştir.

Bölge için alınan politik önlemler her dönem değişkenlik gösteren siyasî gelişmeler karşısında yetersiz kalıyordu. Nitekim Priştine'ye bağlı Firzovik kasabasında 1908 yılında gelişen olaylar yönetim mekanizmasında tüm devleti etkileyecek kararların alınmasını hızlandıran gelişmeleri de beraberinde getirmişti. Meşrutiyetin ilanından üç gün önce 20 Temmuz 1908 günü Kosova'nın Firzovik kasabasında toplanan Müslümanların gösterisi ve bunların saraya gönderdikleri telgrafın, II. Abdülhamid'in meşrutiyetin ilanı kararı almasında büyük etkide bulunduğu söylenebilir. Olaylar Üsküp'ten ecnebi mektep öğrencilerinin Firzovik civarına geziye geleceği haberiyle başlamıştı. Halk tarafından fazla teferruatlı bulunan gezi hazırlıkları farklı dedikoduları da beraberinde getirmiş, Avusturya askerlerinin Kosova'ya gireceğine dair rivayetler yayılmıştı. Galeyana gelen Arnavutlar Kosova'nın her tarafından vatanı kurtarmak için Firzovik'e akın etti. Yaşanan olaylar özünde Arnavutların istiklal değil Osmanlı bayrağı altında yaşamak arzularında bir kere daha birleştiklerini gösterse de[59] İttihat ve Terakki liderlerinin modernleşme ve batılılaşma yönünde karşı pozisyonda olan Arnavutları kullanıp saraya telgraf göndermeleri meşrutiyet sürecini hızlandırmıştır.

Meşrutiyet tüm Rumeli coğrafyasında olduğu gibi Kosova vilayetinde de sorunları alevlendirmiştir.[60] Öyle ki İttihat ve Terakkinin tüm milletleri Osmanlılık fikri etrafında toplama çabasıyla Rumeli'deki ıslahat çalışmaları ve eşitçilik yaklaşımları, II. Abdülhamid döneminde birçok vergiden istisna tutulan Arnavutlardan her alanda vergi alma teşebbüsüne yol açmıştır.[61] Bunun dışında sultanın Jön Türkler tarafından devrilerek Selanik'e gönderilmesi de Arnavutlar arasında hayal kırıklığına sebep olmuştur.

---

[59] Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, ed. İsmail Dervişoğlu - İsmail Küçükkılınç (İstanbul: Kitabevi, 2013), 93.

[60] "Kosova Vilayeti", 22/245.

[61] Süssheim, "Arnavutluk", 1/591.

Buna paralel 1909-1910 yıllarında Kosova'nın birçok bölgesinde vergi meselesi yüzünden patlak veren ayaklanmalar, gönderilen kuvvetler ile bastırılmaya çalışılmıştır. İttihat ve Terakki hükümeti, II. Meşrutiyetin ilanı ve Balkan Savaşları arasındaki bu dönemde bölgede peş peşe meydana gelen ayaklanmaları, bir yandan sevk ettiği kuvvetlerle bastırmaya çalışırken bir yandan da barış teşebbüsü olmak üzere Sultan V. Mehmed Reşad'ı Rumeli seyahatine çıkarmıştı.[62]

Bastırılan ayaklanmaların ardından 15-17 Haziran 1911 tarihinde Sultan Reşad beraberindeki heyetle Priştine'ye geldi. Halkın büyük bir coşkuyla karşıladığı Sultanı, mebuslar, eşraf, askerî memurlar, ulema ve şehrin diğer ileri gelenleri ayrı ayrı ziyaret etmiştir. Cuma namazının ardından Padişahın beyannamesi okunmuş, Sultan Reşad Murad Hüdavendigar türbesinin yanında yapılacak medresenin temellerini atmış, halktan ihtiyaç sahiplerine pek çok ihsanda bulunmuştu.[63] İttihatçılar, halk nazarındaki itibarlarını arttırmak, bölgenin padişaha bağlılığını temin etmek ve Arnavutları itaat altına almak amacıyla düzenledikleri bu seyahati, I. Murad'ın şehit düştüğü yerde kılınacak Cuma namazıyla daha tesirli hale getirme niyetindeydiler.[64] Ancak bölgede askerî kuvvetlerin dindiremediği ateşi sultanın ziyareti de söndürememişti.

Balkanlar, Arnavutların muhtariyet taleplerini de içeren birçok çözüm bekleyen sorunla boğuşurken Balkan Savaşlarının başlamasıyla bölgede Türk hâkimiyetinin sonunu getirecek sürece girilmiştir. Priştine, Balkan Savaşları sonrasında 2 Ekim 1912'de Sırp ordusu tarafından kuşatılmış ve şehirde 500 yıllık Türk hâkimiyeti sona ermiştir. Kosova'yı baştanbaşa zapt eden Sırplara karşı Osmanlı ordusu güneye doğru çekilmiş yalnız Priştine şehri mevzi direniş gösterebilmiştir.[65]

Şehrin düşmesi uzun sürmemiş, Sırplar Kosova vilayetinde çoğunluğu Arnavut 20 bine yakın insanı katletmişlerdir. Sadece Priştine'de 5 bin Arnavut katledilirken bölge ele geçirilir geçirilmez Sırp iskânı, Hristiyanlaştırma ve zorunlu göç politikaları

---

62 Parmaksızoğlu, "Priştine", 27/120.
63 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi - İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 9/246-249.
64 Ünlü, *Kosova Vilayeti (1877-1912)*, 37.
65 Aktepe, "Kosova", 26/219.

uygulanmaya başlamıştır.[66] Priştine, 30 Mayıs 1913 Londra Antlaşmasıyla içinde bulunduğu Kosova vilayeti Sırbistan Krallığına bırakılmıştır.

[66] Aleksandre Popovic, *Balkanlarda İslam*, çev. Kolektif (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 221.

BİRİNCİ BÖLÜM
PRİŞTİNE SANCAĞININ İDARÎ VE MÜLKÎ YAPISI

I. OSMANLI DEVLETİ'NDE İDARÎ YAPILANMA

Osmanlı idarî sisteminin temelde Türk-İslam devletlerinin idare yapısıyla benzerlikler göstermesinin yanında tarih boyunca yapılan iç düzenlemeler, getirilen yeni nizamlarla ideal bir yapılanmaya doğru sürekli değişim ve gelişim içinde bulunarak kendine özgü bir model oluşturduğu bilinmektedir. Vilayet, sancak, kaza, nahiye, köy ayrımlarıyla konumlandırılan modern mülkî idarelerin Osmanlı idarî sisteminde hep düzenli bir şekilde var olduğuna dair kanaat olsa da[67] sistemin eksiklerinin tespit edilerek giderilmesi ve işlevini arttırması için farklı uygulamalara geçilmesiyle Cumhuriyet Türkiye'sine de ilham olacak şekilde düzenlenmesi 19. yüzyılın son çeyreğine kadar sürmüştür.

Ulaşım ve haberleşme teknolojisinin gelişmediği, güçlü merkezi denetimden yoksun, mali açıdan özerk birimlerden oluşan geleneksel bir devlet sisteminde yönetimsel anlamda sağlam bir merkeziyetçi yapının olduğu söylenemez.[68] Bununla birlikte 19. yüzyıldaki düzenlemelerle gelinen noktada, kararların icra ve infazını ancak merkezi hükümetin onayıyla mümkün kılan merkeziyetçi usulün benimsenmesinin de ayrı birtakım sıkıntıları beraberinde getirdiği bilinmektedir.[69]

Genel manada merkez teşkilatı, taşra idaresi ve özel statülü hükümetlerden meydana gelen Osmanlı Devleti'nin idarî yapılanmasında I. Bayezid'den itibaren merkeziyetçi yönetim yapısında güçlenme eğilimleri görülmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in kanunnamesiyle Divan-ı Humâyun'da meydana gelen düzenlemeler neticesinde merkez teşkilatı daha da güçlenmiştir. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hükümetin tedricen

---

67 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559)* (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1979), 2/82.

68 İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi* (Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1979), 183.

69 Vecihi Tönük, *Türkiye'de İdare Teşkilâtı'nın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu* (İçişleri Bakanlığı, Kanaat Basım ve Ciltevi, 1945), 170.

Paşakapısı ve Bâbıaliye kaymasına değin devletin merkezi yapısında önemini koruyan Divan-ı Hümayun bu dönemden sonra önemini kaybetmeye başlamıştır.[70]

Taşra idaresine geçmeden önce Eflak ve Boğdan gibi devletin hâkimiyetini kabul etmiş, iç işlerinde serbest özel statülü hükümetlerden de bahsedilmelidir. Osmanlı devletince asilzadeleri arasından seçilen kral ve beyler tarafından yönetilen bu hükümetler, gördükleri himaye karşılığında vergi vererek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte Kırım Hanlığı ve Mekke-i Mükerreme Emirliği bu uygulamanın dışında tutulmuştur.[71]

Merkezi yönetim ve özel statülü hükümetlerin idaresi bu durumdayken Osmanlı Devleti'nin taşra idarî yapılanmasına bakıldığında bu idarenin ilk aşamada beylerbeyiler aracılığıyla sağlandığı görülmektedir. Genişleyen topraklarla birlikte taşra yönetimi şekillenmiş, kuruluş yıllarından beri merkezi yönetim dışında hizmeti yaygınlaştırmanın ilk aşaması beylerbeyiler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Beylerbeylik bölgesi liva denilen sancaklara ayrılır ve idareleri beylerbeyi ve mîrimîrân ismi verilen kişilerce yürütülürdü.[72]

İlk Osmanlı kaynaklarında beylerbeyi taşrada muayyen bölgelerdeki tımarlı sipahilerin kumandanı olarak geçmesine paralel Beylerbeyilik yalnızca idarî birimin özel terimi niteliği taşımıştır. Beylerbeyilik, Anadolu Selçuklularında da mevcut olup, Osmanlılarda 14. yüzyılın ortalarında kurulan bir teşkilattır. 14. yüzyılın ortalarından itibaren beylerbeyi, taşra kuvvetlerinin kumandanı ve çeşitli sancaklara dağılmış olan beylerin amiri durumundaydı.[73]

Beylerbeyi Osmanlılardan önceleri "geniş askerî yetkilere sahip kumandan" anlamında kullanılırken I. Murad'ın Lala Şahin Paşa'yı Rumeli'de fetihler yapması için beylerbeyi olarak görevlendirmesi ile birlikte 1362'de Rumeli Beylerbeyiliği idarî bir birim olarak

---

70 Mehmet İpşirli, "Osmanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/503.

71 Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 77.

72 Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdâresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti, (1878-1885)* (Ankara: Gazi Üniversitesi, 1986), 7.

73 Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı: Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, 1997, 6.

ortaya çıkmıştır.[74] Bir süre sonra 1393'te Yıldırım Bayezid'in Anadolu'daki toprakların idaresini Kara Timurtaş Paşa'ya havale etmesiyle de Anadolu Beylerbeyiliği kurulmuştur. Anadolu Beylerbeyiliği'nin merkezi önceleri Ankara iken 1451'de Kütahya'ya nakledilmiştir.[75] 1362'de Rumeli, 1393'te Anadolu Beylerbeyiliği'nin kurulmasıyla taşra idaresi, başına beylerbeyi tayin edilen iki kurumsal birime ayrılmış, Osmanlı idarî coğrafyası genişledikçe de yeni eyaletler bunlara eklenmiştir. 1520'lerde sayıları altı olan eyaletler Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünde on altıya çıkmış, 1610 yılında ise bunların sayıları otuz ikiye ulaşmıştır.[76] Bunun yanında Kanunî döneminde eyalet ya da vilayet denilen taşra idare birimlerinin sancaklara bölünmesi ve her iki birimin askerî olarak teşkilatlandırılması idarî tarih açısından önemli bir gelişme olarak kaydedilmelidir.[77]

16. yüzyılın sonlarına kadar kullanılan 'beylerbeyi' tabiri Osmanlı idarî ve siyasî terminolojisinde zaman içinde değişikliğe uğramış, bu dönemden sonra (1591) istisnalar olsa da eyalet kelimesi benimsenmiştir.[78] Bir beylerbeyinin makamı anlamında kullanımına devam edilse de idarî anlamda Beylerbeyilik için eyalet teriminin kullanılması ancak 16. yüzyılın sonlarında yaygınlık kazanmıştır. Bununla birlikte eski vesikalarda yer yer idarî birim olarak yine de beylerbeyi tabirinin kullanıldığına tesadüf edilmektedir.[79]

Taşra idaresinin icrasına bakıldığında ilk dönemde Osmanlı padişahının merkez haricindeki bir bölgeyi idarede, biri sultanın icrâî otoritesini temsil eden bey, diğeri ise hukuî otoriteyi temsil eden kadı olmak üzere iki yetkili yönetici tayin ettiği görülmektedir.[80] Kadının beyden bağımsız olduğu, merkezle bağlantılı bulunduğu ve ikili bir denge ile oluşturulan bu mekanizmanın, toprakların çok geniş olmadığı

---

74 Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/69.

75 Mehmet İpşirli, "Anadolu Eyaleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/143.

76 Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, 185.

77 Abdulhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri: Osmanlı Vilayet İdaresi : 1895-1908* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2007), 13.

78 Halil İnalcık, "Eyalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995) (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi), 11/548.

79 Halil İnalcık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 77.

80 Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, 184.

zamanlarda işleyebildiği bilinse de eyaletlerin çoğalması ve sınırların genişlemesinin ardından merkezi otoriteyi güçlendirecek farklılıklara gidilmiştir.

Eyalet idareleri dirlik sisteminin uygulanıp uygulanmamasına göre 16. yüzyıldan sonra iki kategoriye ayrılmıştır. Bunlar tımar sisteminin uygulandığı eyaletler ve salyaneli eyaletlerdir. Toprağın tımar olarak askere tevcih edildiği tımar sistemi yanında salyane sisteminde idare olunan eyaletlerin vergi gelirleri doğrudan hazineye aktarılırdı. Ayni Ali Efendi'nin 1609 tarihli listesinde 32 eyaletin adı zikredilmekte olup bunlardan 23'ü tımar sisteminin uygulandığı normal eyaletlerdi. Dokuzu ise sâlyâneli eyalet olup bunların yıllık vergi gelirleri tımar olarak dağıtılmaz doğrudan hazine adına toplanırdı. Beylerbeyi, askerler ve diğer görevlilerin maaşı, eyaletin yıllık vergisinden karşılandıktan sonra kalan meblağ irsaliye adıyla devlet merkezine gönderilirdi.[81] Bunun yanında bir eyaletin bazı sancaklarının tımarlı bazı sancaklarının ise salyaneli olarak yönetilmesi de mümkündü.

17. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı mülkî idaresinde başından beri müstakil bir konuma sahip sancak beyleri eyalet valisi otoritesine girmeye başlamış,[82] merkezî idarenin daha güçlendirilmeye çalışılması yanında merkez taşra arasındaki iletişim ve güç dengelerinin kurulmasına yönelik 18. yüzyılın başlarında tedbirler alınmıştır. Bu bağlamda 18. yüzyılda eyaletler daha geniş bir muhtariyet alanı haline getirilse de âyan denilen mahallî ileri gelenlerin de eyaletlerde giderek güçlenmeye başladığı görülmektedir. 1812'de II. Mahmud'un âyan ve paşalara karşı başlattığı mücadele eyaletlerde merkezi otoriteyi yeniden kurmak için önemli bir adımdır. 1826'da eyaletlerin müşîriyet olarak yeniden yapılandırılması ve 1839'da Tanzimat'ın ilanıyla mali işlerin bağımsız muhassıllara verilmesi eyalet teşkilatında önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Daha sonra valilerin sorumluklarını paylaşan idare meclislerinin kurulması ve eyaletlerin sınırlarının küçültülmesinin ardından 1864 yılında eyaletler yerine vilayet sistemi teşekkül etmiştir.[83]

19. yüzyılda taşra idaresinde meydana gelen önemli gelişmeler neticesinde çıkarılan nizamnamelerle oluşan farklılıklar önce birkaç bölgede uygulanmaya başlanmış daha

[81] İnalcık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, 76; Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdâresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti, (1878-1885)*, 11.
[82] Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdâresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti, (1878-1885)*, 13.
[83] İnalcık, "Eyalet", 11/550.

sonra ülke genelinde uygulamaya geçilmiştir. Bu çerçevede 9 Haziran 1861 tarihinde çıkarılan Lübnan Nizâmnâmesi ve 7 Kasım 1864 tarihindeki Tuna Vilâyeti Nizâmnâmesi bu yerel uygulamalara örnektir. Alınan olumlu neticelerin ardından 1867'de Vilâyet Nizâmnâmesi düzenlenerek Osmanlı idarî coğrafyasında yaygınlaştırılmıştır. Bu nizamnamenin 1864'tekinin genişletilmiş bir kopyası niteliğinde olduğu söylenebilir.[84] Ancak 22 Ocak 1871 yılında İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâmnâmesi'nin çıkarılması yeni düzenin daha da geliştirilerek yaygın bir biçimde uygulanmasına fırsat vermiştir.[85] Böylelikle eyalet idaresinin yerine merkeziyetçiliğin güçlendiği, daha denetlenebilir ve yöneticiler hiyerarşisinin önceye nazaran daha belirgin olduğu bir idarî yapıya geçilmiştir.

Çıkarılan nizamnameler neticesinde taşra idaresinde yapılan düzenlemelerle idarî sistemin vilayet, sancak, kaza, nahiye, köy birimlerinden oluşan bölümleri yapısal ve yönetimsel açıdan daha belirgin hale getirilmiş, merkeziyetçi yapı güç kazanmıştır. Nitekim Balkanlardan Kuzey Afrika'ya, Filistin'den Karadeniz kıyılarına kadar egemen bir devletin ülkeyi kontrol altında tutmak için güçlü bir merkezî yönetim geliştirmesi kaçınılmazdır.[86] Bu noktada vilayet idaresinin 19. yüzyıldaki yeni formu, klasik Osmanlı eyalet idaresindeki beylerbeyi, sancakbeyi, subaşı ve sipahi komuta zincirinden farklı olmuştur. Yeni yönetim şekli, sınıf ve sorumlulukları belli bir yöneticiler hiyerarşisinin oluşmasına imkân tanımış, birimlerde oluşturulan idare meclisleriyle mülkî amirler ve idarî organlar daha koordineli bir yapıya kavuşmuştur.

1871 yılında düzenlenen ve tüm vilayetlere gönderilerek ülke genelinde uygulamaya geçilen İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâmnâmesi'yle Rumeli'de 10 vilayet ve 44 sancak, Anadolu'da 16 vilayet ve 74 sancak, Kuzey Afrika'da 1 vilayet ve 5 sancak teşekkül ettirilmiştir.[87] 1864'de eyaletlerin yerine vilayetlerin teşekkülüyle hız kazanan süreçte, 1871 düzenlemeleriyle birlikte vilayetlerin sınırlarının küçültülmesi, idareyi

---

84 Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri VI: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler* 5/5 (1996), 89.

85 Mutullah Sungur, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Taşra İdaresi ve Vilayet Yönetimi", *Türkler* (Ankara, 2002), 13/751.

86 Şükrü Kocatepe, "Devlet Yönetimi", *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti* (Yeni Şafak, Erkam Matbaacılık, ts.), 39.

87 Ali Akyıldız, "Osmanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007) (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi), 33/508; Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, 290.

daha denetlenebilir ve kontrol edilebilir hale getirmiş, merkeziyetçi yönetimi önemli ölçüde kuvvetlendirmiştir.

1871 vilayet nizamnamesine göre vilayetler livalara ayrılmış, livalar kazalara, kazalar nahiyelere bölünmüş köyler de nahiyelerin alt birimi olarak belirlenmiştir. Tüm bu umumi idarenin reisi ve baş mercii ise vali olarak tayin edilmiştir. Nizamnameyle birlikte vilayetlere vali, sancaklara (liva) mutasarrıf, kazalara kaymakam nahiyelere müdür ve köylere muhtarlar tayin edilmiştir. Böylelikle vilayetlerin en büyük mülkî amiri vali, sancakların ise mutasarrıflar olmuştur.

A. Vilayet İdaresi

Valilerin görevleri 1871 Vilâyet Nizâmnâmesi'nin 4-16'ncı maddelerinde tanımlanmış olup, kendilerine mülkî sorumluluklardan mali işlere, maârif ve nâfiadan ceza ve hukuk işlerinin icrâsına kadar geniş bir alanda sorumluluk verilmiştir. Genel olarak kurulu düzen ve kanunların yürütülmesini sağlamak, mülkî memurların seçimi ve atamalarını yapmak valilerin görevleri arasındadır.[88] Bunun yanında valinin maliyeye ait görevleri arasında vergi tahsili, elde edilen gelirlerin idaresi, bunlardan doğabilecek uyuşmazlıkların çözümü, tahsil işi ile meşgul memurları idare etme gibi pek çok konu girmektedir. Valilerin maârif ve nâfia alanındaki görevleri ise vilayet genelindeki talim ve terbiyenin, ziraat, ticaret ve sanayinin gelişiminin sağlanmasıdır. Yolların inşa ve tamiri, su kanallarının açılması, sahil alanlarında liman ve rıhtımlar yapılması, maden ve ormanların arttırılması ve korunması, terk edilmiş toprakların imarı yine valinin vazifelerindendir.[89] Valiler zabıta gücünün nizamnameler uyarınca istihdamı ve idaresini de üstlenmişlerdir. Bu bağlamda ahalinin huzurunun korunması, yollar ve geçitlerin güvenliği, belediye güvenliği hakkında denetim ve soruşturmaların icrası devlet, memleket ve şahıs aleyhinde hareket edenlerin ele geçirilmeleri valilerin sorumluluğuna verilmiştir.[90]

Valilerin başkanlığında toplanan Vilayet İdare Meclisleri ise vilayet idaresindeki önemli ve merkezî bir organdır. Vali başkanlığında toplanan Vilayet İdare Meclisleri defterdar, müfettiş-i hükkâm-ı şer'iyye (şer'î hâkimler müfettişi), hariciye memurları, mektupçu

88 "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi", Madde:5, *Düstûr*, Birinci Tertip (İstanbul, 1289), 1/627.
89 "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi", Madde:11, *Düstur* (İstanbul, 1289), 627.
90 "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi", Madde:12, *Düstur* (İstanbul, 1289), 628.

gibi görevliler ile ikisi Müslüman ikisi gayrimüslim ahaliden seçilecek kişilerden oluşmaktadır.[91] Karar ve danışma organı olarak belirlenen Vilayet İdare Meclisleri, maliye ve bayındırlık işlerinin görüşüldüğü, satın alma ve sözleşmelerin düzenlendiği, öşür ve diğer vergi gelirlerinin ihale edildiği, devlet binalarının inşası, zabıta ve muhafaza kuvvetlerine ait masraflar, umumi gelir ve giderlerin teftiş edildiği idarî bir birimdir.[92] Ayrıca alt meclislerin kararlarının incelenmesi, disiplin ceza ve yaptırımlarının icrası, kaza ve köylerin kurulması, livalar arasında yol yapımı, pazar ve panayır alanlarıyla kabristan yerlerinin belirlenmesi vb. durumlar hakkında kararlar almak da vilayet idare meclislerinin görev alanına girmektedir.[93]

Vilayet idare meclislerinin yanında bir de vali başkanlığında yılda bir kere vilayet merkezinde toplanan Meclîs-i Umûm-i Vilâyet denilen il genel meclislerinden de bahsedilmelidir. Üyeler sancakları temsil etmekte olup her sancak ikisi Müslüman ikisi gayrimüslim dört kişiyle temsil edilmektedir.[94] Vilâyet Umumî Meclisi'nde liva ve kaza ahâlilerinin isteklerinin incelenmesi, ziraat ve ticaret işlerinin değerlendirilmesi, vergilerin değişikliğine ve genişletilmesine dair konuların görüşülmesi, vilayet genelinde yolların düzeltilmesi, çeşitli hükümet binaların inşa ve tamirine dair pek çok alandaki konular gündeme getirilirdi.[95] Seçilmişlerden oluşan bir yapı olması açısından Vilâyet Umûmî Meclislerinin oluşturulması idarede önemli bir dönüşümün göstergesi olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar yerel seçilmiş delegelere vilayet idaresinde temsil yetkisi verilse de oluşturulan bu umûmî meclisin yetkilerinin bir danışma organının yetkilerini aşamayacak şeklinde tasarlandığı görülmektedir.[96] Bu açıdan değerlendirildiğinde tamamen seçilmişlerden meydana gelen bir idare meclisi oluşturmak amacıyla kurulan Vilâyet Umûmi Meclisleri, kendileri için öngörülen fonksiyonu gerçek manada hayata geçirememiştir.

---

91 "Vilayet Nizamnamesi", Madde:13, *Düstûr*, Birinci Tertip (İstanbul, 1289), 1/610.
92 Mehmet Güneş, *Osmanlı Döneminde Vilâyet İdaresinin Esasları* (İstanbul: Kitabevi, 2015), 68.
93 Sungur, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Taşra İdaresi ve Vilayet Yönetimi", 13/755.
94 "Vilayet Nizamnamesi", Madde: 25, *Düstûr*, (İstanbul, 1289), 1/612.
95 "Vilayet Nizamnamesi", Madde:27, *Düstûr*, (İstanbul, 1289), 1/613.
96 Nizam Önen - Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye: Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)* (İstanbul: İletişim, 2011), 167.

B. Sancak İdaresi

1871 tarihli İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâmnâmesiyle taşra idaresine getirilen bir diğer düzenleme de sancak/livalar hakkındadır. Sancak genel olarak toprağa saplanabilen büyük boyutta bayrak, geminin sağ yanı, askerî tımar ve hass manalarına gelmektedir.[97] Osmanlılarda bir dönem temlik alameti olan sancak zamanla fethedilen ve üzerine dikilen toprakları da ifade etmeye başlamıştır. Tımar sisteminin bir parçası olan ve askerî terim olarak kullanılan sancağın zaman içinde tımarlı askerlerin bulunduğu bölgeyi de tanımlamaya başlamasıyla idarî taksimatta bir birim ifade eder hale geldiği görülmektedir.[98] Sancak teriminin idarî manadaki kullanımının hangi dönemde yaygınlık kazandığı kesin olmasa da 15. ve 16. yüzyıllardaki kanunnameler çerçevesinde idarî birimdeki yerini almaya başladığı söylenebilir.[99] Bununla birlikte 16. yüzyıldaki devletin vergi tahsilatı ve asker temini için yaptırılan tahrirlerde birim olarak sancağın esas alındığı böylelikle sancağın artık hem idarî hem de askerî ve malî sistemin merkezî bir parçası olduğu görülmektedir.[100]

Sancak mülkî teşkilatta vilayetten bir aşağı kazadan bir derece yukarıda gelmektedir.[101] Sancak idarecisi 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi ile mutasarrıf olarak belirlenmiştir. 1867'de yapılan düzenlemelerle mutasarrıflıklar oluşturulmuştur.[102] Mutasarrıflar valilerin vilayetlerdeki görevlerinin sancak (liva) idaresine ait olan kısımlarını yerine getirmekle sorumluydular. Sancaklarda Vilayet İdare Meclislerinin sancaklardaki benzeri olarak Sancak İdare Meclisleri bulunuyordu. Mali, idarî, eğitim, bayındırlık vb. işlerin görüşüldüğü organ olan liva idare meclisinin başkanlığını ise bu birimde valinin görev ve yetkilerini üstlenen mutasarrıf yapmaktaydı.[103]

Osmanlı taşrasında önemli bir birim olan sancaklar idarî, malî, askerî, ekonomik, sosyal gelişmelerin değerlendirildiği ve karara bağlandığı idarî organlar olarak ön plana

---

97 J. Deny, "Sancak", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966), 10/187.

98 İlhan Şahin, "Sancak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/98.

99 M. Zahit Yıldırım, *Karahisar-ı Sahip İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003), 38.

100 İ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi* (Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, 1978), 17.

101 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Liva", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988), 7/63.

102 Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/378.

103 Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/1 (2011), 40.

çıkmaktadır. Nizâmnâmeler çerçevesinde yapılan düzenlemelerle eyaletten vilayete, sancak beyinden mutasarrıfa geçiş sürecinde merkezi yapının güçlendirilmesi için adımlar atılmış, merkezî yönetimin gücü sancak idaresinin kurulmasıyla daha da artmıştır.

C. Kaza İdaresi

1871 Vilayet Nizamnamesi çerçevesinde taşra idaresinde yapılan düzenlemelerin bir diğeri kazalar ile ilgilidir. Kazanın Osmanlı Devleti'ne has bir idarî yapılanma olarak 17. yüzyıldan itibaren coğrafi bir bütünlüğe sahip idarî bir birim şeklinde belirginleştiği bilinmektedir.[104] Kazaların oluşturulmasının koşulları arasında bir takım coğrafi şartlar bakımından köyler grubunun tabi yönetim merkezi konumunda olan kasabalar etrafında teşekkül ettirilmesi yer alır. Bunun yanında idarî, adlî veya diğer işlerini yürütmek üzere teşekkül etmiş bir yönetim kademesi olarak geliştiği söylenebilir. Bu açılardan kazaların oluşmasında köylerin bileşimindeki merkezî konumu itibariyle coğrafî doğal şartların etkisi yanında, idarî, iktisadî veya siyasî şartların tesiri bulunduğu da anlaşılmaktadır.[105]

Daha önceleri idarî-adlî, sonraları ise sadece adlî hüviyeti olan kazalar Tanzimat'tan sonra idarî birim olarak şekillenmiş ve bu birimin taşra teşkilatındaki önemi artmıştır.[106] Tanzimat uygulamaları çerçevesinde kaza müdürleri tarafından yönetilen kazaların başına 1871 Nizamnamesiyle kaymakam tayin edilmesi önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Kaymakamlar mali, mülkî ve asayiş işlerini yürütmekle görevlendirilmiş olup sancak mutasarrıflarının görevlerinin kazaya müteallik kısımlarını icra etmişleridir. Vilayet ve sancak merkezlerinde olduğu gibi kazalarda da kaymakama bağlı kaza idare meclisleri oluşturulmuş, kaza gelir-giderlerinin yönetilmesinden idarî davalara, köy yollarının yapımından bakım ve onarıma kadar pek çok konu bu meclislerde görüşülüp karara bağlanmıştır. Hiyerarşik düzen içerisinde oluşan talep ve şikâyetler de bir üst merci olan sancak idare meclislerine aktarılmıştır.

---

[104] Tuncer Baykara, "Kaza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/119.
[105] Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdâresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti, (1878-1885),* 18.
[106] Ünlü, *Kosova Vilayeti (1877-1912),* 47.

D. Nahiye ve Köy İdaresi

1864 Vilâyet Nizâmnâmesi'nde yer alan ancak esas statüsü 1871 Vilayet Nizamnamesi'yle belirlenmiş nahiyeler taşra teşkilatında getirilen yeni düzenlemeler arasında yer almaktadır. Buna göre en az beş yüz erkek nüfusu bulunan köylerde nahiye teşkil edilmesi, nahiyenin başına müdür ve müdürün maiyetinde nahiye idare meclislerinin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Ne var ki nahiye statüsünün yaygınlık kazanan bir uygulama olmadığı söylenebilir. Nitekim nahiye idaresinin düzenlenmesi devlet bünyesinde bulunan gayrimüslim ahalinin yönetime katılması noktasında Osmanlı'ya baskı uygulayan Batılı devletlerin istekleri etrafında şekilleniyordu.[107] Bunun yanında nahiye özellikle Balkanlarda oluşan ulusalcı fikir ve hareketlerin kırsala inmesi için uygun ortamı hazırlar nitelikteydi.[108] Bu açılardan Avrupa devletlerinin yönlendirmesiyle Osmanlı bürokratlarınca uygulanan bu birimin başarılı olmadığı söylenebilir.

Yapılan idarî düzenlemelerin bir kısmı köy/mahalle yapılanmalarıyla ilgilidir. 1829'da İstanbul'da muhtarlık teşkilatının kurulması ve her mahalleye muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sânî olarak iki muhtar tayin edilmesinin ardından 1833 itibariyle bu uygulama taşraya da yaygınlaştırılmıştır.[109] Çıkarılan nizamnameler çerçevesinde muhtarların yanında köy ihtiyar meclislerinin oluşturulduğu görülmektedir.

Merkezden uzak taşranın idaresi; toplumların yapısından coğrafi özelliklere, yönetim sistemlerinden askerî ve mali yönetim mekanizmalarındaki değişkenliklere kadar pek çok açıdan zor bir yapı arz etmektedir. Bu nedenle Osmanlı, son dönemine kadar yönetimi idame ettirebilmek ve daha iyi bir sistem oluşturabilmek adına yürürlüğe koyduğu fermanlar, çıkarılan nizamnamelerle yenilik ve farklılıklara açık, çok katılımlı sürdürülebilir merkeziyetçi bir idarî anlayış ortaya koymaya çalışmıştır. Bu anlayış sayesinde de vilayet sisteminde önemli gelişmeler yaşanmış, Cumhuriyet dönemine ve günümüze kadar uzanan haliyle idarî sistem teşekkül ettirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ortaya koyduğu ve her dönemde geliştirmek için üzerine yeni düzenlemeler ve reformalar koyarak ilerlettiği idarî mekanizmayı genel olarak gözden

---

[107] Güneş, *Osmanlı Döneminde Vilâyet İdaresinin Esasları*, 102.
[108] Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, 292.
[109] Akyıldız, "Osmanlılar", 33/508.

geçirmeden 19. yüzyılın son çeyreğinden devletin çöküşüne kadarki yönetim birimlerini doğru şekilde anlamak mümkün değildir. Bu açıdan bu başlık altında Osmanlı Devleti'nde idarî yapılanma genel hatlarıyla değerlendirilmiştir. Özelde konumuz olan taşra yapılanmasındaki sancak idaresinin uygulama alanları, birimleri ve görevlileri hakkında değerlendirme ve bilgilendirmeler ise ilerleyen kısımlarda ayrıntılı şekilde verilecektir.

II. PRİŞTİNE SANCAĞININ TEŞEKKÜLÜ VE MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra mülkî idarede zaman zaman değişiklikler olmuştur. Gerek vilayet gerekse sancak ve kaza bazında vücuda getirilen bu değişiklikleri Priştine'de de izlemek mümkündür.

Tanzimat'tan sonra bilhassa fonksiyonunu kaybetmiş devlet kurumlarını ve sarsılan merkezi otoriteyi yeniden tesis etmek için merkezi prensiplere dayalı, güçlü ve modern bir vilayet yönetimine ihtiyaç duyulmuştu.[110] Bu bağlamda Rumeli coğrafyası için değerlendirilecek olursa Arnavutların da yaşadığı bölgeler Yanya, Manastır, İşkodra ve daha sonra da Kosova vilayetine taksim edildi.

Kosova vilayetinin kurulması, Priştine sancağının söz konusu vilayete bağlanması ve merkezi olması, sancağın mülkî yapılanması ve içerisinde meydana gelen değişiklikler aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilecektir.

A. Priştine Sancağının Teşekkülü

1877 yılında Kosova vilayeti teşkil edilinceye kadar Priştine'nin kaza ve sancak merkezi olarak farklı eyaletlere bağlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Priştine, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Novobrdo ve Vulçıtrın kazaları ile beraber Malik Paşa'nın yönetiminde müdürlük şeklinde idare edilirken, 1822 yılına gelindiğinde Üsküp'e bağlanmıştır.[111] 1844 tarihli temettuat defterlerinde Priştine, Üsküp eyaletine bağlı

[110] Mustafa Genç - oğlu, "İşkodra Vilayeti'nin İdari Taksimatı ve Yapısı (1867/1868-1908)", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 13/3 (2015), 263.

[111] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi [HAT],* Dosya No. 339 Gömlek No.19419; Gülin Öztürk-Şenay Karaçam Atam, "Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Priştine", *Türklük Bilimi Araştırmaları* 30 (2011), 286.

Priştine kaymakamlığı kazalarından biri olarak geçmektedir.[112] Tanzimat dönemi idarî değişiklikleri kapsamında Novabrdo, Priştine, Vulçıtrın kazalarına taksim edilen ve kaymakam tarafından yönetilen sancak merkezi konumuna getirilen Priştine, 1847 senesinde Üsküp vilayetine bağlı görünmektedir.[113] Priştine 1850 kayıtlarında da aynı statüsünü sürdürmektedir.[114]

1856 yılına gelindiğinde Priştine'nin Üsküp eyaleti Prizren livasına kaza merkezi olarak dâhil edildiğini görmekteyiz. Bu yeni düzenlemeye göre Prizren sancağını* Prizren merkez kazası başta olmak üzere Priştine, Kalkandelen, Kumanova, İvranya, İpek, Yakova, Novobrdo (Gilan) ve Vulçıtrın kazaları oluşturmaktadır.[115] 1868'e kadar Priştine'nin mülkî durumu bu şekildeyken vilayetlerdeki değişikliklerin meydana gelmesiyle 1869/70'de bölgede hareketlilikler olmuş bu çerçevede vilayet olan Üsküp sancak haline getirilerek Selanik vilayetine bağlanmış, Üsküp'ün vilayet olmaktan çıkması üzerine Prizren sancağı da İşkodra vilayetine ilhak edilmiştir.[116] 1871/1872 yılında ise yeni bir gelişme yaşanarak Prizren sancağının Prizren vilayeti haline getirildiğini görüyoruz. Bu yeni düzenlemeye göre Prizren vilayeti merkez Prizren sancağı ile Niş, Üsküp ve Debre sancaklarından oluşmaktaydı.[117] Yapılan düzenlemelerle birlikte Priştine'nin ise Prizren vilayeti merkez Prizren sancağına bağlı bir kaza olduğu anlaşılmaktadır.[118] Priştine, 1290/1874 Prizren Vilayeti Salnamesi kayıtlarına göre de Prizren merkez sancağına bağlı bir kaza statüsündedir. Prizren sancağı o dönemde nefs-i Prizren kazası, İpek, Yakova, Priştine, Gilan, Kalkandelen, Vulçıtrın, Luma ve Gosine kazalarından oluşmaktadır.[119]

1875 yılında bu sefer de Prizren vilayeti feshedilmiş, bunun üzerine Prizren, İşkodra, Üsküp ve Debre sancak statüsünde Manastır vilayetine bağlanmıştır.[120] Bu yeni

---

[112] BOA, *Maliye Nezareti Varidat Kalemi Temettuat Defterleri [ML.VRD.TMT.],* Defter No. 15465; Öztürk - Karaçam Atam, "Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Priştine", 286.

[113] *Salname-i Devleti-i Aliyye-i Osmaniyye [SDAO]*, H.1263/M.1847, 111.

[114] Aynı dönemde Üsküp eyaleti, Üsküp merkez livası, Prizren ve Priştine livalarından müteşekkildir. SDAO, H.1266/M.1850, 65.

* 'Prizren maa Priştine livası' adıyla geçmektedir.

[115] *SDAO,* H.1272/M.1856, 85.

[116] *SDAO,* H.1286/M.1869, 132-133.

[117] *SDAO*, H.1288/M.1871, 162-163.

[118] Priştine kazası bu dönemde İpek, Yakova, Luma, Vulçıtrın ve Gilan kazalarıyla birlikte Prizren vilayeti Prizren sancağına bağlıdır. *SDAO,* H.1289/M.1872, 245.

[119] *Prizren Vilayeti Salnamesi*, H.1291/M.1874, 112.

[120] *SDAO,* H.1292/M.1875, 173.

düzenlemede Priştine, Manastır vilayeti Prizren sancağına kaza olarak ilhak edilmiştir.[121] Aynı mülkî yapı 1877 yılı kayıtlarında da gözlemlenmektedir. Hicrî 7 Zilhicce 1293 yani Rumî 12 Kanûn-i Evvel 1292 yılı kaydı tutulan verilere göre Priştine, Osmanlı-Rus savaşı öncesindeki yeni idarî değişikliklerle birlikte Kosova vilayeti kurulmadan önce son olarak Manastır vilayeti Prizren sancağı dâhilinde kaza olarak bulunmaktadır.[122]

Yaşanan tüm bu süreçler Kosova vilayetinin oluşumunda etkili olmuştur. Nitekim idarî alanda yapılan reformlar, vilayet nizamnameleri çerçevesinde Üsküp, Prizren, İşkodra ve Manastır vilayetlerinin kuruluşu ve zaman içerisinde mülkî yapıdaki hareketlilikler Kosova vilayetinin kurulmasına da önderlik etmiştir. Kosova vilayetinin kuruluşuna yönelik farklı tarihlendirmeler yapılsa da Manastır vilayetinin 1877 yılında lağvedilip Selanik vilayeti ile birleştirilmesi esnasında 29 Ocak 1877 yılında özel idare birliği altında Kosova vilayetinin teşkil olunduğu anlaşılmaktadır.[123] Kosova vilayetinin oluşturulmasıyla Priştine de sancak statüsüne getirilerek Kosova'ya bağlanmıştır.[124]

Kosova vilayetinin kuruluşuyla ilgili çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Şemseddin Sami bu konuda Kosova vilayetinin Rusya harbinden önce merkezi Sofya olmak üzere Niş ve Priştine bölgelerini de içine alacak şekilde kurulduğunu, savaştan sonra ise merkezin Priştine'ye nakledilerek Yeni Pazar sancağının, daha sonra da Manastır vilayetinden ayrılan Prizren sancağının da Kosova vilayetine eklenerek vilayetin mülkî yapısının değiştirildiğini söyler.[125]

Skender Rizaj, Kosova vilayetinin 29 Ocak 1877 (14 Muharrem 1294) tarihinde kurulduğunu, ilk merkezinin Sofya ve Prizren değil Priştine olduğunu bildirmektedir. Buna delil olarak da Kosova vilayet salnamelerinde Sofya'nın adının geçmediğini göstermektedir.[126] Ne var ki savaş sonrası Sofya'nın Bulgar Prensliği'ne bırakıldığı ve ilk vilayet salnamesinin 1878'de yayınlandığı göz önünde bulundurulduğunda Sofya'nın salname kayıtlarında yer almamasının nedeni anlaşılabilir.

---

[121] *SDAO*, H.1292/M.1875, 246.
[122] *SDAO*, H.1294/M.1877, 446.
[123] Skender Rızaj, "Kosova Vilayeti Teşkilatı", *VII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 25-29 Eylül 1970)* 2 (1973), 668.
[124] Rızaj, "Kosova Vilayeti Teşkilatı", 668.
[125] Sami, *Kâmûsu'l A'lâm*, 1896, 5/3748.
[126] Rızaj, "Kosova Vilayeti Teşkilatı", 667.

1877 yılına ait meclis zabıtlarında ilk dönem mebuslarını gösteren resmi listede vilayet adının Kosova ve Sofya olarak geçtiği belirtilmekte olup Edirne'ye bağlanmadan evvel Sofya'nın bir müddet Kosova vilayetine bağlı olduğu düşünülmektedir. Kayıtlarda ayrıca Kosova vilayeti sancakları arasında Üsküp, Yeni Pazar, Debre, Niş ve Şirinköy anılmaktadır. Bununla birlikte 1877 yılı arşiv kayıtlarına göre Kosova vilayetinin Priştine, Prizren, Üsküp, Şehirköy, Niş, Yeni Pazar ve Debre sancaklarından oluştuğu görülmüştür. Kayıtlarda vilayet merkezi sancaklar ilk sırada zikredildiğinden aynı yıl Priştine'nin Kosova vilayetinin merkez sancağı olduğu da anlaşılmaktadır.[127]

Tablo 1. Kosova Vilayeti Mülkî Taksimatı (H. 1314/ M. 1896)[128]

Sancak	**Kaza**	**Nahiye**
Üsküp	Üsküp	
	Orhaniye	
	İştip	Bereketli
	Koçane	Biyaniçe
	Osmaniye	
	Kratova	
	Kumanova	Mezraa
	Radovişte	
	Palanka	
Priştine	Priştine	
	Gilan	
	Preşova	
	Vulçıtrın	
	Mitroviçe	
Prizren	Prizren	
	Kalkandelen	
	Luma	
İpek	İpek	
	Yakova	
	Gosine	
	Berane	
	Tirgovişte	
Yeni Pazar	Yeni Pazar	
	Yeni Varoş	
	Kolaşin	Viraniş, Moyakovaç, Ravnerika
	Akova	Beşteriçe, Behor, Kamrat, Berzava
Taşlıca	Taşlıca	
	Pirebol	Periboy

[127] BOA, *İrâde - Meclis-i Mahsus [İ.MMS]*, Dosya No. 58 Gömlek No. 2696.

[128] Kosova Vilayeti mülkî taksimatına ait tablo, vilayet kısımlarının daha belirgin hale geldiği ve Üsküp'ün merkez sancak olduğu 1896 yılına referansla verilmiştir. Sami, *Kâmûsu'l A'lâm*, 1896, 5/3748.

93 Harbi sonrası Niş ve Şehirköy'ün devletin elinden çıkması, 1880-81'de Taşlıca ve Yeni Pazar'ın, 1882-83'te İpek'in sancak statüsüne getirilip Kosova vilayetine, Debre'nin de Kosova'dan ayrılıp Manastır'a bağlanması ve sonraki dönemlerde vilayet genelindeki birçok değişikliğin yanında Priştine sancağı, Kosova vilayetinin 1877 yılındaki kuruluşundan 1912 yılında Osmanlı'nın bölgeden çekilişine değin Kosova vilayetine bağlı bir sancak olarak varlığını sürdürmüştür.

B. Priştine Sancağında Meydana Gelen İdarî-Mülkî Değişiklikler

Balkan yarımadasında merkezî bir konumda bulunması dolayısıyla Kosova ovası[129] Osmanlı devleti için her zaman mühim stratejik önemi haiz bir bölge olarak addedilmiş, Kosova vilayeti de Osmanlıdan çıktığı 1912 yılına kadar sorunlu bir bölge olmasına rağmen ticari ve siyasî konumu nedeniyle hükümet nazarında her zaman önemini muhafaza etmiştir. Ne var ki Berlin Antlaşmasının ardından Arnavutların yaşadığı Kosova, Manastır, İşkodra ve Yanya vilayetlerinin Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ arasında pay edilmesi bölgede siyasî idarî ve mülkî dengeleri bozmuş, bunun üzerine Arnavutların tek vilayet altında toplanma talepleri ve bu taleplerin hükümetçe geri çevrilmesi Priştine, Prizren Üsküp, Yenipazar halklarının hareketlenmesine, Üsküp, Priştine ve Mitroviçe'yi zapt etmelerine sebep olmuştu.[130] Bölgede ilerleyen zamanlarda gerek iç karışıklıklar gerek siyasî kayıplarla elden çıkan yerler gerekse çeşitli ekonomik ve idarî sebeplerle mülkî yapıda meydana gelen değişiklikler, vilayetin kuruluşundan 1888'e kadar merkez Priştine olsa da Kosova vilayetinin merkezi neresi olmalı sorusunun sıklıkla yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Prizren, Üsküp ve Priştine sancakları arasında merkez olma yarışı adeta vilayetin kuruluşundan sonuna kadar süregelen bir mücadele alanına dönüşmüştür.

Daha önce vilayet merkezliği yapan Prizren ve Üsküp gibi idarî mekanizmalar açısından donanımlı şehirlere karşın Priştine'nin nisbeten ufak bir kasaba olması, vilayet merkez memurlarının ikametleri için uygun kalacak yer bulamamaları, medrese odalarında ya da birbirlerine uzak yerlerde kalmalarından kaynaklı çıkan problemler nedeniyle Priştine'ye bir hükümet konağına ihtiyaç duyulduğu 1878 yılında maliye nezaretine

[129] Kosova ovası olarak tanımlanan bölge Balkan yarımadasındaki geniş ve yüksek mevkide ve Kosova vilayeti dâhilinde Kaçanik, Priştine, Yenipazar, İpek, Yakova ve Prizren arasında bulunan bölgeyi kapsamaktadır. Sami, *Kâmûsu'l A'lâm*, 1896, 5/3746.

[130] BOA, *Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi [A.MKT.MHM]*, Dosya No. 486 Gömlek No.60.

bildirilmiştir. Bu suretle Üsküp'ün vilayet merkezi olarak değiştirilmesinin de önüne geçilmek istenmiş, henüz Üsküp'ün vilayet merkezi olup olmayacağına dair bir karar bulunmadığından dolayı Priştine'de gerekli düzenlemelerin yapılması hususundaki talepler bildirilmiştir.[131]

1883 yılında Kosova vilayet merkezinin Priştine'den Prizren'e intikali gündeme gelmiş, bu konuda rivayetler yayılmaya başlayınca Priştine, Üsküp, Yeni Pazar ve Taşlıca bölgelerinde halkın endişe ve yeis içinde bulunduklarını bildiren telgraflarda konuya dair itirazlar dile getirilmiştir.[132] Bu çerçevede Priştine'nin Sırbistan hududuna sekiz saat mesafede olması, Prizren'nin vilayet merkezi olması durumunda Kumanova ve Preşova'da bulunan kırk bini aşkın muhacirin daha önceki taşkınlıklarında vilayet merkezinin yakın olmasından dolayı alınan tedbirlerin böyle olayların tekrarlanması durumunda bu sefer alınamayacak olması, öte yandan Priştine ile Yeni Pazar ve Taşlıca ile Üsküp halklarının birbirleriyle uyumlu ve iyi geçindikleri ve merkezin Prizren'e alınması durumunda halkın karşı gelerek bulundukları yerden hicret etme tehlikelerinin bulunması gibi sebepler öne sürülmüştür.[133] Telgraflarda yer alan tüm maruzatlar dikkate alınarak verilen cevabî yazıda Priştine, Yeni Pazar, Taşlıca ve Üsküp sancakları ahalisini zarara uğratacağından dolayı Kosova vilayeti merkezinin Prizren'e kaydırılmasının mümkün olunamayacağı dâhiliye nezaretine bildirilmiştir.[134]

1877 yılında Kosova vilayetinin kurulmasıyla birlikte merkez sancak olan Priştine için 1888 yılı önemli idarî değişikliklerin olduğu bir yıldı. 11 yıl boyunca vilayetin merkezi idarî kadrolarının içinde bulunduğu Priştine, Kosova Valisi Faik Paşa'nın da sadarete bildirdiği talep ve görüşlerinin uygun bulunması neticesinde vilayet merkezi olmaktan çıktı. Maruzata göre Niş ve Şehirköy'ün Sırbistan'a bırakılmasının ardından Priştine sancağı merkezi özelliğini kaybetmiş, coğrafi ve mülkî konumunu yitirmişti.[135] Bunun yanında Selanik ve Sırbistan demiryollarının merkezi mesabesinde olması ayrıca Avrupa şimendiferlerinin kesişme bölgesinde yer almasının askerî, ekonomik ve ticarî

[131] BOA, *Şûrâ-yı Devlet [ŞD.]*, Dosya No. 1965 Gömlek No. 33.
[132] BOA, *Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı [Y.A.HUS]*, Dosya No. 173 Gömlek No. 1.
[133] Ünlü, *Kosova Vilayeti (1877-1912)*, 52-54.
[134] BOA, *İrâde - Dâhiliye [İ.DH]*, Dosya No. 877 Gömlek No. 69987.
[135] BOA, *Meclis-i Vükelâ Mazbataları [MV],* Dosya No.35 Gömlek No. 39

öneminin arttırması açısından Üsküp'ün merkez olarak ön plana çıktığından bahsedilmiştir.[136]

Öne sürülen gerekçeler, vilayet merkezlerinin mülkî ve askerî idare ve ticaret bakımından önemi bulunan bölgelerde bulundurulması emri gereği haklı bulunarak[137] Kosova vilayet merkezinin Priştine'den alınarak Üsküp'e intikali uygun görülmüş, bu çerçevede Üsküp mutasarrıflığının da Priştine'ye nakil olunmasına, aralarında hariciye ve dâhiliye nazırlarının da bulunduğu irade tarafından karar verilmiştir. Bu değişiklik sırasında Manastır vilayeti Prizren sancağındaki askerî birliğin kumandasının Üsküp'e bağlı bulunması ve Prizren'in Manastır'dan ziyade Üsküp'e yakın olması sebebiyle Prizren, Kosova vilayetine bağlanarak vilayet sınırları genişletilmiş ve bu durum Üsküp'ün vilayetin tabii merkezi olma konumunu daha da güçlendirmiştir.[138]

Kosova vilayeti idarî heyetinin Üsküp'e Üsküp mutasarrıflığının da Priştine'ye nakli ile birlikte mutasarrıflıkla yönetilen liva merkezine dönüştürülen Priştine'nin Priştine sancağı olarak anılması da uygun görülmüştür.[139] Kosova ovası olarak anılan bölgenin merkezinde yer alması yönüyle Priştine'nin Kosova olarak anılması vilayete de Kosova vilayeti isimlendirilmesine sebebiyet vermişse de Üsküp merkez tayin edildikten sonra vilayet ismi değiştirilmemiş, yalnızca idarî yazışmalar açısından Priştine sancağının artık mutasarrıflık merkezi olduğuna vurgu yapılmıştır.

1888 yılı itibariyle Üsküp'e tahvil olunan vilayet merkezi, merkez olma yönündeki yarışı sonlandırmamış, 1891 senesinde önce Prizrenliler[140] 1901 yılında da Priştineliler şehirlerinin vilayet merkezi olmasına dair taleplerini dile getirmişlerdir. Priştine'nin Arnavutluk'un en mühim noktası olması cihetiyle vilayet merkezinin yeniden Priştine olmasını ve sancak idarî heyetinin Üsküp'e nakli hususunda şehrin ileri gelenlerinden 60 kişinin imzasının bulunduğu telgraf ilişiği padişaha ulaştırılsa da[141] vilayet merkezinin yeniden Priştine'ye nakli uygun görülmemiş ve Osmanlı'nın bölgedeki son dönemine kadar Üsküp merkez sancak statüsünü devam ettirmiştir. Sonuç olarak

---

136 BOA, *ŞD, 1968/17.*
137 BOA, *Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT]* Dosya No.1527 Gömlek No. 13.
138 BOA, *İ.MMS*, 101/4241.
139 BOA, *A.MKT.MHM*, 498/66.
140 BOA, *Mütenevvî Maruzat Evrakı [Y.MTV]*, Dosya No. 49 Gömlek No. 72.
141 BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi [Y.PRK.MYD]*, Dosya No. 23 Gömlek No. 6.

Priştine, 1877-1888 yılları arasında Kosova vilayetinin merkez sancağı iken, vilayet merkezi 1888-1912 yılları arasında Üsküp olmuştur.

Priştine sancağının mülkî ve idarî yönetimini ilgilendiren değişiklikler bu şekilde gelişme gösterirken sancak içerisinde de birtakım değişikliklere gidildiği görülmektedir. Sancağın idarî omurgasında ciddi farklılıklar meydana getirmese de bazı yerleşim yerlerinin günün ihtiyaçlarına göre kaza haline getirilerek Priştine sancağına bağlanması, bunun yanında Priştine'den ayrılıp başka sancaklara bağlanan yerler, nahiye ve köylerin başka kaza veya sancaklara intikali, bazı yerlerin Osmanlı hâkimiyetinden çıkması sebebiyle yapılan değişiklikler mülkî yapıda düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir.

Bu bağlamda Priştine sancağı, konu edindiğimiz dönem olan sancak teşekkülünden Osmanlı Devleti'nden ayrılışına kadarki otuz beş yıllık süreçte konumu ve mülkî bütünlüğüyle ilgili çeşitli değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler devlet ve vilayet salnameleri ile arşiv vesikalarından araştırdığımız şekliyle aşağıda aktarılmıştır.

Priştine sancak teşekkülünden sonra gözlemlenebilen ilk salnamede sancağın mülkî yapısı hakkında bilgiler edinmek mümkündür. Buna göre 1295/1878 Devlet Salnamesi'nde Priştine sancağının ilk olarak merkez Priştine kazası dışında İpek, İvranya, Gilan ve Vulçıtrın kazalarından oluştuğu görülmektedir.[142]

Bir sene sonra basılan Kosova Vilayet Salnamesi'nde sancağın mülkî yapısında değişiklikler olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre İvranya kazası elden çıkıp sancağa Preşova kazası dâhil edilmiştir. Öyle ki İvranya Sırp sınırında kalmış ve kazadan geriye Osmanlı tarafında kalan köylerin Gilan ve Kumanova'ya ilhakı ya da geri kalan köylerin birleştirilerek Kumanova'ya bağlı bir nahiye teşkili hakkında görüşler bildirilmiştir.[143] Ancak daha önce sınırda kalan 29 köye ilaveten 98 köyün daha bölgeye bağlanması sonrasında yeni oluşan duruma göre 127 köyün Preşova etrafında birleştirilerek kaymakamlık merkezi haline getirilmesi talepleri ahali vekilinin telgrafıyla Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir.[144] Böylelikle 1879 yılında alınan kararda İvranya'ya bağlı köyler birleştirilip büyüklüğü ve köylerin ortasında bulunması yönüyle

[142] *SDAO,* H.1295/M.1878, 333.
[143] BOA, *ŞD, 1965/18*.
[144] BOA, *ŞD,* 1965/24.

mevkii bakımından Preşova merkez alınarak Preşova kazası isminde yeni bir kaza kurulmuştur.[145] Yeni düzenlemeye göre Preşova kazası Priştine sancağına dâhil edilmiştir.[146]

Mülkî yapıdaki dalgalanmaların sonraki senelerde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre 1300/1883 Kosova Vilayet Salnamesi'nde İpek'in kaza olmaktan çıkıp Berane, Gosine ve Yakova kazalarıyla birleşerek müstakil sancak statüsüne getirilmesi nedeniyle Priştine'nin kaza sayısı düşmüş, Vulçıtrın, Gilan ve Preşova Priştine sancağına bağlı olarak kalmıştır.[147]

Priştine sancağının konumuzun da kapsamı içinde yer alan mülkî yapısını 1302/1885 yılı kayıtlarında görmekteyiz. Bu kapsamda daha önce Yeni Pazar sancağına tabi olan Mitroviçe kaza statüsünde Priştine sancağına bağlanmış, böylelikle sancak, Priştine sancak merkezi, Vulçıtrın, Mitroviçe, Gilan ve Preşova kazalarından müteşekkil hale gelmiştir.[148]

Mitroviçe kazasının Yeni Pazar'dan alınarak Priştine'ye bağlanmasının başta gelen gerekçeleri arasında, kazanın vilayet merkezi olan Priştine'ye altı ve demiryolu hattına iki-iki buçuk saat mesafede bulunması yer alıyordu. Ayrıca Mitroviçe'nin Priştine sancağına bağlı Vulçıtırn kazasının köyleri arasındaki konumu ve Yeni Pazar'la arasında kışın geçit vermez bir hale gelen Rogozna dağının bulunması da en önemli sebepler arasındaydı. Mitroviçe'nin daha önce Yeni Pazar sancağı merkezi olan ve yirmi saatlik mesafede bulunan Seniçe idaresinde bulunmasından dolayı mahalli idarece yapılan yazışmalarda güçlük çekilmesi ve Mitroviçe halkının da resmi müracaatlarda bu mesafeyi kat etmek zorunda kalması büyük bir sorun teşkil ediyordu. Bu bağlamda 1883 yılında yakınlığı ve coğrafi konumu sebebiyle Mitroviçe'nin Priştine'ye nakli uygun görülmüştür.[149]

1891 yılına gelindiğinde Priştine sancağında Debreniçe isminde yeni bir kaza teşekkülüne gidilmiştir. Buna göre daha önce Vulçıtrın kazasına bağlı Debreniçe nahiyesinin büyüklüğü ve ehemmiyeti bakımından üçüncü sınıf bir kazaya çevrilmesi

[145] BOA, *ŞD,* 273/42.
[146] *KVS*, H.1296/M.1878, 74.
[147] *KVS*, H.1300/M.1883, 51-60.
[148] *KVS*, H.1302/M.1885, 51.
[149] BOA, *İrâde - Şûrâ-yı Devlet [İ.ŞD],* Dosya No. 62 Gömlek No. 3617.

uygun görülmüştür. Belgede halkının sert ve haşin olduğuna da vurgu yapılması şekavet olaylarının ve serkeşâne hareketlerin yaşandığı bölgenin kazaya çevrilerek mahalli kontrol sağlama ihtiyacının hissedildiğini göstermektedir.[150] Priştine sancağında Debreniçe kazasının teşkili için Kosova Kumandanı Ferik Edhem Paşa görevlendirilmiş,[151] kaza idaresinin ikameti için bir hükümet konağı inşasına başlanmış, jandarma sayısı da kırka ulaştırılarak çeşitli idarî ve askerî düzenlemeler yapılmıştır.[152]

1896'da Priştine sancağının yeniden Gilan, Preşova, Vulçıtrın, Mitroviçe kazalarından oluştuğu görülmektedir. Bu dönemde Debreniçe, Priştine sancağına bağlı Vulçıtrın kazasına nahiye olarak ilhak edilmiş.[153]

1901 yılında Priştine sancağına yeni bir kaza dâhil edilmiştir. Daha önce Yenipazar sancağı olarak anılan ve Seniçe'nin merkez olduğu sancaktan ayrılan Yenipazar kazası Priştine sancağına bağlanmıştır. Yenipazar sancağı Seniçe merkez kazası haricinde Yeni Pazar, Kolaşin-i Zîr, Yenivaroş, Akova kazalarından oluşuyordu.[154] 1901 yılında Yenipazar kazasının Priştine sancağına ilhakıyla sancakta Seniçe merkezi dışında Kolaşin-i Zîr, Yenivaroş ve Akova kazaları kalmış, sancak merkezinin Senice'de olması sebebiyle sancağın bundan sonra Seniçe sancağı olarak isimlendirilmesi Şurây-ı Devlet ve Meclîs-i Mahsûs-ı Vükelâ kararıyla uygun görülmüştür.[155] Sancak isimlendirilmesinde meydana gelen bu değişiklik kapsamında Kosova vilayeti artık Üsküp, Priştine, Prizren, Seniçe, İpek ve Taşlıca sancaklarından müteşekkil hale gelmiştir.[156]

Priştine sancağıyla ilgili son değişikliğin 1910 yılında yapıldığı görülmektedir. Buna göre Priştine sancak merkezine bağlı Firzovik nahiyesi 3. sınıf kazaya dönüştürülerek Priştine sancağına bağlanmıştır.[157] Böylelikle son düzenlemeye göre Priştine sancağı Gilan, Preşova, Mitroviçe, Vulçıtrın, Yenipazar ve Firzovik kazalarından oluşmaktadır.

---

150 BOA, *DH.MKT,* 1732/33.
151 BOA, *DH.MKT,* 1768/126.
152 BOA, *DH.MKT,* 1797/99.
153 BOA, *Bâb-ı Âlî Evrak Odası [BEO],* Dosya No. 731 Gömlek No. 54751.
154 *SDAO,* H.1319/M.1901, 711-712.
155 BOA, *DH.MKT,* 2560/21.
156 BOA, *Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı [TFR.I.KV], Dosya No.* 153 Gömlek No. 15290.
157 *Düstûr,* İkinci Tertib, (İstanbul: Osmaniye Matbaası, 1330), 2/415; Ünlü, *Kosova Vilayeti (1877-1912),* 80.

Tablo 2 Priştine Sancağı Kazalarının Yıllara Göre Değişimi

Priştine Sancağı Kazaları							
H.1295/M.1878[158]	Priştine	İpek	İvranya	Gilan	Vulçıtrın		
H.1296/M.1878/1879[159]	Priştine	İpek	Vulçıtrın	Gilan	Preşova		
H.1300/M.1882/1883[160]	Priştine	Vulçıtrın	Gilan	Preşova			
H.1302/M.1884/1885[161]	Priştine	Vulçıtrın	Gilan	Mitroviçe	Preşova		
H.1309/M.1891/1892[162]	Priştine	Debreniçe	Gilan	Preşova	Vulçıtrın	Mitroviçe	
H.1313/M.1895/1896[163]	Priştine	Gilan	Preşova	Vulçıtrın	Mitroviçe		
H.1320/M.1902/1903[164]	Priştine	Gilan	Preşova	Mitroviçe	Vulçıtrın	Yenipazar	
H.1327/M.1909/1910[165]	Priştine	Gilan	Preşova	Mitroviçe	Vulçıtrın	Yenipazar	Firzovik

Priştine sancağının kuruluşundan Osmanlı'dan ayrılışına kadarki otuz beş yıllık periyottaki tüm bu değişiklikler incelendiğinde yapılan idarî ve mülkî düzenlemelerin o dönemde tüm sancaklarda gözlemlenen birtakım düzenlemeler kabilinden sayılabileceğini, sancağın ana yapısında belirgin farklılıklara neden olmadığını bilhassa sancak merkezi Priştine ile Gilan, Preşova, Mitroviçe ve Vulçıtrın'nın sancağı oluşturan temel kazalar olarak mülkî konumunu koruduğunu söylemek mümkündür.

III. PRİŞTİNE SANCAĞININ MÜLKİ TAKSİMATI

A. Kazalar

Kosova vilayetinin oluşturulduğu ve Priştine'nin sancak statüsüne getirilerek Kosova'ya bağlandığı 1877'den Osmanlı'dan kopuş süreci olan 1912'ye kadar Priştine sancağının mülkî yapısında yukarıda ayrıntılarıyla açıklanan birçok değişiklikler olmuştur. Bu bağlamda Priştine'nin başlangıçta sancağa bağlanıp sonradan ayrılan İpek, İvranya gibi kazaları, Priştine merkez, Gilan Vulçıtrın, Preşova, Mitroviçe gibi sancağın temel olarak yapısını oluşturan kazaları, bunun yanında çeşitli idarî taksimatlarla sonradan dâhil edilen Debreniçe, Yenipazar, Firzovik gibi kazalarını saymak mümkündür. Ancak

[158] *SDAO*, H.1295/M.1878, 336.
[159] *SDAO*, H.1296/M.1879.
[160] *KVS*, H.1300/M.1883, 51-60.
[161] *KVS*, H.1302/M.1885, 51-72.
[162] *SDAO*, H.1309/M.1892, 776-777.
[163] *SDAO*, H.1313/M.1895, 870-873.
[164] *SDAO*, H.1320/M.1902, 729-730.
[165] *SDAO*, R.1327/M.1911, 735-737.

çalışmamızın sınırları dâhilinde Priştine sancak merkezi ile Mitroviçe, Gilan, Vulçıtrın ve Preşova kazaları araştırmaya tabi tutulacaktır.

1. Priştine (Sancak Merkezi)

Rumeli'de Kosova vilayetinin merkezi olan Priştine şehri, Sultan I. Murad'ın 791/1389 ve Sultan II. Murad'ın 852/1448 yıllarında muharebe ettikleri meşhur Kosova sahrasının kuzey-doğu cihetindeki bir yamaçta kurulmuş ve manzarası da gayet latif ve güzel olarak tarif edilmiştir.[166] Şemsettin Sami'ye göre, 7165'i Müslüman, gerisi farklı milletlerden 10638 nüfusa sahip ve çoğunluğu Arnavut olmasına rağmen büyük oranda Türkçe de konuşulan Priştine'de 13 camî-i şerif, 5 mescid, 2 medreses, 1 rüşdiye, biri erkek biri kız 2 mekteb-i ibtidaîye, sıbyan mektepleri, 3 hamam, bir askerî hastahane, 500 kadar mağaza/dükkân ve 10 han ile 2 misafirhane vardır.[167]

Priştine'nin önemli dinî yapıları arasında üç büyük cami bulunmaktadır. Bunların en büyüğü Camî-i Kebîr olarak geçen Fâtih Sultan Mehmed Camii'dir. Diğeri Pazar Camii, Muradiye olarak da isimlendirilen Çarşı Camii'dir. Bu caminin I. Murad Hüdavendigar tarafından vaat edildiği, oğlu Yıldırım Bayezid'in babası adına ilk temelleri attığı, ancak inşaatının Fâtih Sultan Mehmed döneminde tamamlandığı rivayet edilse de[168] 16. yüzyılın ilk yarısına ait tahrir defterlerinde burayı Fâtih Sultan Mehmed'in inşâ ettirdiği açıkça belirtilir.[169] Diğer önemli yapı ise tezyinatı ve stiliyle dikkat çeken Yaşar Paşa Camii'dir. Bunun yanında Sultan Murad Hudâvendigâr Türbesi de Priştine'deki önemli eserler arasında yer almaktadır.

Priştine sancağının merkezinde yer alan Priştine kazası sancak mutasarrıflığının yer aldığı merkezi idarî yapılanması dolayısıyla kaymakamlık idaresinde bulunmamaktadır. Bunun yanında Priştine'nin şehir tarihçesi ve idarî yapılanmasına yukarıdaki ilgili bölümlerde değinildiğinden bu kısımda Priştine merkezinin genel bir görünümü sunulmuştur. Bu bağlamda Neolitik Çağ'dan beri yerleşim bölgesi olan, birçok medeniyete ev sahipliği yapan, Roma'dan Bizans'a farklı yönetimlerde el değiştiren Priştine'nin Kosova sahrasında merkezi bir konuma sahip olduğu ve bu özelliğini büyük

[166] Ahmed Rıfat, *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1299), 2/89-90.
[167] Sami, *Kâmûsu'l A'lâm*, 1889, 2/1498.
[168] *KVS*, H.1304/M.1887, 82.
[169] Kiel, "Priştine", 34/347.

ölçüde koruduğu söylenebilir. Osmanlının bölgeyi hâkimiyetiyle demografik, ekonomik ve yapısal gelişmelere de uğrayarak şehrin Kosova vilayetine başkentlik yaptığı ifade edilmelidir.

2. Mitroviçe

Mitroviçe, Priştine'nin 38 kilometre kuzey batısında yer alan, İber nehrinin sağ yanında ve bununla birleşen Sitniça çayının üzerinde kurulan kaza merkezi bir kasabadır. Kaza merkezinde bulunan yedi mahalledeki 1.100 hanede 2.275 erkek, 1138 kadın toplam 3413[170] kişi yaşamaktadır.[171]

Mitroviçe kazası, güneyinde Vulçıtrın kazası, kuzeydoğusunda Sırp sınırı ve kuzeybatısında Yenipazar sancağıyla çevrilidir.[172] Coğrafi ve stratejik konumu nedeniyle kasaba gelişmeye devam etmiş ve nüfusu artarak İbre nehrinin aktığı vadiye doğru genişlemiştir.[173] Halkı hancılık, kunduracılık, bıçakçılık, terzilik ve benzeri mesleklerle uğraşan Mitroviçe'de Türkçe, Arnavutça ve Boşnakça konuşulmaktadır. Bunun yanında ziraat oldukça gelişmiş olup 176.858 dönüm arazinin tarıma elverişli 92.944 dönümünde buğday, yulaf, mısır, çavdar, patates, susam, pamuk, üzüm gibi ürünler yetiştirilmektedir.[174]

Mitroviçe kaza merkezinde 4 camii, bir mescit, bir kilise, bir rüşdiye mektebi, bir ibtidaî, bir Hristiyan mektebi ve bir medrese bulunmaktadır. Ayrıca kasabada bir telgrafhane, 34 mağaza, 300 dükkân, 12 fırın, 17 han, iki hamam ve bir istasyon vardır.[175]

1455'te Osmanlı hâkimiyeti kesinleşen Mitroviçe'nin 1485 kayıtlarına göre Vılçıtrın sınırlarında Rumeli beylerbeyliğine bağlı olduğu anlaşılmaktadır.[176] 1580 yılında Yenipazar sancağı dâhilinde Bosna vilayetine tabi görülmektedir. 17. ve 18. yüzyıl

[170] Sami, *Kâmûsu'l A'lâm*, 1898, 6/4149.
[171] *KVS*, H.1314/M.1896, 368.
[172] Sami, *Kâmûsu'l A'lâm*, 1898, 6/4149.
[173] *KVS*, H.1305/M.1888, 91.
[174] *KVS*, H.1314/M.1896, 369.
[175] *KVS*, H.1314/M.1896, 370-371.
[176] Güler Yarcı, "Kosova'nın Hüzünlü Yüzü: Paylaşılamayan Şehir 'Mitroviçe'", *Bozkırdan Batıya Prof. Dr. Hüseyin Salman'a Armağan*, ed. Güler Yarcı (İstanbul: Epsilon, 2017), 378.

kaynaklarında Metrofçe olarak anılan Mitroviçe bu dönemlerde karye (köy) statüsünde olup 1846 yılı kayıtlarına göre Berkofçe kazasına bağlanmıştır.[177]

1859'da devlet salnamesi kayıtlarına göre ilk defa nahiye statüsünde görülen Mitroviçe, Seniçe ile birlikte Bosna eyaleti Yenipazar livasına tabidir.[178] 19. yüzyıla gelindiğinde Kosova sahrasının büyük kısmı idarî olarak Vulçıtrın, Prizren ve Dukagin sancakları dâhilinde yer almış, Mitroviçe, Zveçan'ın da içinde yer aldığı küçük bir bölümü ise Bosna Eyaletine bağlanmıştır.[179]

1868 yılı kayıtlarında kaza olarak geçen Mitroviçe[180] 1877'de Bosna vilayeti Yenipazar sancağına bağlıdır.[181] 1878 tarihinde mülkî değişikliğe tabi tutularak Kosova vilayetine geçmiş[182] 1884'te ise Yenipazar sancağından alınarak Kosova vilayeti Priştine sancağına ilhak edilmiştir.[183]

3. Gilan

Kosova vilayetine bağlı Priştine sancağının güneydoğu bölümünde yer alan Gilan kazası, kuzeybatıdan Priştine kazası, güneyden Üsküp sancağı, kuzeydoğudan da Sırbistan sınırı ile çevrili bir bölgeyi kapsamaktadır.[184] 1455'te Nova Brdo'nun elde edilmesiyle Osmanlı topraklarına katılan Gilan, Rumeli eyaletinin sancaklarından biri olan Vulçıtrın sancağı dâhilinde yer almıştır.

Gilan'ın mülkî yapısında zamanla değişiklikler yaşanmıştır. Buna göre Gilan 1455 yılında Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Vulçıtrın tahrir defterine göre bu vilayete ait Topolnica nahiyesine bağlı olarak kaydedilmiş, bir asır sonra 1569-70 yılı Vulçıtrın sancak defterine göre Petolnica nahiyesine bağlı bir köy statüsünde olup Nova Brdo kadılığına bağlanmıştır. Bölgenin isminin duyulmaya başladığı tarihler 19. yüzyılın ilkyarısına tekabül eder. 1839 yılından 1868 yılına kadar Gilan, Priştine'ye bağlı

---

177 Yarcı, "Kosova'nın Hüzünlü Yüzü", 379.
178 *SDAO*, H.1276/M.1860, 120-143; Yarcı, "Kosova'nın Hüzünlü Yüzü", 380.
179 Yücel Yiğit, "Prizren Sancağı'nın İdari Yapısı (1864-1912)", *History Studies International Journal of History* 2/1 (2010), 124; Skender Rizaj, *Organizimi Administrativ i Kosovés ne Shekullin XIV-XVI* (Priştine: Perparimi, 1969), 9/708-711.
180 *SDAO*, H.1285/M.1868, 173.
181 *SDAO*, H.1294/M.1877, 143.
182 *SDAO*, H.1295/M.1878, 338.
183 *SDAO*, H.1302/M.1885, 41.
184 Sami, *Kâmûsu'l A'lâm*, 1896, 5/3945.

Morova Nahiyesi Müdürlüğü olarak kalmıştır.[185] Morova nahiyesinin bağlı olduğu Priştine kazası ise, Vulçıtrın, İpek ve Yakova ile birlikte Prizren sancağına bağlıydı. 1867 tarihinden itibaren yapılan reformlarla eyalet sistemi yerine vilayet sistemi ikame edilmiş olup Gilan ve bölgesi yeni bir idarî taksimata tabi tutulmuştur. Bu dönemde Gilan'a kaza statüsü verilmiş ve Priştine, Vulçıtrın, Prizren, Yakova, İpek ve Luma kazalarıyla birlikte Prizren sancağını oluşturmuştur.[186] Daha sonra 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde teşkil edilen Kosova vilayetinin Priştine sancağına bağlı bir kaza statüsüne getirilen Gilan[187] Kosova topraklarının[188] Osmanlı hâkimiyetinden çıkıp Sırplara bırakıldığı 1912 tarihine kadar Priştine sancağına bağlı bir kaza olarak kalmıştır.

Çarşı, Camî-i Atîk, Camî-i Cedîd, Varoş ve Kıptî Mahallelerine sahip Gilan'ın, 1900 yılı verilerine göre kaza merkezinde 1081 Müslüman, 887 Hristiyan, 373 Kıbtî ve 2.246 muhtelif halkla ve 190 köy nüfusuyla beraber, 28.695 erkek-kadın Müslüman, 21.412 erkek-kadın Hristiyan toplam 54.694 nüfusu vardır. Çoğunlukla Arnavut ve Kıbtî Müslümanlar ile Ortodoks Sırp ve Katolik Arnavutlardan meydana gelen demografik yapıda, Osmanlı nüfus sayımındaki millet sisteminin yapısı dolayısıyla etnik ayrıma gitmek olanaklı değildir.

Coğrafi konumu, mülkî yapılanması ve demografik durumuyla Gilan, tarih boyunca karışıklıkların merkezinde olan Kosova'nın sorunlu bir bölgesi olarak değerlendirilebilir. Gilan kazasındaki asayiş sorunlarını, Kosova'nın XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başındaki dönemde içinde bulunduğu siyasî ortam, ekonomik krizler ve sosyal çözülmelerin meydana getirdiği genel sebeplerden bağımsız değerlendirmek pek de mümkün değildir. Buna ek olarak, Sırbistan çete yapılanmalarının ve askerî konuşlanmalarının bulunduğu bir bölgeyle hudut kazası olması da Gilan'ın güvenlik sorunlarını arttırmaktadır.

1877- 1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Gilan'a göçen muhacirler nedeniyle bölgede nüfus artışı yaşanmış, bu durum zanaat ve ticaretin canlılık kazanmasına neden olarak

[185] Ayşegül Gülşen, *XIX. Yüzyılda Gilan (Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yaklaşım)* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 14.
[186] Aliriza Selmani, *Gjurmime Historike Për Gjilanin e Rrethinën* (Gilan: Drita e Jetës, 2009), 68-70.
[187] Kosova vilayetinin kuruluşu sırasında yer alan sancaklar ve onlara bağlı kazalar hakkında bilgi için bkz. Rızaj, "Kosova Vilayeti Teşkilatı", 668.
[188] *KVS, H.1318/* H.1318/M.1900, 623.

şehrin ekonomik ve sosyal yapısını da değiştirmiştir.[189] Bunun yanında halkının tarım ve hayvancılıkla uğraştığı, kuzeyinde kalan ormanlık alanlarda kereste ve odun kesimi ve ticareti yapıldığı, bu bakımdan bölgenin genel olarak ziraat ve ticaret açısından elverişli kaynaklara sahip olduğu anlaşılmaktadır.

4. Vulçıtrın

Vulçıtrın, Kosova vilayetinin Priştine sancağında yer alan ve Priştine'nin 27 kilometre kuzeybatısında bulunan kaza merkezi bir kasabadır.[190] Kosova sahrasının kuzey kenarında yer alan Vulçıtrın, Mitroviçe'nin de yaklaşık 10 km güney doğusundadır.[191] Slavca "kurt ini" manasına gelen[192] ve Osmanlı kaynaklarında Vulçıtrın şeklinde geçen kasabanın ismi, Arnavutlarca Vushtrri, Türkler arasında Vıçıtırın/Vuçıtırın, Slav kökenli kaynaklarda Vucitrn, olarak adlandırılır.[193]

İlk olarak İliryalılar tarafından kurulan yerleşim yeri, tarih boyunca Roma, Bizans ve Sırp hâkimiyetlerine girmiş 1389 Kosova savaşının ardından bölgede Türk nüfuzu başlamıştır. Vulçıtrın'ın içinde bulunduğu Vılk ilinin Osmanlı hâkimiyetine girerek 1439-1444 arasında bölgeye kadı tayin edildiği ve Arnavid Defteri tımar kayıtları derkenarlarından tespit edildiği üzere Rumeli beylerbeyinin 1441 yılında Vulçıtrın'da bulunduğu[194] dikkate alınırsa bölgenin o dönemde Osmanlı toprağı haline geldiği anlaşılmaktadır. Daha sonra elden çıkan Vulçıtrın'ın kesin olarak fethedilmesi ise 1455 yılına tekabül etmektedir. Bu tarihten sonra Vulçıtrın, Vilayet-i Vılk ismiyle Rumeli eyaletine bağlanmış, Budin eyaletinin kurulmasından sonra (1541) bu eyalete daha sonra da Temeşvar eyaletine (1552) aktarılmıştır.[195]

---

189 Gülşen, *XIX. Yüzyılda Gilan (Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yaklaşım)*, 34.

190 Sami, *Kâmûsu'l A'lâm,* 6/4691.

191 Muhammet Aruçi, "Vulçıtrın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/132.

192 *KVS*, H.1314/M.1896, 380.

193 Aruçi, "Vulçıtrın", 43/132.

194 Halil İnalcık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* (Türk Tarih Kurumu, 1987), 86, 92, 119; Rahman Şahin, *Osmanlı Yönetiminde Vılçıtrın Sancağı (1450-1550)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 18.

195 Sadık Müfit Bilge, "Macaristan'da Osmanlı Hakimeyitinin ve İdari Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 11/11 (2000), 57-58; Vulçıtrın hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hanife Alaca, "XV. Yüzyılda Vulçıtrın Nahiyesi", *ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/Özel Sayı (2019), 114-128; İsmail Arslan, "19. Yüzyıl Ortalarında Balkanlarda Bir Osmanlı Kasabasının Sosyo-Ekonomik Yapısı: Vulçıtrın", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 12/2 (2012), 409-424.

1462'de sancak statüsüne getirilerek Rumeli eyaletine bağlanan Vulçıtrın'ın[196] Budin ve Temeşvar eyaletlerinden sonra 1580 tarihinde Bosna beylerbeyliğinin kurulmasıyla Bosna'ya sancak olarak bağlandığı görülmektedir.[197] 1582 yılında ise çıkarılan yeni bir hükümle Vulçıtrın yeniden Rumeli beylerbeyliğine bağlanmıştır.[198] 19. yüzyılın ortalarına kadar sancak statüsünde Rumeli eyaletine bağlı olmayı sürdüren Vulçıtrın, bu dönemdeki idarî değişiklikler nedeniyle sancak merkezi olma özelliğini kaybetmiş bunun üzerine kaza haline getirilerek 1868'de Prizren sancağına daha sonra da Priştine sancağına aktarılarak Kosova vilayetine bağlanmıştır (1879).[199]

Priştine sancağına bağlı olan Vulçıtrın kazasının mülkî yapısına bakıldığında doğu ve güneydoğu yönünde Priştine kazası, batısında İpek sancağı, kuzeybatısında Mitroviçe yer almakta olup bölgenin kuzeydoğu yönünden ise Sırp hududuyla çevrili olduğu görülmektedir.[200] Vılçıtrın kasaba merkezinde Gazi Ali Bey, Hürrem Çavuş ve İkramiye isminde üç mahallede yaklaşık 700 hane bulunmaktadır. Kazaya bağlı 191 köyde ise 5.815 hane mevcuttur. Müslümanların çoğunlukta olduğu, Türkçe ve Arnavutça konuşulan[201] kaza genelinde 17.252 erkek 6.438 kadın toplam 23.690 nüfus bulunup bunun 19.740'ı Müslüman geri kalanı ise Hristiyan'dır.[202]

Vulçıtrın'da 14 cami ve mescit, 2 adet rüşdiye ve iptidaiye mektebi bulunurken harap halde bir de kalesinin olduğu kayıtlarda geçmektedir. Önünden geçen Sitniça nehri, üzerindeki yüksek kargir köprü[203] ve yarım saat mesafedeki demiryolu istasyonu bölge için nitelikli yerler arasında sayılabilir.

---

[196] Arslan, "19. Yüzyıl Ortalarında Balkanlarda Bir Osmanlı Kasabasının Sosyo-Ekonomik Yapısı: Vulçıtrın", 410.
[197] BOA, *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d],* Dosya No. 43 Gömlek No. 440.
[198] Arslan, "19. Yüzyıl Ortalarında Balkanlarda Bir Osmanlı Kasabasının Sosyo-Ekonomik Yapısı: Vulçıtrın", 29.
[199] Aruçi, "Vulçıtrın", 43/132.
[200] Sami, *Kâmûsu'l A'lâm*, 1898, 6/4691.
[201] Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, ed. Seyit Ali Kahraman (Yeditepe Yayınevi, 2010), 5-2/758.
[202] *KVS*, H.1314/M.1896, 380.
[203] BOA, *İrâde - Meclis-i Vâlâ [İ.MVL], Dosya No. 241 Gömlek No. 8666*.

5. Preşova

Priştine sancağında bir kaza merkezi olan Preşova,[204] Priştine'nin 50 kilometre güney doğusunda Üsküp'ün de aynı mesafede kuzey doğusunda yer almaktadır. Kuzeydoğu yönünde Sırp sınırı bulunan Preşova kazasının güneyinde Kumanova kazası[205] kuzeybatısında da Gilan kazası vardır.[206]

Büyük bir kasaba merkezi olan Preşova, Sırbistan sınırındaki problemler nedeniyle 1878'de kaza haline getirildi. Bunda sınır bölgesindeki stratejik konumunun yanında coğrafi özelliklerinin, ayrıca üzerinden geçen ve kazayı Avrupa sınırlarına bağlayan demiryolu hattının da etkili olduğu söylenebilir.[207] Böylelikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Sırp sınırı belirlenirken İvranya'ya bağlı 98 köy, daha önce Gilan ve Kumanova'ya bağlanan 29 köyle birleştirilerek Preşova kaymakamlığı oluşturulmuştur.[208]

Arnavutlarla meskûn Preşova ve çevresinin daha 1389 Kosova Savaşı'ndan sonra Osmanlı'nın Sırbistan'a ilerleme amacıyla konuşlandığı bir sınır karakolu şeklini alması coğrafi ve stratejik konumu nedeniyleydi. Bu açıdan bölgenin Osmanlı iradesinin Balkanlara ilerlemesi önünde askerî strateji bakımından büyük öneme sahip olduğu söylenebilir. Osmanlı'nın Preşova'ya ve genel olarak Balkanlara yerleşmesini müteakiben bölgede İslamlaşma başlasa da bunun büyük oranda 17-18. yüzyıllarda yaygınlık kazandığı bilinmektedir. Preşova'da İslamiyet'in yayılışında önemli etkisi olan tasavvufi hareketlerin iz düşümüne mezar taşları ve kitabelerdeki bilgilerde rastlanmaktadır.[209] Bu açılardan bakıldığında hem Osmanlı'nın konuşlanması ve sınır hududunun muhafazası hem de Balkanlardaki kültürel varlığın yerleşmesi noktasında Preşova'nın önemli bir yeri vardır.

---

[204] Preşova Vadisi olarak adlandırılan bölgenin ismi, eski Yunancada pırasa manasına gelen "prouson"dan Arnavutça'da "presh" ile değiştirilerek "Preshevë" ekiyle yer ismine döndürülmüştür. Isa Memishi - Nebahat Sulcevsi, "Preşova ve Çevresinde Osmanlı Kitabelerine Genel Bir Bakış", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 96 (2020), 558.

[205] *KVS*, H.1314/M.1896, 413.

[206] Sami, *Kâmûsu'l A'lâm,* 2/1499.

[207] Mead Osmani, "The Kaza of Presevo According to the Salname of Vilayet of Kosovo in 1896 (H. 1314)", *Balkan Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2015), 55.

[208] Ünlü, *Kosova Vilayeti (1877-1912)*, 58; BOA, *İ.ŞD,* 44/.2359

[209] Memishi - Sulcevsi, "Preşova ve Çevresinde Osmanlı Kitabelerine Genel Bir Bakış", 559.

Kaza merkezi ve ona bağlı 122 köyde 6.958 hane mevcut olup Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfusu 22.224, kadın nüfusu 20.024 toplam 42.248 kişi vardı.[210] Preşova kaza merkezinde 600 hane, 2 camî-i şerif, 1 hükümet konağı, 1 telgraf ve posta merkezi bulunurken Bilaç ve Bayanofçe gibi Pazar ve ticaret açısından merkezi sayılabilecek köyler de dâhil kaza genelinde beş yüz kadar dükkân, 33 han, 13 karakolhane, 13 camii, 3 mescit, 1 rüşdiye mektebi ve 16 Müslüman 4 gayrimüslim sıbyan mektebi bulunmaktadır.[211]

B. Nahiyeler

19. yüzyılda taşra idaresi alanında yapılan düzenlemelerle birlikte nahiyeler Osmanlı Devleti idarî birimlerinden biri haline gelmiştir. Taşra idare sisteminin temellerinin atıldığı dönemde öncelikle sancak ile köy arasında kaza idarî birimi daha sonra da köy ile kaza arasında nahiye idarî birimi oluşturulmuştur.[212] Nahiye meclisleri tarafından yürütülen bu idarî birimin başında nahiye müdürü bulunmaktaydı. Meclis, nahiyeye bağlı köylerin ihtiyar meclislerinden seçilen kişilerle yılda dört kez toplanır, toplantılara nahiye müdürü başkanlık ederdi.[213] Nahiye müdürü yapılan görüşmelerin sonuçlarını kaza kaymakamına tebliğ ederdi. Bu bağlamda nahiyelerin aldıkları kararlar kaza kaymakamının vereceği yetki çerçevesinde uygulamaya konabilirdi.

Priştine sancağı dâhilinde yer alan nahiyelerden biri Firzovik'tir. Sancak merkezine bağlı Firzovik, 1909 yılında kaza haline getirilene kadar nahiye idaresi altında bulunmuştur. 1888 yılında bir kasaba iken nahiyeye dönüştürülen Firzovik, Priştine'ye yedi saat uzaklıkta, Prizren, Yakova ve Gilan şimendiferlerine yakın iskelesi bulunan, han, hane, dükkân ve askerî kışlaya sahip, muhacir iskânları ve Kaçanik boğazına bitişik bulunmasıyla ehemmiyet arz eden bir bölgeydi. Etrafında bulunan kırk kadar köyün küçük davalar ve idarî işler için bile uzak mesafede bulunan Priştine'ye gitmek zorunda kalmaları sebebiyle ileride Kaçanik ile birleşerek bir kaza teşkilinden önce nahiye müdürlüğünün kurulması kararlaştırılmıştır.[214] Priştine sancak merkezine bağlı bir de

[210] *KVS*, H.1314/M.1896, 408.
[211] *KVS*, H.1314/M.1896, 411-412.
[212] Sadık Fatih Torun, "Vilâyet Kanunlarına Göre Sancak (Livâ) İdare Meclisleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 35/60 (2016), 158.
[213] Ömer Toraman, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Yenilikler (1826-1876)* (Türk İdari Araştırmalar Vakfı (TİAV), 2021), 140.
[214] BOA, *ŞD,* 1968/18.

Lab isminde nahiye bulunmaktadır. 1911 yılı yılında kurulan ve 32 köyü[215] havi olan Lab nahiyesine hükümet konağı inşası için Dâhiliye nezaretiyle yazışmalar yapılmış Lab nahiyesi ile birlikte bölgedeki toplam dört nahiyede hükümet konağı inşası için gerekli bütçe talep edilmiştir.[216]

Sancakta yer alan bir diğer nahiye Vulçıtrın kazasına bağlı Debreniçe'dir. 1890 yılında kaza konumuna getirilse de daha sonra yeniden nahiyeye dönüştürülmüştür.[217] Preşova'ya bağlı Bopakça nahiyesi ise ilk olarak 1905 yılı salname kayıtlarında yer alsa da[218] 1877 yılından itibaren nahiye statüsünde Preşova kazasına bağlı olduğu görülmektedir.[219]

1903 yılında Preşova kazasının önemli mevkilerinde nahiye kurulmasıyla ilgili kaza idare meclisinde karar alınmıştır. Buna göre merkez kazaya üç saat uzaklıkta ve Sırp hududuna yakın bulunan Boyanofçe köyü nahiyeye çevrilmiştir. Tirgovişte'nin ise Bulgaristan ve Sırp hudutlarının ortasındaki konumu, kaza merkezine sekiz saat mesafedeki uzaklığı, civar köylerdeki halkın resmi müracaatlar için kazaya gitmekte zorluk yaşamaları ve benzeri gerekçelerle Tirgovişte köyünün de nahiyeye çevrilmesi kararlaştırılmıştır.[220] 1912 yılına gelindiğinde Boyanofçe nahiyesine bağlı 88, Tirgovişte nahiyesine bağlı 34 köy bulunmaktaydı.[221]

Priştine sancağı dâhilinde yer alan nahiyelerden tespit edilenler arasında son olarak Gilan kazasına bağlı Morava-i Zîr ve Morava-i Bâlâ nahiyeleri bulunmaktadır.[222] 1911 yılında nahiye statüsüne getirilen Morava-i Zîr nahiyesinin 50, Morava-i Bâlâ nahiyesinin ise 37 köyü vardı.[223]

---

215 *SDAO*, R.1328/M.1912, 747.
216 BOA, *Dâhiliye Nezâreti Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti Evrâkı [DH.MB.HPS], Dosya No.* 22 Gömlek No. 4.
217 BOA, *BEO*, 1/4.
218 *SDAO*, H.1323/M.1905, 871.
219 Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, 88.
220 BOA, *TFR.I.KV*, 24/2314.
221 *SDAO*, R.1328/M.1912, 747.
222 *SDAO*, R.1327/M.1911, 735.
223 *SDAO*, R.1328/M.1912, 747.

C. Köyler

Bu kısımda salname ve arşiv kayıtlarından, Priştine sancağına bağlı merkez kaza Priştine, Mitroviçe, Preşova, Gilan ve Vulçıtrın kazalarına bağlı köyler derlenecektir. Bu bağlamda dönem dönem Priştine sancağına bağlı kazaların sayısı değişse de sadece sayılan beş kazanın bilgilerine yer verilecek olup 1896 yılına ait Kosova vilayetinin 7. salnamesi ve 1905 yılına ait Teftişât-ı Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı kayıtları kıyaslanarak tespit edilecektir. Bunun dışında yer yer Devlet salnamelerindeki veriler de değerlendirilecek yakın döneme ait belgelerdeki farklılık ve benzerlikler ortaya koyulacaktır.

1. Sancak Merkezine Bağlı Köyler

Priştine sancağında 1896 yılı Kosova vilayeti salname kayıtlarına göre Priştine merkez kazasına bağlı 248 köy bulunmaktadır.

Tablo 3 Priştine Sancak Merkezine Bağlı Köyler[224]

Abadiye	Adliye / Ayvalı	Aziziye	Bablak
Baboş	Badofça	Bakşiye	Balofça-i Bâlâ
Balofça-i Zîr	Bandola	Baniçe-i Direniçe	Baniçe-i Ubiçe
Batlova	Batos	Belinçe	Beloş
Beraiye	Berut	Bervinik	Besniye
Birise	Birleçe	Birniçe-i Bâlâ	Birniçe-i Zîr
Bitna-i Bâlâ	Bitna-i Zîr	Blokofça	Brefçe
Brehçe	Breketbe	Bukofça	Bulupoya
Buranya	Burnik	Butofça	Buturofça
Buyan	Buyatişte	Çağlaviçe	Çernalova
Çirnovidiçe	Çoçolak	Davidofça	Devetak
Diremnak	Dirlikofça	Dobrâniye	Dobridob
Dobridol	Dobrotin	Dobrova	Doğa
Domanik	Domniçe-i Bâlâ	Domniçe-i Zîr	Domoş
Draykofça	Duyulak	Emhiye	Ferâye
Firizovik	Gaçka	Gadimine	GalbodorPriştine
GalbodorVulçıtrın	Galofça	Graçan	Girdofça
Gitovşe	Godançe	Gomusel	Goşteriçe-i Bâlâ
Goşteriçe-i Zîr	Graşinçe	Hadde	Halbak
Hallac	Handirofça	Harilac	Hartiçe

[224] *KVS*, H.1314/M.1896, 340-342.

Hasköy	Hayriye	Hençe	Hobova
İdorişte	İslatine	İslatna-i Mavrik	İsliva-i Loğova
İslivoBelevo	İsmiloş	İspançe-i Düz	İstançe
İşteriçe	İşterilova	İştimiye	İştodim
İvranidol	İzivraçe	İzlagokân	İzlatar
Kadıköy	Kalinçe	Katince	Kavinoh
Keçe	Kelçika	Kırıma	Kirmene
Kişnerka	Kobtin	Koçyek	Kokoviçe
Kola	Kolik	Kosin	Koşara
Koşoyça	Kovaçiçe	Koyişte	Koyloviçe
Körgofça	Kramirofça	Kulik-i Zîr	Kumran
Kuruşkofça	Kuştanivo	Kuştiçe-i Bâlâ	Kuştiçe-i Zîr
Kuzmin	Labyan	Ladoşe	Lailişifçe
Lalenik	Lanişte	Laşkobara	Lavofça
Lipne	Lipyan	Lirogoliye	Liskofçik
Livake	Loğa	Lojan	Lukar
Mağora	Mahofça	Makofça	Malayolçe
Marğid	Medhiye	Meduça	Meramur
Miraş	Mirine	Mirofça	Modyova
Muradiye	Murdâr	Mutiçan	Müdirgofça
Müjiçine	Nafire	Nakşik	Nazifine
Nerdimene-i Bâlâ	Nerdimene-i Zîr	Neşdol	Nişefçe
Novasil	Nukudim	Nukufça	Oklab
Papas	Perelis	Pergofça	Petre
Petroşitçe	Pleşine-i Zîr ve Bâlâ	Posine	Potok
Prepalas	Prepaştiçe	Pulatne	Pzerçe
Raçak	Radişfiçe	Radova	Rahoyça
Rakinçe/Mahâzob	Rançe	Raskova	Raşinçe
Ribar	Riçiçe	Rimanişte	Ripe
Risinofça	Royofça	Ruhça	Sakraç
Sankofça	Semaye	Sıktaş	Sidlar
Sikoya	Sirayişte	Suhudol	Surkiş
Sürdol	Şakoyça	Şarban/Linekola	Şaşkofça
Şaykofça	Şoşiçe	Şuşik	Şuşnak
Şükriye	Talinofça	Tarin	Tırnavo
Topile	Topliçan	Torine	Tozviçe-i Zîr ve Bâlâ
Troçiçe	Trudne	Uğlar	UğlarMavrik
Urlan	Uskolan	Usluvin	Usukle
Uyurla	Varigofça	Varoş	Viçe
Vinofça	Virboşince	Virişfiçe	Voginçe

Vovokofça	Yalayan	Yanova	Yemutzin
Yeniköy	Zabil-i Bâlâ	Zâbil-i Zîr	Zaskok

Yukarıdaki salname verileri arşiv kayıtlarındaki bilgilerle de örtüşmektedir. Buna göre tabloda merkez ve nahiye ayırımı yapılmamışsa da 1905 yılı arşiv kayıtlarında 219 köyün Priştine kazasına 29 köyün ise Priştine kazası Firzovik nahiyesine bağlı olmak üzere 248 köyün verilerine ulaşılmıştır.[225] 1912 yılı devlet salnamesinde ise köy sayısında ciddi bir düşüş olduğu göze çarpmaktadır. Buna göre Priştine sancağında Lab nahiyesiyle birlikte 172 köy zikredilmektedir.[226] Bunun nedenleri arasında toprak kayıpları olabileceği gibi bir takım mülkî değişikliklerin olduğu da söylenebilir. Nitekim 1909 yılında Priştine sancağına bağlı nahiye iken 3. sınıf bir kazaya dönüştürülen Firzovik'e bağlı köylerin bu sayıdan düşülmesi daha muhtemel bir yaklaşımdır.

2. Kazalara Bağlı Köyler

Priştine sancağında 1896 yılı Kosova vilayeti salname kayıtlarına göre Mitroviçe kazasına bağlı 110 köy bulunmaktadır.

Tablo 4 Mitroviçe Kazasına Bağlı Köyler[227]

Babdol	Babik	Bağyayniçe	Baliş
Baniskadere	Banka Paltaka	Basbovik-i Bâlâ	Basnovik-i Zîr
Bedoriçe	Berkofça	Bernan	Besteriçe
Betâhir	Boba	Boğarik	Boşvik
Brabonik	Cabra	Ceranya	Çiçova
Çiftlik	Çrepola	Debdofça	Didine
Direnoyik	Dobroşvine	Dokoyik	Drağa
Drağaliçe	Duça	Dulan	Ferilgad
Forile	Foşlofça	Galuhak	Gazyuvda
Goşafça	Grabofça	Hocaniçe	İslatna
İstarçoyek	Jabar Bâlâ	JabarZîr	Jaja
Kabızcık	Kalodra	Kamniçe-i Bâlâ	Kamniçe-i Zîr
Kavac	Kişnovik	Kopilağova	Kopilevik
Koştova	Kozarova	Lipe	Lipoyça
Lisiçe	Loçkaraka	Lofça	Lokova
Loşta	Maniçe	Mekidol	Milaya

[225] BOA, *TFR.I.KV*, *153/15290*.
[226] *SDAO*, R.1328/M.1912, 747.
[227] *KVS*, H.1314/M.1896, 366-367.

Mumla	Ofçar	Oflac	Oraşka
Orniçe	Padine	Pirsele	Podoriçe-i Kadîm
Poltin	Preska	Pürvelak	Rahova
Rahoyça	Rançik	Revdar	Rezal
Rudine	Ruvişte	Sandul	Silançe
Sohodol Çerkes	Sohodol Hristiyan	Sohodol Muhacir	Suca
Şoykofça	Tınik	Uğlar	Ustrumça-i Bâlâ
Ustrumça-i Zîr	Usuynar	Vağamınçe	Valçe
Vevimselik	Vidmirik	Vilahne Koştova	Koştova
Vilpobrik	Vinarçe-i Bâlâ	Vinarçe-i Zîr	Yaboka
Zağola	Zasil	Zinkofça-i Bâlâ	Zinkofça-i Zîr
Zubyin Potuk	Zuruniçe		

1905 yılı arşiv vesikalarına bakıldığında da Mitroviçe'nin köy sayısında bir değişiklik olmadığı bu bağlamda kazanın mülkî yapısını muhafaza ettiği anlaşılmaktadır.

Priştine sancağında 1896 yılı Kosova vilayeti salname kayıtlarına göre Vulçıtrın kazasına bağlı 192 köy bulunmaktadır.

Tablo 5 Vulçıtrın Kazasına Bağlı Köyler[228]

Asonyar	Bablova	Babmos	Bafiçe
Bahriye	Baksa	Bansika	Banyevode
Bare	Basoma	Batfer	Baygora
Bayice	Becanik	Belice	Beloşine
Beradaş	Berbelüj	Berjançe	Bilasiçe
Bimnok	Bivolak	Blakçe	Bokoş
Bolanço	Borçan-ı Bâlâ	Borçan-ı Zîr	Borkine
Borsinik	Boşla	Brelofce	Burniçe
Çecilye	Çefneçi Mihaliç	Çıkatova	Çovirel
Direnofça	Dobofçe	Dobrolsoka	Dobroşifçe
Dobrotin	Dolak	Domeniçe-i Bâlâ	Domeniçe-i Zîr
Düşefçe	Eşitotneçe	Galinçe	Galoyan
Gılavetin	Glavnik	Glavnosel	Godançe
Godişnak	Gologofçe	Gomenişte	Gorotneçe-i Bâlâ
Gorotneçe-i Boşnak	Govibole	Grabofçe	Graçe
Gradinçe	Graniçan	Hamidiye	Iskaramana
Islatina	İhsaniye-i Bâlâ	İhsaniye-i Zîr	İrjane
İsfoçine	İslakofça	İslivoyiçe	İsmerkoniçe
İsnofçe	İstantarik	İstodimne-i Bâlâ	İstodimne-i Zîr

[228] *KVS*, H.1314/M.1896, 377-379.

İstrane	İstrofçe	İştariçe	İvlahne
Jilbovode	Jitna	Kabazçe	Kaçandol
Kaçik-i Bâlâ	Kaçik-i Zîr	Kalne-i Zîr	Kalniye-i Bâlâ
Kalniye-i Evsat	Kanoşfeçe	Kaporik	Karac
Karasayek	Karla	Kazmirofce	Keras
Kısloyanya	Kladerniçe	Koçiçe	Kotor
Kovilik-i Bâlâ	Kovilik-i Zîr	Kraykova	Kroşfeçe
Labaştiçe-i Bâlâ	Labaştiçe-i Zîr	Lavşe	Lebofçe
Letançe	Likofce	Likoşen	Lobçe-i Macune
Lodovik	Loviçe-i Zîr	Lozane	Madrime
Majik	Makoşinçe	Makre	Makromal
Marince	Mazin	Mihaliç	Milençe
Mirah	Morgola	Moyançe	Nedakofça
Nevelan	Nevesil-i Zîr	Novesil Macune	Obrakçe
Obrine	Ogakransnik	Okçarova	Okraşniçe
Oşlan	Paftine	Pakaştiçe	Palmatın
Peren	Pestova	Petrenik	Pirçe
Plorine	Popove-i Bâlâ	Prekaz-ı Zîr	Prekaz-i Bâlâ
Radişova	Rakinçe	Rasnik	Resnice
Reşan	Rezal	Rok	Ropniçe
Samuderje	Sibofçe-i Loga	Silviçe	Sipofçe
Şalce	Şitol	Tarakçe	Tarlabük
Terşinik	Tıçe	Tırdafçe	Topal
Torotinçe	Toşile	Toylova	Treştne
Trokefçe	Vasilova	Veptoşik	Veskofçe
Vibrofçe	Vikorka	Vilançe	Virniçe-i Hakkı
Virniçe-i Sipahi	Virvar	Vitak	Voçak
Votohine	Yinevoh	Yobove-i Zîr	Yunlak
Zaberke	Zarnafçe	Zavrat	Zeyace

1905 yılı arşiv vesikalarına bakıldığında Vulçıtrın köy sayısının 195 olarak verildiği görülmektedir.[229] Devlet salnamelerinde ise durum biraz daha farklıdır. Buna göre köy sayısı 125 olarak gösterilmektedir.[230] Muhtemelen Vulçıtrın kazasına bağlı Dreniçe nahiyesinin köyleri bu sayıya dâhil edilmemiş ve köy sayısı bu sebeple aynı dönemde daha düşük görünmüş olabilir. Ancak konumuzun dönem kapsamına giren 1912 yılına

[229] BOA, *TFR.I.KV*, 153/15290.
[230] *SDAO*, H.1316/M.1898, 656; *SDAO*, H.1319/M.1901, 710; *SDAO*, H.1322/M.1904, 796.

ait son salnamede köy sayısının 192 olarak gösterildiği ve bu sayının diğer verilerle yakın bir şekilde örtüştüğü anlaşılmaktadır.[231]

Priştine sancağının Gilan kazasına bakıldığında 1896 yılı Kosova vilayeti salname kayıtlarına göre 190 köy isminin kayıtlı bulunduğu görülmektedir.

Tablo 6 Gilan Kazasına Bağlı Köyler[232]

Azizme	Bariş	Basnovik	Beçte
Belobakinçe-Şahik	Bilinçe	Biratyalofce	Biribofce
Biriviçe	Birlince	Blançe	Boderik-i Bâlâ
Boderik-i Zîr	Bojofce	Bojran	Bokovik
Bolfeçe	Boliçka	Borince	Bostan
Bosvat	Çarefce	Çerka	Çerniçe
Çıkavayka	Çiftlik	Çrakofce	Dabeşifçe
Dabkofce	Dadiboviçe	Daşdençe	Deblol
Debragançe	Derviş	Desiviçe	Diçe
DirnovaGlave	Dobroçan	Dodonye-i Çerkes	Domarefce
Dovaya	Drenofce	Felovikar	Ferikel
Gamneçe	Garem / Kabaş	Gariş	Glogofce
Glogoviçe	Goglofce	Goşiçe	Grakanik
Gratçar	Ğarmove	Habofçe	Hadnofce
Haykobile	Haynofçe	Hodefçe	Islakofçe-i Muhacir
Islakofçe-i yolo	Islatıne-i Bâlâ	Istarliçe	Izlatar
İnatofçe	İslatıne-i Zîr	İslobiçe	İsmirçe
İstançik	İstanefçe	İstanişor	İstobline
İstraje	İsvirçe	İvrapeçik	İzovor
İztrezofce	Jagogçe	Jebtana	Jekre
Kahofce	Kaloleş	Kamanoglave	Kameniçe
Kaporinçe	Karamenat	Karanidol	Karilova
Kaşnepole	Kayve	Klokota	Kofce-i Bâlâ
Kofçe-i Zîr	Konçol	Koratin	Koreteşte
Korpolik	Kostadinçe	Kövişifçe	Kraçova-i Bâlâ
Kraçova-i Zîr	Kumyan-ı Bâlâ	Kurmıyan-ı Zîr	Ladova
Laşinçe	Lepoc-i Zîr	Lepoç-i Bâlâ	Lesofçe
Leştat	Letçe	Liboviçe	Lisoçka
Liyaçek	Lobjede	Loglar	Makre
Makreş-i Bâlâ	Makreş-i Zîr	Malişinçe	Malişova
Marefce	Meşine	Mezgova	Miganofce
Mirosal	Moçar	Moçi	Baba

[231] *SDAO*, R.1328/M.1912, 747.
[232] *KVS*, H.1314/M.1896, 389-391.

Mogile Krekar	Mucvirçe	Nevebirde	Nevesal
Nevesil Birzinçe	Nevesilsefer	Pancel	Paralova
Pasyan	Petrofça	Piyagonçe	Podgarak
Podgorçe	Presalçe	Preyanofce	Puşinçe
Rahoviçe	Raka	Ramyan	Ranatofce
Ranilok	Rayanofce	Rimenek	Robofce
Robotve-i Bâlâ	Robotve-i Zîr	Rogoçiçe	Sabar
Sadunye-i berlo	Sebinçe	Sedlar	Sogoşte
Şaşar	Şilova	Şipaştiçe-i Bâlâ	Şipaştiçe-i Zîr
Tabulençe maa Plat	Tanişefçe	Tarbez	Tarinçe
Taristine	Tarnikefçe	Tartatnek	Tokefçe
Tomayiçe	Üstobla	Vağaniş	Veberyan
Velkançe	Veloglave	Virbeliçe-i Bâlâ	Virbiçe-i Zîr
Virbokce	Virenez	Virkefçe	Virnovakola
Vitana	Yohik	Yoneş	Zabekefce
Zerayinçe	Zesinçe		

Devlet salnameleri[233] ve Kosova evrakına ait arşiv kayıtları da Gilan'da bulunan 190 köy sayısını doğrulamaktadır. Bununla birlikte Morava-ı Zîr ve Morava-ı Bâlâ nahiyelerine bağlı köylerin de dâhil olduğu Gilan'da devlet salnamelerine göre 1911'de 193[234] ve 1912 yılında ise 198 köy bulunduğu kayıtlarda geçmektedir.[235]

Priştine sancağının Preşova kazasına bakıldığında 1896 yılı Kosova vilayeti salname kayıtlarına göre 122 köy isminin kayıtlı bulunduğu görülmektedir.

Tablo 7 Preşova Kazasına Bağlı Köyler[236]

Bagişte	Bağdanofce	Banyebolona	Barbace
Bastriçe	Begofce	Berinçe	Bernar
Bilac	Birçefçe	Blançe	Bokofce-i Bâlâ
Bokofçe	Bokorofce-i Zîr	Bonoşifçe	Boştera-ı Hristiyan
Boyanofce	Brolisin	Bulgarin	Çar
Çernotince	Çerongrad	Çınofce	Çırnaraka
Çokarfe	Debançe	Derjinçe	Dobroş
Dokat	Domiye	Esotipenka	Galog
Gare	Garılmol	Gaspokence	Gradnik
Gramada	İlince	İnesalçe	İrladofçe

[233] *SDAO*, H.1306/M.1889, 672; *SDAO*, H.1308/M.1891, 747; *SDAO*, H.1310/M.1892, 784-785; *SDAO*, H.1312/M.1894, 832-833; *SDAO*, H.1317/M.1899, 618.
[234] *SDAO*, R.1327/M.1911, 735.
[235] *SDAO*, R.1328/M.1912, 747.
[236] *KVS*, H.1314/M.1896, 389-391.

İspançek	İstarçe	İstayofce	Jibifçe
Jozeliçe	Kalova	Karalova	Kerekarçe
Kozidol-i Zîr	Kılnofçe	Kirman	Kokoriçe
Kokoviçe	Mezara	Koköre	Konçol
Korbali	Koşarne	Koşitçe	Koşoviçe
Kozidol-i Bâlâ	Körkefçe	Laldofce	Lanidol
Lepardiçe	Lerran	Leşinçe-i Bâlâ	Leşinçe-i Zîr
Loçan	Lokarçe	Lovahova	Maglance
Mahofce	Maleraka	Manastır Çiftliği	Margançe
Miraşefçe	Meratofce	Nedokarşekik	Nerava
Nevesil Haşan	NevesilİbişneNevesil-i Bilac		Norçe
Oslar	Paralefçe	Parelik	Pojinefçe
Poşteran	Pratosleçe	Prezin	Prezoviç
Radohniçe	Rahoviçe	Rainçe	Rakofce
Ramazboçe	Ravinçe	Rohçe	Saharlinçe
Sipaçe	Soharine	Sohomezrua	Somatatarniçe
Sorliçe	Şahiçe	Şirançe	ŞirokaGornofce
Şoşay	Tabanofce	Tarniçe-i Bâlâ	Tarniçe-i Zîr
Tırgoşte	Tırnofce	Tırnova	Tıryak
Vagabçe	Virban	Yaylaninçe	Yorofce
Zabeşefçe	Ziyake		

Preşova kazasına bağlı 122 köy Teftişât-ı Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı kayıtları ile de doğrulanırken[237] devlet salnamesi kayıtlarında birtakım farklılıkların olduğu görülür. Buna göre kazaya bağlı Boyonofçe nahiyesiyle birlikte 1907 yılında 134 köy[238] 1912'de ise 114 köy[239] olduğu tespit edilmiştir. Köy sayılarının düşmesinde toprak kayıplarına bağlı değişiklikler ya da mülkî yer değiştirmeler söz konusu olabilmektedir.

Priştine sancağına bağlı köyler genel olarak değerlendirildiğinde köylerin kazalar arasında yer değiştirmesi ya da toprak kayıplarına bağlı değişikliklerini köy isimleri bağlamında ayrı ayrı tespit etmek çalışmamızın kapsamı açısından mümkün olmasa da genel itibariyle köy sayılarında köklü değişikliklerin olmadığı, kazalara mülhak kuraların/köylerin mülkî bütünlüğünü sancak genelinde koruduğu müşahede edilmektedir. Bu veriler ışığında 1896 yılı Kosova Vilayeti Salnamesi kayıtlarına göre sancak genelinde Priştine, Mitroviçe, Gilan, Preşova ve Vılçıtrın kazalarına bağlı

[237] BOA, *TFR.I.KV*, 153/15290.
[238] *SDAO*, H.1325/M.1907, 930.
[239] *SDAO*, R.1328/M.1912, 747.

toplam 862 köy tespit edilmiştir. Yine 1905 yılı Osmanlı Arşivi Kosova Evrakı kayıtlarına göre ise 865 köy vardır. Ancak konumuz sınırlılıkları arasında yer almaması sebebiyle daha sonradan sancağa dâhil edilen Yenipazar kazasının köylerine yer verilmediğinden esasen 1905 yılı kayıtlarında Priştine sancağının tamamında köy sayısının daha fazla olduğu bilinmektedir. Buna göre aynı yılda Yenipazar sancağında bulunan 341 köyün de dâhil edilmesiyle 1905 yılında Priştine sancağı genelinde toplam 1206 köyün bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

IV. PRİŞTİNE SANCAĞININ İDARİ YAPISI

A. İdareciler

Tezin sınırlılıkları gereği genel idareci ve amir vasfında olan vali, mutasarrıf ve kaymakamlar üzerinde durulacaktır.

1. Vali

Vilayette icranın ve idarenin en büyük yetkilisi, her nezaretin temsilcisi ve vekili olan vali, vilayetin tüm sancak, kaza, nahiye ve köyleriyle birlikte genel idaresinden sorumlu kişidir. Vilayet dâhilinde kanun ve nizamları tatbik eden, merkez nezaretlerce gelen emirleri icra eden, halkın huzur, güvenlik, asayiş ve hukukunu koruyup gözeten vali,[240] sorumluluklarını merkezde ve tüm sancak genelinde yayılmış daire ve şubelerde teftiş ve nezaretindeki idareciler, memurlar ve heyetlerle yürütmekteydi.

1877-1888 yıllarında Kosova vilayetine baş şehirlik yapan Priştine, valinin ikamet ettiği, valilik idaresinin tüm kurumsal unsurlarıyla içinde bulunduğu bir şehirdi. 1888'de vilayet merkezinin Üsküp'e, Üsküp mutasarrıflığının ise Priştine'ye nakline kadar, Priştine vilayet idaresinin merkezi konumundaydı. Bu sebeple burada bir dönem vilayet merkezi olması yönüyle Priştine'yi yöneten idareciler arasında valiler de ele alınacaktır.

Kosova vilayetinde 1877-1912 arasındaki otuz beş senede yirmi dört vali görev yapmış[241] bunlardan sekiz tanesi Priştine sancağı vilayet merkezi iken Priştine'de

[240] Güneş, *Osmanlı Döneminde Vilâyet İdaresinin Esasları*, 133.
[241] Yakup Ahbab, *Üsküp Sancağı'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1911)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015), 34.

bulunmuş, diğer on yedi vali ise vilayet merkezinin Üsküp sancağına nakli ile Üsküp'te görev yapmıştır. Priştine'de görev yapan valiler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 8 Priştine'de İkamet eden Kosova Valileri[242]

Vali	**Tayin Tarihi**	**Görev Süresi**
Kâmil Paşa*	1 Şubat 1292 (13 Şubat 1877)	-
Halil Rıfat Paşa	17 Şubat 1292 (1 Mart 1877)	1 yıl 3 ay 26 gün
Nazif Paşa	5 Temmuz 1294 (17 Temmuz1878)	8 ay 25 gün
Fikri Paşa	9 Şubat 1295 (21 Şubat 1880)	6 ay 5 gün
Ferik Osman Paşa[243]	19 Ağustos 1296 (31 Ağustos 1880)	4 ay 20 gün
Ahmed Hıfzı Paşa	23 Nisan 1297 (5 Mayıs 1881)	3 yıl 2 ay 4 gün
Abdi Paşa	9 Temmuz 1299 (21 Temmuz 1883)	1 yıl 3 ay 10 gün
Mehmet Faik Paşa	13 Teşrin-i Evvel 1300 (25 Ekim 1884)	4 yıl 11 ay 8 gün

Kosova vilayetini valiliğine ilk olarak Varna Mutasarrıfı Kâmil Paşa tayin edilmiştir. Fakat tayinden kısa bir süre sonra Kosova Valisi Kamil Paşa göreve başlamadan Halep Valisi Halil Rıfat Paşa ile görevlerini becayiş etmişlerdir.[244] Nazif Paşa ise rahatsızlığından ötürü istifa etmiş ve onun yerine Debre Mutasarrıfı olan Fikri Paşa tayin edilmiştir.[245] 1880'de Kosova valisi olan Osman Paşa ise yaklaşık dört ay sonra görevden azledilmiş yerine Ahmed Hıfzı Paşa tayin edilmiştir.[246] Ahmed Hıfzı Paşa'nın Kosova Kolordusu Fırka Kumandanlığı görevine getirildiği ve Kosova valiliğini bir süre vekâleten yürüttüğü bilinmektedir.[247] Hıfzı Paşa'nın görülen lüzum üzerine valilikten azli sonrasında ise 1881 yılında İşkodra eski valisi Abdi Paşa'nın Kosova valiliğine ve Kosova Kolordusu Fırka Kumandanlığı'na getirilmesi uygun görülmüş ve akabinde birinci rütbeden mecidî nişanıyla taltif edilmiştir.[248] 1884 yılında ise daha önce Üsküp mutasarrıfı olan Mehmed Faik Paşa Kosova vilayet valiliğine tayin

[242] *KVS*, H.1314/M.1896, 100.

* Kamil Paşa Kosova'ya gelmeden görev yeri değişikliğine gidilmiştir.

[243] Kosova Valisi ve Kolordu Kumandanıdır. Kendisine üçüncü rütbeden Osmanî nişanı verilmiştir. BOA, *Mabeyn-İrâde [MB.İ], Dosya No. 67 Gömlek No.* 141.

[244] BOA, *Yıldız Sadrıazam Kâmil Paşa Evrakı [Y.EE.KP],* Dosya No. 1 Gömlek No. 25; BOA, *İ.DH,* 741/60566.

[245] BOA, *İ.MMS,* 64/3045.

[246] BOA, *İ.DH,* 832/66959.

[247] BOA, *MB.İ,* 70/101.

[248] BOA, *İ.DH,* 889/70774; BOA, *İ.DH,* 890/70833.

olunarak Priştine'ye gelmiştir. Priştine'de ikamet eden son vali olan Mehmed Faik Paşa 1889 yılında Manastır valiliğine tayin olarak Kosova valiliği görevinden ayrılmıştır.[249]

Gerek merkez Priştine'de olan Kosova valiliği bünyesinde gerek Balkanlardaki diğer vilayet merkezlerinde sıklıkla vali mutasarrıf ve kaymakam değişikliklerine rastlamak mümkündür. Bunun değişikliklerde kişisel talepler, hastalıklar, görevden almalar, coğrafi etkenler vb. sebeplerin yanında bölgedeki idarî istikrarsızlık ve asayiş sorunlarının da etkili olduğu söylenebilir.

2. Mutasarrıf

Osmanlı idarî teşkilâtında mutasarrıf, "herhangi bir makam, memuriyet veya görevi elinde bulunduran, tasarruf eden kişi" anlamına gelmektedir. Eyalet sisteminden vilâyet sistemine geçilmesiyle birlikte merkezî idare daha da kurumsallaşmış, 1864 Vilâyet Nizamnâmesi çerçevesinde sancak idareleri de mutasarrıflara tevdi edilmiştir.[250]

Liva idaresinin başını oluşturan mutasarrıfların vilayetlerin merkez liva idaresinde de önemli fonksiyonları bulunmaktaydı. Bu bağlamda vilayet merkezlerindeki mutasarrıflar valinin bulunduğu livadaki idarî işlerin görülmesi açısından faydalı oluyordu. Vali muaviniyle merkez mutasarrıflığı kurumlarının vilayetlerde birbirini tamamlayıcı olarak çalıştıkları anlaşılabilir. Her ne kadar 1871 nizamnamesiyle merkez mutasarrıflığı ilga edilip vali muaveneti oluşturulsa da merkez mutasarrıflıklarının oluşturulması 1881 yılının sonlarına doğru tekrar gündeme gelmiş daha sonra yeniden kaldırılmıştır.[251] Bununla birlikte vilayet idaresi hakkında 1913 tarihli muvakkat kanun gereği vilayet merkezlerinde ayrı bir merkez kaza teşkil edilip kaymakam atanması kararlaştırılmıştır.[252]

Priştine'nin merkez sancak olduğu dönemde de valiliğe bağlı ve sancak işleriyle ilgilenen mutasarrıfların olduğu tespit edilmiştir. Merkezi idarenin içerisinde yer alan Kosova vilayeti merkez mutasarrıflarının bilgileri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

---

[249] BOA, *İ.DH*, 932/73898; BOA, *DH.MKT*, 1662/50.
[250] Örenç, "Mutasarrıf", 31/377-379; "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi", 1/613-614.
[251] Muammer Değirmendere, *Osmanlı Devleti Taşra İdaresindeki Dönüşümün Valilik Kurumu Üzerindeki Yansımaları (Hudâvendigâr Eyâleti Örneği, 1839-1908)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015), 155.
[252] Güneş, *Osmanlı Döneminde Vilâyet İdaresinin Esasları*, 130.

Tablo 9 Kosova Vilayeti Priştine Merkez Mutasarrıfları[253]

İsim	Rütbe	Göreve Başlama	Görevden Ayrılış
Faik Bey	Ûla Sânisi	18 Teşrin-i Sâni1297 (30 Kasım 1881)	19 Mayıs 1298 (31Mayıs 1882)
Mustafa Efendi[254]	Ûla Sânisi	9 Haziran 1298 (21 Haziran 1882)	31 Mart 1299 (12 Nisan 1883)
Vehbi Paşa[255]	Mîr-i Mîran	23 Nisan 1299 (5 Mayıs 1883)	10 Mart 1302 (22 Mart 1886)
Rüştü Bey	Mütemayiz	19 Nisan 1302 (1 Mayıs 1886)	13 Temmuz 1302 (25 Temmuz 1886)

Tabloda görüldüğü üzere Priştine'de dört merkez mutasarrıfının görev yaptığı anlaşılmaktadır. Kosova vali ve kumandanı merkezden yaklaşık dört ay ayrıldığı bir dönemde merkez mutasarrıfı Vehbi Paşa valiliği vekâleten yürütmüş, vekâlet sırasında gösterdiği gayret ve dirayet sebebiyle de rütbesinin arttırılması görüşülmüştür. Bunun üzerine kendisine Mîr-i Mîran rütbesi ihdas edilerek taltif edilmiştir.[256] Vehbi Paşa'nın tayini daha sonra Karahisar-ı Şarki mutasarrıflığına çıkmış, boş kalan merkez mutasarrıflığına Üsküb Muhasebecisi Mustafa Tevfik Efendi'nin uygun olduğu görüşü Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiş olsa da[257] arşiv belgeleri ve diğer kayıtlardan anlaşıldığına göre yerine Rüştü Paşa görevlendirilmiştir.[258] Rüştü Paşa'nın ise bu görevde çok durmadığı görülmektedir. Nitekim Kosova merkez mutasarrıflığı ilga edilmiş, 1886 yılında son merkez mutasarrıfı olan Rüştü Bey de açıkta kalarak başka bir vilayete tayin edilmiştir. Öncelikle Prizren Mutasarrıfı Receb Paşa'nın azliyle yerine bölgeyi tanıyan, mahalli duruma vukufiyeti bulunan Rüştü Paşa'nın geçmesi talep edilmiştir.[259] Ancak Karahisar-ı Şarki sancağında süregelen karışıklığı düzeltememesi sebebiyle Mutasarrıf Vehbi Paşa'nın değiştirilmesine yönelik Sivas vilayetinin teklifi ve

[253] *KVS*, H.1304/M.1887, 50.
[254] *SDAO*, H.1300/M.1883, 276.
[255] *SDAO*, H.1301/M.1884, 492; BOA, *Dâhiliye Nezâreti Şifre Evrakı [DH.ŞFR],* 129/43.
[256] BOA, *Yıldız Perakende Evrakı - Umum Vilayetler Tahrirâtı [Y.PRK.UM],* Dosya No. 6 Gömlek No. 46.
[257] BOA, *DH.ŞFR*, 129/43.
[258] BOA, *DH.MKT*, 1404/52.
[259] BOA, *DH.MKT*, 1385/78.

daha sonra verilen karar üzerine Vehbi Paşa görevinden azledilmiş ve yerine Kosova merkez mutasarrıflığının ilgasıyla açıkta kalan Rüştü Paşa tayin edilmiştir.[260]

Merkez mutasarrıflıklarının ilgası ve Kosova vilayeti merkezinin 1888'de Priştine'den Üsküp'e nakliyle birlikte Priştine'de sancak mutasarrıflığı kurulmuştur. Sancak mutasarrıflarının görev ve yetki alanı yine vilayet nizamnameleri çerçevesinde belirlenmektedir. Buna göre vilayetlerin bir alt birimi olan sancakları idare eden mutasarrıflar genel görevleri itibariyle vilayet merkezinde valilerin yerine getirdikleri sorumlulukların sancak dairesine ait olan kısmından mesuldürler. Mutasarrıfların görevleri 1871 Vilayet Nizamnamesi'nde daha geniş bir şekilde dile getirilmiştir. Mutasarrıflar validen alacakları emir ve talimatları yerine getirmenin yanında kanunların uygulanması, sancak memurlarının teftişi ve vilayetin sancağa yüklediği sorumlulukların icrasının valiye tebliği vazifelerini yerine getirirler.[261]

Aşağıdaki tabloda Kosova vilayet merkezinin Üsküp'e taşınması ve Priştine'nin doğrudan mutasarrıflıkla yönetilmeye başladığı 1888 yılından itibaren Priştine mutasarrıfları tespit edilmiştir. Bu bağlamda Üsküp'teki mutasarrıflığın tüm idarî birimleriyle Priştine'ye taşınmasıyla birlikte Üsküp mutasarrıfı iken Priştine sancağı mutasarrıflığına getirilen Hafız Mehmet Paşa'dan itibaren 1912 yılına kadar Priştine'de mutasarrıflık yapmış yöneticilerin listesi aşağıda verilmektedir.

Tablo 10 Priştine Sancağı Mutasarrıfları

Mutasarrıf	**Rütbe**	**Göreve Başlama**
Hâfız Mehmet Paşa[262]	Rumeli	H.1306/M.1888
Bahri Paşa[263]	Rumeli	H.1310/M.1892
Muharrem Efendi[264]	Ula Sanisi	H.1312/M.1894
Hacı Rauf Paşa[265]	Miri Miran	H.1313/M.1895
Mustafa Rukneddin Bey[266]	Ûlâ Evveli	H.1314/M.1896
Mustafa Kamil Efendi[267]	Ûlâ	H.1316/M.1898
Cemal Bey[268]	Ûlâ	H.1319/M.1901

[260] BOA, *DH.MKT*, 1370/20; BOA, *DH.MKT*, 1404/52; BOA, *İ.DH,* 1025/80791.
[261] "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi", Madde:36, 1/634.
[262] *SDAO*, H.1306/M.1889, 671.
[263] *SDAO*, H.1310/M.1892, 784-785.
[264] *SDAO*, H.1312/M.1894, 832-833.
[265] *SDAO*, H.1313/M.1895, 870-871.
[266] *SDAO*, H.1314/M.1896, 876-877; *KVS*, H.1314/M.1896, 330.
[267] *SDAO*, H.1316/M.1898, 656.

Asaf Paşa[269]	Rumeli	H.1320/M.1902
İsmail Paşa[270]	Mir-i Mîran	H.1322/M.1904
Mazhar Bey[271]		R.1326/M.1910
Nazım Bey[272]		R.1327/M.1911
Feyzi Bey[273]	Mütemayiz	R.1328/M.1912

Hafız Mehmed Paşa, Kasım 1887'de İşkodra valiliğine tayin edilmiş olsa da memuriyeti tehir edilmiş ve Berat mutasarrıflığına tayin edilmiştir.[274] Kısa bir süre sonra görevi Üsküp mutasarrıflığına çıkan Hafız Mehmed Paşa,[275] vilayet merkezinin Üsküp'e taşınması nedeniyle Priştine sancağı mutasarrıfı olmuştur. 1891 yılına gelindiğinde Hafız Mehmed Paşa Priştine'de baş gösteren ifsadâta karıştığı ve asayişin ihlaline sebebiyet verdiği gerekçesiyle görevinden azledilerek Zor mutasarrıflığına getirilmiştir.[276] Boşalan mutasarrıflık makamına vilayet mektupçusu Raif Efendi'nin tayin talebi,[277] bunun yanında Prizren mutasarrıfı Salih Paşa'nın uygun olacağına dair tahrirata[278] rağmen her ikisi de tayin olmamıştır. Bunların yerine o sırada Rumeli veya Arabistan cihetlerinden birine tayin edilmesi mabeyn başkâtibince irade edilen Üsküdar eski mutasarrıfı Bahri Paşa, 28 Ekim 1891 tarihinde Priştine sancağı mutasarrıflığına atanmıştır.[279]

Priştine'de üç ay kadar kısa bir sürede birçok alanda yaptığı hizmetlerinden dolayı Kosova valiliğine tayini istenilen Bahri Paşa'nın tayini gerçekleşmemiş ve mutasarrıflıktaki görevi devam etmiştir.[280] Bahri Paşa'nın 1894 yılında maarif, askerîye

---

[268] *SDAO*, H.1319/M.1901, 710; İsmi bazı kaynaklarda Mehmed Cemal olarak geçmektedir. BOA, *ŞD,* 1111/12.
[269] *SDAO*, H.1319/M.1901, 729.
[270] *SDAO*, H.1322/M.1904, 796.
[271] *SDAO*, R.1326/M.1910, 930.
[272] *SDAO*, R.1327/M.1911, 735.
[273] *SDAO*, R.1328/M.1912, 747.
[274] BOA, *DH.MKT,* 1459/55; BOA, *Yıldız Perakende Evrakı - Serkurenâlık Evrak [Y.PRK.SRN],* Dosya No.2 Gömlek No. 38.
[275] BOA, *DH.MKT,* 1496/115; BOA, *İ.DH,* 1070/83951.
[276] BOA, *Y.MTV,* 54/13; BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezâreti Maruzâtı [Y.PRK.DH],* Dosya No. 2 Gömlek No. 38; BOA, *DH.MKT,* 1890/92; BOA*, İ.DH,* 1244/97480.
[277] BOA, *DH.ŞFR, 151/69*.
[278] BOA, *Y.MTV*, 55/42.
[279] BOA, *İ.DH,* 1247/97748.
[280] BOA, *Y.PRK.UM*, 23/99.

ve sıhhiye alanlarında yaptığı faaliyetlere dair ayrıntılı kaleme aldığı tezkire[281] de göz önünde bulunduğunda kendisinin valilik makamına getirilmek için istekli olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte bir müddet daha Priştine mutasarrıflığına devam etmiş daha sonra Priştine'nin havasına uyum sağlayamadığı gerekçesiyle görev yerinin değiştirilmesini istemiştir. Durumu değerlendirilen Bahri Paşa ile Denizli mutasarrıfı Muharrem Efendi'nin becayişlerine karar verilmiştir.[282] Ancak Denizli mutasarrıflığına tayinine itiraz eden Bahri Paşa, Sadrazam yaverinin başka teklif ettiği isimler olsa da mabeyn başkâtibinin imzasıyla Mamuretülaziz vilayeti valiliğine tayin edilmiştir.[283]

Denizli mutasarrıfı iken yapılan becayiş sonrasında Priştine sancağı mutasarrıflığına getirilen Muharrem Efendi hakkında göreve başladıktan yaklaşık altı ay sonra işitme engeli olduğu ve içkiye aşırı düşkünlüğü sebebiyle sancakta işlerin intizamdan çıktığı, cinayet ve gaspların arttığı, mahalli asayişin karıştığı yönünde şikâyetler olmuş, bunun üzerine Kosova valisi Hafız Mehmed Paşa'nın[284] şikâyetler hakkındaki görüşü istenmiştir. Vali sadarete gönderdiği yazıda mutasarrıf Muharrem Efendi'nin gündüzleri hükümete vakitsiz gitmesi ve içkiye düşkünlüğüyle beraber bir kulağı fark edilmeyecek derecede biraz ağır işitse de görevini yapmaya mani bir durum olmadığı, bununla beraber Yenipazar mutasarrıfı ile becayiş yapmak suretiyle görev yerinin değiştirilmesinin uygun olacağı görüşünü bildirmiştir.[285] Böylelikle alınan karar üzerine 1894 yılında Yenipazar sancağı mutasarrıfı Rauf Paşa ve Priştine sancağı mutasarrıfı Muharrem Efendi becayiş etmişlerdir.[286]

Gayretleri ve hizmetleri dolayısıyla ikinci osmanî nişanıyla terfi ettirilen Rauf Paşa,[287] yaklaşık bir buçuk sene Priştine mutasarrıflığında bulunmuştur. Berat sancağı mutasarrıfı Ahmet Şevki Efendi'nin hastalanması ve mâzuliyet maaşı talep ederek iyileşmesi sonrasında uygun bir başka mahalle tayiniyle azlini istemesi üzerine, Rauf Paşa boşalan Berat sancağı mutasarrıflığına gönderilmiştir. Onun yerine de Priştine

[281] BOA, *Y.PRK.UM*, 29/22.
[282] BOA, *İ.DH,* 1313/58; BOA, *BEO*, 419/31354.
[283] BOA, *Yıldız Sadâret Resmi Maruzâtı [Y.A.RES],* Dosya No. 73 Gömlek No. 11.
[284] Daha önce Priştine mutasarrıfı olan Hafız Mehmed Paşa, 1893 yılında Kosova vilayeti valiliğine atanmıştır. BOA, *BEO*, 333/24962.
[285] BOA, *BEO*, 531/39792.
[286] BOA, *İ.DH,* 1318/23.
[287] BOA, *DH.MKT*, 398/40.

mutasarrıflığına 1896 yılında İşkodra vilayet müsteşarlığından ayrılan Rukneddin Bey tayin edilmiştir.[288]

Rukneddin Bey yaklaşık bir buçuk yıllık görevinin ardından hakkında çıkan çeşitli şikâyetler nedeniyle görev mahalli değişikliğine uğratılmıştır. Buna göre Yenipazar mutasarrıfı Mustafa Kamil Efendi ile yer değiştirmesi görüşülmüş,[289] Kamil Efendi Priştine mutasarrıfı olarak tayin edilirken Rukneddin Bey Yenipazar'a değil Kırşehir mutasarrıflığına gönderilmiştir.[290]

1897 yılında Priştine sancağı mutasarrıfı olarak göreve başlayan Mustafa Kamil Efendi yaklaşık bir buçuk yıl sonra Dâhiliye nezaretine bir rica mektubu yazarak görev yerinin Selanik vilayeti Siroz (Serez) sancağına tahvil edilmesini istemiştir. O sırada emekliliğe ayrılan Siroz mutasarrıfının yerine Selanik adliye müfettişinin geçeceğini öğrenmiş, mülkî idarede hiç tecrübesi olmayan birinin yerine kendi gibi mahalli idarede geçmiş hizmetleri bulunan birinin uygun görüleceğinden ümit var olduğunu beyan etmiştir.[291] Buna rağmen dilekçesi değerlendirilmeyip Priştine mutasarrıflığındaki vazifesine devam eden Mustafa Kamil Efendi'nin, bir süre sonra yaptığı hizmetlerden ötürü taltifi istenmiştir. Buna göre Priştine'deki hükümet konağı ile saat kulesinin tamir ve inşasında yaptığı hizmetlerden ötürü birinci mecidî nişanıyla rütbelendirilmiştir.[292] Mustafa Kamil Efendi 1900 yılı Ekim ayında bir hastalığa yakalanmış ve tedavi için Selanik'e gitmiş, yerine de Kosova vilayet mektupçusu Mustafa Ramiz Efendi vekâlet etmiştir.[293] Ancak mutasarrıf Mustafa Kamil Efendi yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak vefat etmiştir. Bunun üzerine Divan-ı Muhasebat azasından Hamdi Bey Priştine mutasarrıflığına tayin edilmiş[294] ancak o sırada Prizren mutasarrıfı Mehmed Cemal Efendi şehrin havasıyla uyum sağlayamadığı gerekçesiyle başka bir mahalle tayin istediğinden Priştine mutasarrıflığına o uygun görülmüş, Hamdi Bey de Prizren mutasarrıfı olarak göreve başlamıştır.[295]

---

[288] BOA, *İ.DH,* 1334/24.
[289] BOA, *DH.ŞFR, 214/71*.
[290] BOA, *BEO,* 1024/76786.
[291] BOA, *DH.MKT,* 2184/30.
[292] BOA, *DH.MKT,* 2303/7.
[293] BOA, *BEO,* 1570/117731.
[294] BOA, *İ.DH,* 1379/36.
[295] BOA, *BEO, 1590/119250*.

Bir yıla yakın görevde kalan Cemal Bey'in azledilmesi sonrasında Priştine sancağı mutasarrıflığına 2 Kasım 1901 tarihinde Çorum mutasarrıfı Asaf Paşa atanmıştır.[296] Görevdeki ehliyet ve liyakati göz önünde bulundurularak ikinci rütbeden Osmânî nişanı ile taltif edilen[297] Asaf Paşa, Priştine sancağı mutasarrıfı olarak iki yıl görevde bulunmasının ardından Senice mutasarrıfı İsmail Paşa ile becayiş yapmıştır.[298] İsmail Paşa yaklaşık iki yıl görev yaptıktan sonra Priştine'nin havasına uyum sağlayamadığı gerekçesiyle başka bir mahalle tayinini talep etmiş, bu konu görüşülerek Dersim mutasarrıfı Musa Celal Bey ile yer değiştirmeleri hakkında Kosova vilayetinin onayı alınmış ancak bu konuda Rumeli müfettişinden de görüş istenmiştir. Rumeli müfettişi Hüseyin Hilmi verdiği görüşte, Arnavutluk'un ahvali ve mahalli mizacına vâkıf ve gerekli vasıflarla donanımlı olmayan mutasarrıf ve kaymakamların bölgeye tayininin devam etmekte olan mahallî sorunları arttıracağını ifade etmiş ve bölgenin idaresinin birinci derecede önemli olduğuna değinmiştir.[299] Böylelikle tayini gerçekleşmeyen İsmail Paşa, Priştine sancağı mutasarrıfı olarak görevine 1908 yılına kadar devam etmiş, daha sonra da Gelibolu sancağı mutasarrıflığına tayin olmuştur.[300]

İsmail Paşa'nın ardından Priştine mutasarrıflığına 18 Ağustos 1908'de Görice mutasarrıfı Alaaddin Bey atanmıştır.[301] Yaklaşık on beş aylık görevinin ardından Kosova valisi Mazhar Bey'in Dâhiliye nezaretine yazdığı yazıda Alaaddin Bey'in hal ve faaliyetlerinin Priştine gibi mühim bir bölge için uygun olmadığı, kendisinin başka bir bölgeye tayiniyle yerine Debre mutasarrıfı Mazhar Bey'in geçirilmesinin uygun olacağı talebi iletilmiştir.[302] Buna istinaden 3 Aralık 1909'da Manastır vilayeti dâhilinde bulunan Debre sancağı mutasarrıfı Mazhar Bey Priştine'ye nakil olunmuştur.[303] Mazhar Bey Priştine sancağı mutasarrıfı olarak yaklaşık bir buçuk yıl görevde bulunmuş ardından inzibat işlerinde ihtisası ve yönetimdeki tecrübesi dolayısıyla İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'ne atanmıştır.[304] Böylelikle boşalan Priştine sancağı

[296] BOA, *İ.DH,* 1389/45.
[297] BOA, *İrade Taltifat [İ.TAL],* Dosya No: 268 Gömlek No: 81.
[298] BOA, *DH.MKT*, 796/19.
[299] BOA, *BEO*, 2634/197487.
[300] BOA, *DH.MKT,* 1296/51.
[301] BOA, *İ.DH,*1468/56.
[302] BOA, *Dâhiliye Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Evrakı [DH.MUİ],* Dosya No. 35 Gömlek No. 48.
[303] BOA, *İ.DH,* 1478/62.
[304] BOA, *İ.DH,* 1487/50.

mutasarrıflığına 21 Haziran 1911'de Görice sancağı mutasarrıfı Nazım Bey tayin edilmiştir.[305]

Bir yılı aşkın süre Priştine sancağı mutasarrıflığında kalan Nazım Bey Sakız sancağı mutasarrıfı Feyzi Bey ile becayiş yapmıştır. Buna göre Sakız sancağı mutasarrıfı Feyzi Bey 10 Eylül 1912'de Priştine mutasarrıfı olarak atanmıştır.[306] Feyzi Bey yaptığımız araştırma çerçevesinde Priştine sancağının son mutasarrıfı olarak kaydedilmektedir. Sonuç olarak Priştine sancağında çeşitli nedenlerle sıklıkla yapılan görev yeri değişiklikleri aziller ve becayişlerle birlikte 1888-1912 yılları arasında 13 mutasarrıfın görev yaptığı tespit edilmiştir.

3. Kaymakam

19. yüzyılda taşra idaresinde yapılan düzenlemeler bağlamında kazaların idaresi kaymakamlara bırakılmıştı. Yeni dönemdeki bu değişikliklerle birlikte kaymakamlar nispeten küçük idarî birimlerin yöneticileri oldukları için gerek valiliklerle gerek Sadaretle olan doğrudan bağları oldukça daralmış ve sancak mutasarrıflarına bağlı, görev ve sorumluluk alanları sınırlı birer idarî yönetici haline gelmişlerdi.[307]

Kaymakamın maiyeti ve riyasetinde kaza idare meclisi bulunup, bunların üyelerini hâkim (nâib), müftü, mal müdürü, tahrirat müdürü, Müslüman ve gayrimüslim azalar oluşturuyordu. Kaza idare meclisi, aldığı kararları kaymakama tebliğ etmekle mükellef ve tüm idarî işlerde ona karşı sorumlu durumdaydılar.

Priştine sancağına bağlı Mitroviçe, Gilan, Vulçıtrın ve Preşova kaza kaymakamlarının isimleri ve göreve başladıkları yıllar tespit edilebildiği şekliyle aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir. Gerek valiler gerek mutasarrıflarda olduğu gibi kaymakamlık düzeyinde de çeşitli nedenlerle sık sık yer değişikliklerinin olduğu gözlemlenmektedir. Yönetimsel istikrarın önünde bir engel olan bu durum azil, emeklilik, ölüm, terfi, istifa, görev yeri değişikliği talepleri ve çeşitli sebeplerle olabilmekteydi. Tüm bunlarla beraber beş-altı yıl görevde kalan idareciler de bulunmaktadır.

---

[305] BOA, *İ.DH,* 1487/55.
[306] BOA, *İ.DH,* 1495/10.
[307] Mehmet Güneş, *Osmanlı Devleti'nde Kaymakamlık (1842-1871)* (Kitabevi Yayınları, 2014), 354.

Tablo 11 Mitroviçe Kazası Kaymakamları

Kaymakam	**Sene**
Mahmud Efendi[308]	H.1302/M.1884-1885
Şakir Efendi[309]	H.1305/ M.1888
Mehmet Şakir Efendi[310]	H.1311/ M.1894
Ahmet Bey[311]	H.1313/ M.1895
Bahri Bey[312]	H.1314/ M.1896
Nazım Bey[313]	H.1316/ M.1899
Abdullah Bey	H.1318/ M.1900
İsmail Vehbi Efendi	H.1319/ M.1901
Hüseyin Nazmi Bey	H.1320/ M.1902
Ahmed Rüştü Bey	H.1321/ M.1903
Mehmet Halid Bey	H.1323/ M.1905
Rüşdü Efendi	H.1324/ M.1906
Haydar Bey[314]	H.1325/ M.1907
Ali Rıza Efendi[315]	H.1327/ M.1909
Abdullah Nuri Efendi[316]	H.1329/ M.1911
Mahmud Nedim Bey[317]	H.1329/ M.1911
Mehmed Necip Bey[318]	H.1330/ M.1912

Daha önce Yeni Pazar sancağına tabi olan Mitroviçe, H.1302/M. 1884/1885 yılında Priştine sancağına bağlanmıştır. Mevcut kaymakamı Mahmud Efendi, Priştine'ye bağlandıktan sonra da görevine devam ettiğinden tespit edilen ilk kaymakam olarak kayda geçmektedir. Priştine sancağına bağlı olduğu 28 yıl içinde Mitroviçe'de 17 kaymakamın görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bu süre içinde en uzun görevde kalan kaymakam altı yıl süreyle Şakir Efendi'dir. Kazanın son kaymakamı ise Mehmed Necip Bey'dir.

[308] *KVS*, H.1302/M.1885, 67.
[309] *KVS*, H.1305/M.1888, 86.
[310] BOA, *DH.MKT,* 164/60.
[311] BOA, *DH.MKT*, 418/47.
[312] BOA, *İ.DH,* 1335/46.
[313] BOA, *DH.ŞFR,* 232/10.
[314] BOA, *BEO*, 3220/241444.
[315] BOA, *BEO*, 3622/271638.
[316] BOA, *İ.DH,* 1486/12.
[317] BOA, *İ.DH,* 1490/17.
[318] BOA, *DH.MUİ,* 153/32.

Tablo 12 Gilan Kazası Kaymakamları

Kaymakam	**Sene**
Mustafa Bahri Bey[319]	H.1298/M.1881
Kadri Ağa[320]	H.1300/M.1883
Şerif Efendi[321]	H.1302/M.1885
Şakir Efendi[322]	H.1304/M.1887
Bahri Bey[323]	H.1304/M.1887
İlyas Sabri Bey	H.1306/M.1889
Rüstem Efendi[324]	H.1307/M.1889
Halid Efendi	H.1312/M.1895
Malik Efendi[325]	H.1316/M.1898
Mehmed Eşref Efendi[326]	H.1318/M.1900
Mahmud Celaleddin Efendi	H.1319/M.1901
İsmail Hakkı Efendi[327]	H.1320/M.1903
Ali Galib Bey[328]	H.1322/M.1904
Abdurrahman Fenni Efendi[329]	H.1325/M.1907
Şükrü Efendi[330]	H.1326/M.1908
Süleyman Fehmi Efendi[331]	H.1326/M.1908
Hüseyin Hüsnü Efendi[332]	H.1327/M.1909
Celal Bey[333]	H.1327/M.1909
Fuad Bey	H.1328/M.1911
Mustafa Namık Efendi	H.1330/M.1912

Yukardaki tabloda Priştine sancağının teşekkülüyle birlikte sancağa bağlanan Gilan kazasında 20 kaymakamın görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bu süre zarfında en uzun görev yapan kaymakam beş yılı aşkın süreyle Rüstem Efendi olarak belirlenmiştir. Gilan kazası kaymakamları daha çok azil ve becayişler suretiyle görevden ayrılmış, bunun yanında görevindeki gayret ve başarıları dolayısıyla taltif edilenler de olmuştur.

319 *SDAO*, H.1298 /M.1881, 158.
320 *KVS*, H.1300/M.1883, 58.
321 *KVS*, H.1302/M.1885, 63.
322 *KVS*, H.1304/M.1887, 102.
323 BOA, *DH.MKT*, 1444/55.
324 BOA, *İ.DH,* 1151/90004.
325 BOA, *DH.MKT*, 2151/74.
326 *KVS*, H.1318/M.1900, 614.
327 BOA, *DH.MKT*, 626/70.
328 BOA, *BEO*, 2372/177874.
329 BOA, *DH.MKT*, 1209/69.
330 BOA, *DH.MKT*, 1244/107.
331 BOA, *BEO*, 3380/253462.
332 BOA, *DH.MKT*, 2821/12.
333 BOA, *BEO*, 3652/273844.

Tablo 13 Vulçıtrın Kazası Kaymakamları

Kaymakam	**Sene**
Hıfzı Efendi[334]	-
Ali Rıza Efendi[335]	H.1296/M.1878
Şakir Efendi[336]	H.1299/M.1882
Behram Ağa[337]	H.1300/M.1883
Kahraman Bey[338]	H.1302/M.1885
Şerif Efendi	H.1306/M.1889
Veliyuddin Efendi[339]	H.1308/M.1891
Halil Efendi[340]	H.1309/M.1892
Mustafa Hulusi Efendi[341]	H.1313/M.1896
Ali Rıza Efendi[342]	H.1314/M.1896
Abdulah Hulusi Bey[343]	H.1315/M.1897
Abdulah Hüsnü Efendi	H.1317 M.1899
Osman Bey	H.1318/M.1900
Ahmet Rüştü Efendi[344]	H.1318/M.1900
Ali Galib Bey[345]	H.1319/M.1901
Nafiz Efendi[346]	H.1322/M.1904
Hasan Cemil Bey[347]	H.1323/M.1905
Aziz Zekai Bey[348]	H.1324/M.1906
Hıfzı Bey[349]	H.1326/M.1908
Receb Bey[350]	H.1328/M.1910

[334] Hıfzı Efendi'nin Ali Rıza Efendi'den önce Vulçıtrın kaymakamlığı yaptığı bilinmekle beraber ilk olarak ne zaman tayin olduğu tespit edilememiştir. Kendisi azledildikten sonra yerine Luma eski kaymakamı Ali Rıza Efendi geçirilmiştir. BOA, *DH.MKT,* 1332/4.
[335] *SDAO*, H.1296/M.1879, 160.
[336] *SDAO*, H.1299/M.1882, 139.
[337] *KVS*, H.1300/M.1883, 55.
[338] *KVS*, H.1302/M.1885, 59.
[339] BOA, *DH.MKT,* 1829/79.
[340] BOA, *DH.MKT,* 1929/102.
[341] BOA, *BEO,* 763/57169.
[342] Kırçova sabık kaymakamı Ali Rıza Efendi. BOA, *İ.DH,* 1335/51.
[343] BOA, *İ.DH,* 1348/36.
[344] BOA, *DH.MKT,* 2428/77.
[345] BOA, *DH.MKT,* 2557/30.
[346] BOA, *BEO,* 2372/177874; Nazif Efendi maktulen vefat etmiş, katillerin bulunması için kayınpederi dilekçe vermiş, ailesine de maaş ve atiyye verilmesi kararlaştırılmıştır. BOA, *DH.MKT,* 957/4.
[347] BOA, *BEO,* 2661/199557.
[348] BOA, *DH.MKT,* 1140/25.
[349] BOA, *BEO,* 3357/251729.

Ekrem Bey[351]	H.1328/M.1910
Nesimi Bey	H.1329/M.1911
Süleyman Sami Bey[352]	H.1330/M.1912
Celal Efendi[353]	H.1330/M.1912

Vulçıtrın kazası, Gilan kazası gibi Priştine sancağının kurulduğu zamandan sonuna kadar sancağa bağlı bulunan kazalar arasında yer almaktadır. Kazada görev yapan 24 kaymakam tespit edilmiş olup bunlar arasında dört seneye yakın vazifede bulunan kaymakamlar olmuştur. Bununla birlikte sıklıkla yer değiştirmelerin olduğu Vulçıtrın kazasında Süleyman Sami Bey'in kaymakamlığa başlamasından yaklaşık altı ay sonra istifa etmesi, Hıfzı Bey'in (1326/1908) görevini hakkıyla ifa edemediği gerekçesiyle görevden alınması dikkat çekicidir. Bunların dışında pek çok nedenle görev değişiklikleri olmuştur.

Tablo 14 Preşova Kazası Kaymakamları

Kaymakam	**Sene**
Hüseyin Kudretullah Efendi[354]	H.1296/M.1878
Kadri Efendi[355]	H.1298/M.1881
Abdülvehhab Efendi[356]	H.1299/M.1882
Mahmud Hüsnü Efendi[357]	H.1302/M.1885
Kahraman Efendi[358]	H.1304/M.1887
Mehmet Ramiz Efendi[359]	H.1306/M.1889
Mehmet Atıf Efendi	H.1309/M.1892
Ahmet Cemal Efendi	H.1310/M.1892
İhsan Bey[360]	H.1312/M.1894
Eşref Bey[361]	H.1314/M.1896

[350] BOA, *BEO*, 3691/276821.
[351] Ekrem Bey kaymakamlık vazifesinde vekâleten bulunup aslen Manastır Takip Taburu yüzbaşısıdır. Harbiye Nezareti'nin kendisini görevine iadesi nedeniyle Vulçıtrın kaymakamlığına Nesimi Bey tayin edilmiştir. BOA, *BEO*, 3849/288626.
[352] BOA, *DH.MUİ,* 153/136.
[353] BOA, *İ.DH,* 1494/68.
[354] *KVS*, H.1296/M.1878, 77.
[355] *SDAO*, H.1298 /M.1881, 151.
[356] *SDAO*, H.1299/M.1882, 139.
[357] *KVS*, H.1302/M.1885, 70.
[358] *KVS*, H.1304/M.1887, 107.
[359] BOA, *DH.MKT,* 1619/88.
[360] BOA, *BEO*, 499/37409.
[361] BOA, *İ.DH,* 1340/32.

Halid Efendi[362]	H.1316/M.1898
Şevket Bey[363]	H.1317/M.1899
İsmail Hakkı Efendi[364]	H.1319/M.1901
İbrahim Rasuhi Efendi [365]	H.1322/M.1904
Celal Efendi[366]	H.1323/M.1905
Abdullah Cemal Bey[367]	H.1323/M.1906
Hüseyin Hüsnü Efendi[368]	H.1325/M.1907
Abdullah Nuri Efendi[369]	H.1326/M.1908
Şükrü Efendi[370]	H.1327/M.1909
Hıfzı Efendi[371]	H.1328/M.1910
İsmail Hakkı Efendi[372]	H.1330/M.1912

1296/1878-1879 yılında 127 köyün Preşova etrafında birleştirilerek kaymakamlık merkezi haline getirilmesiyle Preşova kazası kurulmuştu. 1878-1912 yılları arasındaki 34 senede kazada görev yapan 21 kaymakam olduğu tespit edilmiştir. Tüm kazalarda olduğu gibi Preşova kazasında da kaymakamların görev yerleri bilhassa becayiş yöntemiyle sıklıkla değişikliğe uğratılmış, bu becayişlerin bir kısmı idarî olurken bir kısmı kaymakamların kendi talepleri doğrultusunda gerçekleşmiştir.

B. Sancağın İdari Birimleri

1. Sancak İdare Meclisi

Osmanlı mülkî taksimatında vilayetin alt kademesini teşkil eden livaların idare, maliye, bayındırlık, eğitim, tarım ve ticarete ait işleri ve idarî uyuşmazlık sorunlarını müzakere edip karara bağlayan organlar liva idare meclisleriydi.[373] Salnamelerden bu meclisin başkanlığını mutasarrıfın yaptığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında merkez kazanın hâkimi, müftüsü, gayrimüslim ahalinin ruhanî lideri, muhasebeci, tahrirat müdürü, ikisi

362 BOA, *BEO,* 1259/94378.
363 BOA, *İ.DH,* 1370/23.
364 BOA, *DH.MKT,* 2506/40.
365 BOA, *DH.MKT,* 861/81.
366 BOA, *DH.MKT,* 988/33.
367 BOA, *DH.MKT,* 1046/36.
368 BOA, *İ.DH,* 1459/2.
369 BOA, *BEO,* 3386/253923.
370 BOA, *DH.MKT,* 2890/29.
371 BOA, *DH.MUİ,* 69/25.
372 BOA, *İ.DH,* 1494/28.
373 İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)* (Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme Enstitüsü Yay., 1974), 65.

Müslim ikisi gayrimüslim dört aza da bu mecliste görev yapmaktadır.[374] Atanan üyelerle birlikte seçilmiş üyelerin de mecliste yer alması sancak yönetiminde idarenin daha iyi bir işlev görmesi açısından önemlidir. Sancaktaki merkezî idare birimi olan bu meclisin idarî, malî, eğitim, tapu gibi alanlarda birçok görevleri vardır. İdare meclisi sancağın gelir ve masraflarının incelenmesi, hükümetin menkul ve gayrimenkul mallarının muhafazası, idarî uyuşmazlıkları karara bağlaması vb. işleri yerine getirmiştir.

Liva idare meclisi seçimleri için mutasarrıf, sancak merkezi kazanın hâkimi, muhasebeci, liva merkezi olan kentin müftüsü ve gayrimüslim ahalinin ruhanî reisleri ile tahrirat kâtibinden oluşan bir seçme kurulu oluşturulmaktadır. Bu kurul seçilmesi gereken üye adedinin üç katı kadar yani on iki kişilik bir aday listesi hazırlamaktadır. Adayların yarısı Müslüman yarısı gayrimüslimlerden belirlenmektedir. Tespit edilen bu on iki adayın isimleri kazalara gönderilmektedir. Her kazanın idare meclisi ile dava meclisi toplanıp kendilerine iletilen on iki aday üzerinden seçim yaparak sancağa geri göndermektedirler.[375] Sancakta seçme kurulunu oluşturmuş olan zevat yeniden toplanıp her kaza seçim sonucunu değerlendirerek adaylar arasında en az oyu almış 1/3'lük kısmını çıkararak aday listesini 8 kişiye indirmektedirler. Bu isimler valiye sunulmakta, vali de bu sekiz kişi içerisinden uygun gördüğü iki Müslüman ve iki gayrimüslimi sancak idare meclisi üyeleri olarak belirlemektedir.

Sancak idare meclisinin görevleri arasında, sancağın merkez kazasının mektep, hastane, hapishane gibi tesislerinin yapım ve onarımı ile livadaki kazaları birbirine bağlayan yolların yapım ve onarımı için gereken işlem ve müzakereler yer almaktadır. Sancak idare meclisi bundan başka mali konuların mercii olarak vergi tevzi ve tahsilinden doğan davalara da bakmaktadır. Sancak idare meclisleri, nahiye meclislerinin de üst organı durumundadırlar. Bu nedenle bu meclislerin kararlarını ve icraatlarını kontrol ederlerdi. Buna rağmen nahiye teşkilatının Osmanlı Devleti'nin her bölgesinde uygulamaya geçemediği dikkate alınırsa sancak meclislerinin bu görevinin kâğıt üzerinde kaldığı anlaşılmaktadır.[376] Priştine sancağına bağlı nahiyeler mevcutsa da idarî düzenlemede yer aldıklarına dair verilere rastlanmamış olup devletin çoğu bölgesinde

[374] "Vilayet Nizamnamesi", Madde:33, 1/614.
[375] Önen - Reyhan, *Mülkten Ülkeye*, 169.
[376] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, 66.

olduğu gibi burada da uygulamada bir yapılanma olmadığı, genel anlamda bir nahiye bölgesini ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Priştine sancağının merkezi olan Priştine kazasında toplanan idare meclisinde naib, müftü, tahrirat müdürü, muhasebeci, metropolit vekiliyle müslim-gayrimüslim seçilmiş üyeler yer alıyordu. Ayrıca sancak idare meclisi kaleminde görev yapan başkâtip ve yardımcıları ise sancağın resmi yazışmalarından sorumluydular. Tüm bu açıklamalarla birlikte Priştine'nin vilayetin merkez sancağı olmaktan çıkıp mutasarrıflık idaresi altında sancak idare meclislerine sahip olduğu dönemden sonraki ilk kayıtlar 1893 yılı salname verilerinde gözlemlenmektedir. Buna göre Rumeli Beylerbeyi payeli Priştine mutasarrıfı Bahri Paşa'nın başkanlık ettiği liva idare meclisinin yapısında asıl üyelerden nâib Bayezid Efendi, müftü Mustafa Hamdi Efendi, muhasebeci İsmail Raif Efendi, tahrirat müdürü Mehmet Pertev Efendi, metropolit vekili İstefan Efendi, seçilmiş azalardan Süleyman Ağa, İsmail Efendi, Haci Vetko, Koski ve Sako Ağaların görev yaptığı görülmektedir. Meclisin kâtipliğini Süleyman Efendi, yardımcılığını İbrahim Efendi yürütmektedir.[377]

Sancak idare meclisi kayıtlarını görebildiğimiz diğer veriler 1896 yılına aittir. Mutasarrıf Mustafa Rükneddin Bey'in başkanlığında toplanan sancak idare meclisinde üyelerden nâib Mustafa Fevzi Efendi, müftü Mustafa Hamdi Efendi, muhasebeci İsmail Raif Efendi, tahrirat müdürü Abdullah Efendi, metropolit vekili İstefan Efendi ve Müslüman-gayrimüslim seçilmiş azalar yer almaktadır.[378]

Priştine sancağının liva idare meclislerine ait toplu kayıtların sonuncusuna da 1900 yılına ait Kosova vilayeti salnamesinde ulaşılmaktadır. Mutasarrıf Mustafa Kamil Efendi'nin başkanlığında Priştine sancak merkezinde toplanan idare meclisi, naib Abdullatif Efendi, müftü Mustafa Hamdi Efendi, muhasebeci Şevket Bey, tahrirat müdürü Mehmet Pertev Efendi, metropolit vekili İstefan Efendi ve Müslüman-gayri-müslim seçilmiş azalardan müteşekkildir.[379]

[377] *KVS*, H.1311/M.1893, 126.
[378] *KVS*, H.1314/M.1896, 130-131.
[379] *KVS*, H.1318/M.1900, 536.

2. Tahrirat Kalemi

Sancakların tahrirat kalemi resmi kayıt ve yazışmaların toplanması ve korunmasıyla ilgili görevleri yerine getiren bir birimdir. Tahrirat müdürünün görevi, sancaktaki bütün yazışmaların tahrirat kalemi heyetinde bulunan memurlar vasıtasıyla kayıt altına alınmasını sağlamaktır.[380] Tahrirat kaleminde müdür muavini, müsevvit, mübeyyiz, evrak memuru, mülazım gibi unvanlarda görevliler bulunmaktadır. Müsevvit resmi evrakı ilk kaleme alan kişi olup daha sonra onun yazdığı müsvedde mübeyyiz tarafından temize çekiliyordu. Son şeklini alan evrak ise evrak memuru tarafından kayıt altına alınıyordu.[381]

Tablo 15 Priştine Sancağında Görev Alan Tahrirat Müdürleri

Tahrirat Müdürü	**Sene**
Ahmed Pertev Efendi[382]	H.1306/M.1889
Abdullah Efendi[383]	H.1314/M.1896
Pertev Efendi[384]	H.1315/M.1897
Hakkı Efendi[385]	H.1319/M.1901
Mehmet Ali Bey[386]	H.1321/M.1903

3. Muhasebe-i Liva Kalemi

Başkâtip, başkâtip muavini, mal kâtibi, mesâlih-i cariye kâtibi, sandık emini, yevmiye kâtibi gibi görevlilerden oluşan muhasebe kalemi, sancağın gelir-gider işleriyle ilgilenen birimini teşkil etmektedir. Liva muhasebecisinin görevi Umûr-ı Maliye-i Vilayet Nizamnamesinin tayin ettiği hükümlerin sancağı ilgilendiren maddelerinin icrasını sağlamaktır. Bu çerçevede vilayet defterdarlık dairesinin vali vasıtasıyla mutasarrıfa tebliğ ettiği muhasebeyi yapmakla görevlidirler.[387] Muhasebeci aynı zamanda sancağın atanan üyeleri arasında yer almaktaydı.

[380] "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi", Madde:38, 1/635.
[381] M. Mahfuz Söylemez, "Ankara Vilayet Salnâmelerine Göre Osmanlı'nın Son Döneminde Çorum", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2007), 11.
[382] *SDAO*, H.1306/M.1889, 672.
[383] *SDAO*, H.1314/M.1896, 876-877.
[384] *SDAO*, H.1315/M.1897, 539.
[385] *SDAO*, H.1319/M.1901, 710.
[386] *SDAO*, H.1321/M.1903, 780.
[387] "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi", Madde:37, 1/634.

Tablo 16 Priştine Sancağında Görev Alan Muhasebeciler

Muhasebeci	**Sene**
İsmail Râif Efendi[388]	H.1306/M.1889
Şevket Bey[389]	H.1318/M.1900
Ataullah Efendi[390]	H.1320/M.1902
Nafiz Efendi[391]	H.1323/M.1905
Cemal Efendi[392]	H.1326/M.1908
Nusret Efendi[393]	R.1326/M.1910

4. Tahrir ve Vergi İdaresi

Tahrir ve vergi dairesinde memur, muvazzaf aza, defterci, muhammin (bilirkişi, eksper), merkez kâtibi, gibi görevliler bulunmaktadır. Sancak ve kaza idaresinin geneline bakıldığında tahrir ve vergi dairesinde fahri ve muvazzaf muhamminlerin görev aldığı görülür. Diğer birçok alanda olduğu gibi arazi ve emlaktan alınacak vergilerin de oranı yapılacak kıymetlendirmeden sonra belirleniyordu. Bu kıymetin tespitinde ise muhamminler görev alıyordu.

1893-1900 yılları arasında tespit edilen tahrir ve vergi dairesi görevlileri kapsamında, Hayri Efendi ve Hurşid Efendi memur, Hacı Halid Efendi ve Molla Hüseyin muvazzaf, Ramazan Efendi defterci, Mahmud Efendi merkez kâtibi, Mahmud Nazım Efendi ve Ali Efendi merkez kâtibi refiki, Mehmed Raşid Bey, Recep Ağa ise fahri muhammin olarak görev yapmışlardır.[394]

388 *SDAO*, H.1306/M.1889, 672.
389 *SDAO*, H.1318/M.1900, 658.
390 *SDAO*, H.1319/M.1901, 729.
391 *SDAO*, H.1323/M.1905, 870.
392 *SDAO*, H.1326/M.1908, 930.
393 *SDAO*, H.1326/M.1908, 930.
394 *KVS*, H.1311/M.1893, 127; *KVS*, H.1314/M.1896, 332; *KVS*, H.1318/M.1900, 537.

5. Defter-i Hâkânî İdaresi

Liva defter-i hâkânî memurunun görevi vilayetteki defter-i hâkânî idaresinin liva idaresine ait olan kısımlarının icraatından ibarettir. Bu bağlamda dairenin görevi emlak ve arazilerin tasarruf uygulamalarını tespit edip tapu kayıtlarını tutmaktır.[395]

Arazi ve tımar kayıtlarıyla ilgili defterlerin saklandığı ve tapu kadastro olarak tanımlanabilecek defter-i hâkânî dairesinde defter-i hâkânî memuru başta olmak üzere başkâtip, ikinci kâtip, kaza kâtibi ve tahsildar unvanlarında görevliler bulunmaktaydı.

Tablo 17 Priştine Sancağında Görev Alan Defter-i Hâkânî Memurları

Defter-i Hâkânî Memuru	**Sene**
Ahmed Şükrü Efendi[396]	H.1306/M.1889
Said Efendi[397]	H.1307/M.1890
Cemal Efendi[398]	H.1310/M.1892
İsmail Efendi[399]	H.1313/M.1895
Tevfik Efendi[400]	H.1318/M.1900
Mustafa Efendi[401]	H.1319/M.1901
Ahmet Sırrı Efendi[402]	R.1326/M.1910

6. Nüfus İdaresi

Osmanlı Devleti nüfus kayıtlarına önem vermiş ve bu kayıtların düzenli bir şekilde tutulması hususunda taşra idaresinde gerekli birimlerin oluşturulmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Priştine sancağında da ayrı bir birim olarak nüfus kaleminin oluşturulduğu görülmektedir. Nüfus takibi bir yönüyle vergi takibini sağlamak için de önemli kayıtları barındırmaktadır. Priştine sancağı nüfus idaresinde bir memur ve kâtip hizmet etmektedir.

395 "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi", Madde:29, 1/632.
396 *SDAO*, H.1306/M.1889, 672.
397 *SDAO*, H.1307/M.1890, 754.
398 *SDAO*, H.1310/M.1892, 784-785.
399 İsmail Efendi 1895-1896 yıllarında görev yapmıştır. 1897,1898, 1899 yıllarında Defter-i Hâkânî memurluğu kadrosu münhal görünmektedir. *SDAO*, H.1313/M.1895.
400 *SDAO*, H.1318/M.1900, 658.
401 *SDAO*, H.1319/M.1901, 710.
402 *SDAO*, R.1326/M.1910, 930.

7. Umûr-ı Nâfia Komisyonu

Nâfia, genel olarak yol, köprü v.b. altyapı hizmetleri gibi imar faaliyetlerini karşılasa da daha geniş olarak ziraat, ticaret, madencilik, orman, hatta maârif gibi, halkın genel refah seviyesini yükseltecek konuları da ihtiva edecek şekilde çok geniş bir muhtevayı tarif için kullanılmaktadır.[403] Bu yönüyle tanzimattan sonra merkezî idarenin güçlendirilmeye çalışıldığı dönemde ziraat, çiftçilik, sanayi ve zanaat gibi alanlarda kalkındırılması için kurulan Umûr-ı Nâfia Meclisi aynı dönemde kurulan çok sayıda meclis gibi belirli alanlarda uzman ve yetkili kişileri bir araya getirmek ve planlanan işlerin daha hızlı ve etkin bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak amacını taşıyordu.[404]

Priştine sancağında oluşturulan Umûr-ı Nâfia Komisyonunun başkanlığını sancak mutasarrıfı olan paşa yürütmekte olup üyeler arasında nüfus memuru, belediye reisi, banka memuru, sancak idare meclisi azası ve bir mühendis yer almaktadır.

8. İstatistik Komisyonu

Sancak merkezine bağlı idare organlarının mali, adlî, nüfus, emlak gibi alanlara ait verilerin tahlil ve terkibi için kurdukları istatistik komisyonu Priştine sancağında da faaldir. Sancak muhasebecisinin başkanlık ettiği komisyon dokuz üyeden oluşmaktaydı. Komisyonda muhasebeci dışında üyelerden tahrirat müdürü, vergi memuru, belediye reisi, mahkeme başkanı, nüfus memuru, defter-i hakânî memuru, ziraat bankası memuru ve kâtip bulunmaktadır. Sancak merkezi muhasebecisi istatistik komisyonunun başkanlığını yaparken sancak tahrirat kalemi müdür muavini ise komisyonun kâtipliğini yürütmektedir.

9. Adlî İdareler

Osmanlı hukuk sisteminde davaların öncelikli olarak görüldüğü bidâyet mahkemelerinden sonra istînaf ve temyiz mahkemeleri gelmektedir. Tanzimat'la başlayan hukuk sistemi ve yargı mekanizmasında yapılan düzenlemeler çerçevesinde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve daha sonra Nizamiye mahkemelerin kurulmasıyla yargı

[403] N. Yücel Mutlu, "Osmanlı Devleti Nâfı'a Nezareti'nin İlk Nizâmnâmesi", *Belgeler* 33/37 (2012), 119.
[404] Emrah Çetin - Hicran Aydos, "Tanzimat Döneminde Osmanlı İmparatorluğunu Kalkındırma Düşüncesinin Bir Ürünü Olarak Meclis-i Umûr-ı Nafia", *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi* 8/1 (2021), 11.

örgütünün yeniden teşkilatlandırılması yolunda adımlar atılmıştır.[405] Şer'î mahkemelerce yürütülen şer'î haklar, gayrimüslimlere ait hususi davalar ve özel meclislerce görülen ticari davalar dışında hukuk ve ceza davalarına bakan nizamiye mahkemeleri, bidâyet, istinâf ve temyiz mahkemeleriyle şer'î ve özel hukuk dışında kalan yasaları uyguluyordu.

Priştine sancağı adlî yapılanmasında gördüğümüz bidayet mahkemesinde iki birim bulunmaktaydı. Bunlardan biri mahkeme-i bidâyet hukuk dairesi diğeri mahkeme-i bidâyet ceza dairesidir. Her iki birimde birer reis bulunurken mahkeme-i bidâyet dairesinde bir müddeiumumî muavini (yardımcı savcı) bir de başkâtip bulunmaktadır.

Bidâyet mahkemesi hukuk dairesinde başkan dışında azalar, icra memuru, zabıt kâtibi ve mübaşir bulunmaktadır. Priştine sancağında bidâyet mahkemesi hukuk reisi bu görevinin dışında aynı zamanda Mutasarrıf muavini olarak nitelendireceğimiz sancağın nâib görevini de yürütmektedir. Aşağıdaki tabloda tespit edilen Priştine sancağı bidâyet mahkemesi hukuk reislerinin bilgileri yer almaktadır.

Tablo 18 Priştine Sancağı Bidâyet Mahkemesi Hukuk Dairesi Başkanları

Bidâyet Mahkemesi Hukuk Reisi	**Rütbe**	**Sene**
Hasan Fehmi Efendi[406]	Devriye Müderrisi	1306/1889
Âdem Safiyuddin Efendi[407]	Devriye Müderrisi	1308/1891
Bayezid Efendi[408]		1310/1892
Abdurrahman Efendi[409]		1312/1894
Mustafa Fevzi Efendi[410]		1314/1896
Adem Fehmi Efendi[411]	İzmir Paye-i Mücerredi	1316/1898
Abdullatif Efendi[412]	Devriye Müderrisi	1317/1899
Mahmud Faik Efendi[413]	Devriye Müderrisi	1319/1901

[405] Osman Köksal, "Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gerekli Düzenlemelere Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 9/09 (1998), 264.
[406] *SDAO*, H.1306/M.1889, 672.
[407] *SDAO*, H.1308/M.1891, 746.
[408] *SDAO*, H.1310/M.1892, 784-785.
[409] *SDAO*, H.1312/M.1894, 832-833.
[410] *SDAO*, H.1314/M.1896, 876-877.
[411] *SDAO*, H.1316/M.1898, 656.
[412] *SDAO*, H.1317/M.1899, 618.
[413] *SDAO*, H.1319/M.1901, 710.

İsmail Zühdü Efendi[414]	İzmir/Edirne Paye-i Mücerredi	1321/1903
Ali Himmet Efendi[415]	Muharric	1323/1905
İsmail Hakkı Efendi[416]		1326/1910
Mahmud Muhtar Efendi[417]		1327/1911

Priştine sancağı bidâyet mahkemesi ceza dairesine bakıldığında ise bidâyet mahkemesi ceza reisinin dışında dairede azalar, mukâvelet muharriri, icra memuru, mustantık, zabıt kâtibi, mübâşir ve odacı gibi görevlilerin yer aldığı görünmektedir. Aşağıdaki tabloda tespit edilen Priştine sancağı bidâyet mahkemesi ceza reislerinin adları ve görev yaptıkları tarihler yer almaktadır.

Tablo 19 Priştine Sancağı Bidâyet Mahkemesi Ceza Dairesi Başkanları

Bidayet Mahkemesi Ceza Reisi	**Sene**
Mahmud Aziz Bey[418]	H.1306/M.1889
Naci Efendi[419]	H.1308/M.1891
Hilmi Efendi[420]	H.1317/M.1899
Salih Efendi[421]	H.1318/M.1900
Yunus Muhsin Efendi[422]	H.1321/M.1903
Süleyman Faik Efendi[423]	H.1322/M.1904
Ali Rıza Efendi[424]	H.1325/M.1907
Arif Efendi[425]	R.1326/M.1910
Burhaneddin Efendi[426]	R.1328/M.1912

Müddeiumumîlik (savcılık) kurumuna bakıldığında ise bu kurumun Kanûn-ı Esasî'ye göre 1879'da yapılan düzenlemelerle daha geniş görev ve yetkilerle Osmanlı yargı teşkilatına girdiği görülmektedir. Adlî işlerde amme hukukunu korumak maksadıyla merkezden atanan savcılar, asayiş ve hukuku korumak adına hükümlerin gerçekleşmesini sağlamaya memurdurlar. Müddeiumumilerin ceza davalarına ilişkin

414 *SDAO*, H.1321/M.1903, 780.
415 *SDAO*, H.1323/M.1905, 870.
416 *SDAO*, R.1326/M.1910, 930.
417 *SDAO*, R.1327/M.1911, 735.
418 *SDAO*, H.1306/M.1889, 672.
419 *SDAO*, H.1308/M.1891, 746.
420 *SDAO*, H.1317/M.1899, 618.
421 *SDAO*, H.1318/M.1900, 658.
422 *SDAO*, H.1321/M.1903, 780.
423 *SDAO*, H.1322/M.1904, 796.
424 *SDAO*, H.1325/M.1907, 930.
425 *SDAO*, R.1326/M.1910, 930.
426 *SDAO*, R.1328/M.1912, 747.

yetki ve sorumluluklarına dair düzenlemeler, *meclis-i mebusânın ictimâında kanuniyeti teklif olunmak üzere usûl-i muhâkemât-ı cezâiyye kanûn-i muvakkati*nin dördüncü faslında belirtilmiştir.[427] Buna göre ağır suç ve cinayet davalarında suçlu aleyhinde araştırma ve soruşturmayla görevlendirilen savcıların aynı zamanda görev sırasında silah bulundurma yetkilerinin olması da dikkat çekmektedir. Priştine sancağında görev yaptığı tespit edilen müddeiumumî muavinlerinin (yardımcı savcı) bilgileri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 20 Priştine Sancağı Görevli Müddeiumumî Muavinleri

Müddeiumumi Muavinleri	**Sene**
Sadık Efendi[428]	H.1306/M.1889
Talat Efendi[429]	H.1307/M.1890
Yakup Nazım Efendi[430]	H.1309/M.1892
Neşet Bey[431]	H.1312/M.1894
Rıfat Efendi[432]	H.1318/M.1900
Yusuf Nuri Efendi[433]	H.1320/M.1902
Behçet Bey[434]	H.1322/M.1904
Arif Hikmet Bey[435]	H.1323/M.1905
Mustafa Şükrü Efendi[436]	H.1326/M.1908
Ahmet Tevfik Efendi[437]	R.1327/M.1911
Niyazi Bey[438]	R.1328/M.1912

10. Mahkeme-i Şeriyye Kalemi

Şer'iyye mahkemeleri Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar hukuki uyuşmazlıkların çözüldüğü temel kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı'da da yargı örgütünün temel kişisi olan, hem şer'î ve hem örfî hukuku temsil eden kadıların

[427] *Düstûr,* Birinci Tertip, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1289), 4/135-136.
[428] *SDAO*, H.1306/M.1889, 671.
[429] *SDAO*, H.1307/M.1890, 754.
[430] *SDAO*, H.1309/M.1892, 776.
[431] Neşet Bey 1894-1899 yılları arasında görev yapmış olup kadro 1900'e kadar bir yıl münhal görünmektedir. *SDAO*, H.1312/M.1894, 832-833.
[432] *SDAO*, H.1318/M.1900, 658.
[433] *SDAO*, H.1319/M.1901, 729.
[434] *SDAO*, H.1322/M.1904, 796.
[435] *SDAO*, H.1323/M.1905, 870.
[436] *SDAO*, H.1326/M.1908, 930.
[437] *SDAO*, R.1327/M.1911, 735.
[438] *SDAO*, R.1328/M.1912, 747.

hukuk ve ceza davalarına da baktıkları geniş bir yetki alanı bulunmaktadır.[439] Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte ise zaman içerisinde yargı örgütüne yeni mahkemeler ve kurumlar eklenmesi ve hukuka dair kanun ve nizamnamelerin hazırlanması ile yeniliklere gidilerek yargı sisteminde büyük değişiklikler meydana gelmiştir.

Oluşturulan nizamiye mahkemelerinin yetki alanında olmayan evlilik, boşanma, miras gibi ahvâl-i şahsiyyeye ait konular şer'î mahkemelerde görülmeye devam etmiştir. Şer'î mahkemelerin geçmişten gelen geniş yetkilerinin kısıtlanması bir takım yetki karmaşasına yol açmış bu nedenle 6 Nisan 1888 tarihli irâde-i seniyye, mahkemelerin yetki ve görev sorununa açıklık getirmiş buna göre nikâh, talâk, kısas, diyet, nafaka, hıdâne, mefkûd, miras ve vasiyet gibi davalara mehâkim-i şer'iyyede bakılacağı belirlenmiştir.[440]

Sancakların mahkeme-i şer'iyye kalemlerine bakıldığında başkâtip, ikinci kâtip, eytam müdürü, müderris, mukayyid gibi unvanlarda görevlilerin bulunduğu görülmektedir. Priştine sancağında 1893-1900 yılları arasında Edhem Efendi'nin başkâtiplik yaptığı anlaşılmaktadır.[441]

11. Maârif Komisyonu

Priştine sancağındaki eğitim-öğretim faaliyetlerinden sorumlu maarif komisyonu başkan ve azalardan oluşmaktadır. Sancağa ait tespit edilen maarif komisyonlarının reisliğini sancak müftüsünün yürüttüğü belirlenmiştir. Buna göre 1893-1900 yıllarında maarif komisyonu reisi müftü Mustafa Hamdi Efendi'dir.[442] Maarif komisyonu reisliğini bazı sancaklarda müderrislerin yaptığına da rastlanmaktır. Ayrıca sancak merkezinin dışında kazalarda da maarif meclislerinin oluşturulduğu görülmektedir.

12. Tahsilat Komisyonu

Osmanlı Devleti vergileri tahsil etmede vergi mükellefleriyle zabtiye askerlerinin değil sivil memurların muhatap olacakları sivil bir tahsildarlık sistemi kurmayı

---

[439] Abdülazim İbrahim, "Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Şeriyye Mahkemeleri", *Kırıkkale Hukuk Mecmuası* 2/2 (2022), 598.
[440] İbrahim Durhan, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XII/3-4 (2008), 85.
[441] *KVS*, H.1311/M.1893, 129.
[442] *KVS*, H.1311/M.1893, 126.

hedeflemiştir.[443] Bununla birlikte vergi toplamada sivil memurların yanında duyulan ihtiyaç sebebiyle zaptiye görevlilerine de yer verilerek vergi tahsilatı kolaylaştırılmaya çalışılmıştır.

Priştine sancağında oluşturulan tahsilat komisyonu alay binbaşısı veya tabur ağasının başkanlık ettiği komisyon tahsilat memuru, vergi memuru, defter-i hâkânî memuru, jandarma yüzbaşısı gibi üyelerden oluşmaktadır.

13. Ziraat Bank Şubesi

Hem finansal krediye ulaşılması hem de tarım reformunu finanse etme konusunda önemli katkısı bulunan Ziraat Bankası'nın[444] Priştine sancağı şubesinde Ziraat Bankası şube başkanı, şube memuru, muavin, kâtip, tahsildar gibi görevliler ve azalar yer almaktadır.

Sandık sermayelerine bakıldığında Priştine sancağı Ziraat Bankası şubesinin 1893 yılı sermayesi 1.454.630, 1896 yılı sermayesi 2.000.000, 1900 yılı sandık sermayesi ise 1.956.984 kuruştur.[445]

14. Orman İdaresi

Ormanların işletim ve korunmasını kesin kurallara bağlayarak ormanların ıslahı, orman teftişi, ağaç kesimlerinin takibi gibi orman tahribatının önüne geçilmesi ve ormanlardan verimli faydalanılmasına yönelik çalışmalar orman idaresince takip edilmekteydi. Bu bağlamda Priştine sancağında da bulunan orman idaresinde orman süvari memuru, ondalık memuru ve piyade korucuları görev yapmıştır.

15. Zabıta Dairesi

Bazı salname kayıtlarında asâkir-i zabtiye-i tabur meclisi şeklinde geçen Priştine zabıta dairesindeki görevliler arasında tabur ağası, piyade bölük ağası, hesap emini, piyade jurnal emini gibi görevliler yer almaktadır.

---

[443] Yasemin Zahide Erol, "Osmanlı Devleti'nde Tahsil-i Emval Nizamnameleri ve Tahsilat Usulü", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 41/71 (2022), 447.

[444] Ziraat Bankasının teşkilatı, kredi usulleri ve tarımsal reforma katkısı hakkında bkz: Donald Quataert - Çeviri Salih Kiş, "Gelişim Açmazı: 1888-1908 Osmanlı Türkiye'sinde Ziraat Bankası ve Ziraat Reformu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 29 (01 Aralık 2011), 461-482.

[445] *KVS*, H.1311/M.1893, 130; *KVS*, H.1314/M.1896, 530.

16. Polis Dairesi

Vilayet merkezinde baş komiser başkanlığında ikinci komiser, üçüncü komiser ve kâtip gibi görevlilerle polis idaresi ve polis meclisi olarak ayrılan daha geniş bir yapılanmaya sahip teşkilatın Priştine sancağında da yer aldığı görülmektedir. Priştine sancağında üç-dört nefere sahip polis dairesinin yöneticiliğini de bir komiser yapmaktadır.

17. Telgraf ve Posta İdaresi

Osmanlının önem verdiği idarî birimlerden biri de telgraf ve posta idaresidir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde işgalcilere karşı koyan direnişçilerin birbirleriyle irtibat kurup organize olmalarını da sağlayacak bu teşkilat genel ve bölgesel haberleşme sisteminin önemli bir parçasıdır.

Bu dairede, muhabere ser-memuru, muhabere memuru, elsine-i ecnebiyye (yabancı diller) memuru, posta nakliye memuru, başçavuş, çavuş ve muvassıl-ı muharrerât gibi unvanlara sahip memurlar bulunmaktadır.

Tablo 21 Priştine Sancağı Telgraf ve Posta Müdürleri

Telgraf ve Posta Müdürü	**Sene**
Rıfat Bey[446]	H.1306/M.1889
Ahmed Hamdi Efendi[447]	H.1307/M.1890
Muzaffer Bey[448]	H.1320/M.1902
Salim Efendi[449]	H.1323/M.1905
İsmail Rahmi Efendi[450]	H.1325/M.1907
Bayram Efendi[451]	R.1326/M.1910

18. Belediye Dairesi

İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizamnâmesi çerçevesinde Osmanlı taşrasında vali, mutasarrıf ve kaymakamın bulunduğu yerlerde belediye meclisi oluşturulması da öngörülüyordu. Vilayet belediye kanunları çerçevesinde yapılan düzenlemelerde

[446] *SDAO*, H.1306/M.1889, 671.
[447] *SDAO*, H.1307/M.1890, 754.
[448] *SDAO*, H.1319/M.1901, 729.
[449] *SDAO*, H.1323/M.1905, 870.
[450] *SDAO*, H.1325/M.1907, 930.
[451] *SDAO*, R.1326/M.1910, 930.

belediye meclisini oluşturan azaların halk tarafından belediye reisinin ise meclis içindeki azalar arasından seçilmesi usulüne gidilmiştir.[452]

Belediye idarî yapılanmasının örneğini Priştine sancağında da görmekteyiz. Buna göre Priştine sancağı belediye dairesinde belediye reisi, Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşan altı üye, kâtip ve sandık emini, muavin, belediye müfettişi, cerrah usta, eczacı, aşı memuru, hastane hademesi, arabacı, fenerci gibi görevliler yer almaktadır.

[452] Cengiz Sunay, "Belediyeciliğin Doğuşu Sürecinde Osmanlı Mirası", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (01 Haziran 2002), 128.

İKİNCİ BÖLÜM
PRİŞTİNE SANCAĞINDA SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK HAYAT

I. DEMORAFİK YAPI

Bir toplumun demografik, etnik ve dinî özelliklerinin belirlenmesi, bu yapılar arasındaki farklılıkların incelenmesi, toplumun yapısının anlaşılması açısından önem taşır. Etnik, dinî ve demografik yapı, Müslüman ve gayrimüslim toplulukların dağılımına kadar birçok bileşen, Priştine sancağının ve genel olarak Balkan toplumlarının genel durumunu yansıtan nitelikler taşır. Bu özelliklerin dikkatli bir şekilde incelenmesi, bölgedeki sosyo-kültürel dinamiklerin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine imkân sağlayacaktır.

Osmanlı Devleti, temelde Müslümanlar ve gayrimüslimler olmak üzere iki ana grup üzerinde yapılandırılmıştır. Bu yapının içerisinde, farklı din, mezhep ve etnik gruplara mensup topluluklar yer almakla birlikte Osmanlı toplumunda bireylerin toplumsal konumunu belirleyen temel faktörün din olduğu görülmektedir. "Millet" kelimesi bu dinî organizasyonu temellendirmek, bir din veya mezhebe bağlı topluluğu ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin topraklarında yaşayan toplulukları din veya mezhep temelinde örgütleyip yönetme biçimine "millet sistemi" denilmektedir.[453] Bu sistem kapsamında her millet, kendi inançlarına göre ibadetlerini ve dinî merasimlerini hür bir şekilde gerçekleştirme hakkına sahipti. Fermanla tayin ve tespit edilen ibadet yerleri ve bu mekanlara bağlı kurumların devletin özel koruması altında olduğu ve dokunulmazlıklarının bulunduğu bilinmektedir. Osmanlı yönetimi, ibadet yerlerine ve bu kurumların işleyişine müdahale etmemiş, yönetimi tamamen millet teşkilatlarına bırakmıştır.[454] Bununla birlikte Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın Osmanlı'nın gayrimüslim tebaasına sosyo-kültürel ve dinî serbesiyet sağladığı ve böylece gayrimüslimlerin, millet sistemi içerisinde geniş bir özerklik alanına sahip oldukları söylenebilir.

[453] Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi* (İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992), 13.
[454] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, 34.

Priştine sancağının dinî ve etnik yapısını millet sistemi temelinde değerlendirmek gerekir. Bu bağlamda bölgede, Arnavutların çoğunluğu oluşturduğu ancak onların da diğer Müslüman topluluklarla birlikte genel olarak "İslam" kategorisi altında sınıflandırıldıkları bilinmektedir. Bunun yanında gayrimüslim topluluklar da bazen tek isim altında bazen de etnik sınıflara göre ayrıma tabi tutulmuşlardır.

Balkanlardaki çoklu etnik yapının izdüşümlerini Priştine sancağında da görmek mümkündür. Özellikle dış kaynaklı etkiler nedeniyle bölgede zaman zaman karışıklıklar meydana gelmiş, farklı din ve milliyetlere mensup gruplar arasında gerginlikler yaşanmıştır. Bu tür olaylar, çoklu kültür yapısını olumsuz etkilemekle birlikte Osmanlı Devleti'nde millet sisteminin temel yapısı ve işlevliği muhafaza edilmeye çalışılmış ve merkezî otorite güçlendirilerek çeşitli önlemler alınması amaçlanmıştır.

A. Müslüman-Gayrimüslim Unsurlar

Priştine sancağındaki Osmanlı tebaası içerisinde yer alan milletler arasında başta Arnavutlar gelmektedir. Arnavutların kökenine ilişkin en yaygın teori, onların Balkan Yarımadası'na en erken yerleşen Hind-Avrupa kökenli antik bir topluluk olan İliryalılarla bağlantılı olduğunu öne sürmektedir.[455] Balkan tarihçileri arasında da genel kabul gören bu görüşe göre İliryalılar, antik çağda bugünkü Arnavutluk'un kuzey ve güney bölgelerine dağılmış bir şekilde yaşamaktaydı. Coğrafi koşullar nedeniyle kuzeydekileri genellikle hayvancılık, güneydekileri ise tarımla uğraşan bu toplulukların kabileler halinde yaşayıp çeşitli lehçeler konuştukları ve zaman zaman birbirleriyle çatışma haline girdikleri bilinmektedir.[456]

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'a doğru genişlemesiyle birlikte Arnavutluk bölgesinin büyük değişikliklere uğradığı, yerel Arnavut beylerinin Osmanlı egemenliğini kabul ederek kendi bölgelerinde Osmanlıya tâbi beylikler kurdukları görülmektedir. Osmanlı'nın hâkimiyetiyle birlikte Arnavut topraklarında İslamlaşma süreci de başlamıştır. Uzun süre Osmanlı yönetiminde kalan Arnavutların II. Mahmud dönemi ve özellikle Tanzimat sonrasında çeşitli isyan hareketlerine giriştikleri görülse de bu

[455] Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, 23.
[456] Nuray Bozbora, "Arnavutların Kökeni", *Balkanlar El Kitabı : Tarih,* ed. Osman Karatay - Bilgehan Atsız Gökdağ (KaraM & Vadi Yayınları, 2006), 1/261.

isyanların temelde ayrılıkçı hareketler olmayıp, yenileşme hareketine tepkilerden kaynaklandığı dikkat çekmektedir.[457] Nitekim yapılan reformlar bölgedeki Hristiyanlara Müslüman Arnavutlar aleyhine ayrıcalıklar sağlamaktaydı. İsyanların bu niteliği dahi merkezden uzak Müslüman Arnavutların Osmanlı yönetim kültürüne uyum sağladıklarını ve büyük oranda içselleştirdiklerini göstermektedir.[458]

Arnavutlar, farklı din ve mezheplere mensup üç ana gruba ayrılmaktadır: Müslümanlar, Katolikler ve Ortodokslar. Belirtmek gerekir ki 1870'lerden sonra ulusal bilincin gelişmesiyle birlikte, Arnavutlar "millet" terimine ulusal bir anlam yüklemeye başlamışlardır.[459] Bu durum 19. yüzyılın sonlarında din ayrımına dayalı Osmanlı millet sistemine karşı ulus anlayışının geliştiği bir döneme tekabül etmiş ve Arnavut ulusal hareketinin yükselişini beraberinde getirmiştir.

Katolik Arnavutlar, bölgedeki bazı nüfus tahrirlerinde "Latin" olarak adlandırılmış ve ayrı bir millet olarak gösterilmiştir. Din temelli bir millet sistemi benimseyen Osmanlı'nın, bölgedeki Katolik Arnavutları da zaman zaman farklı bir kategoride değerlendirdiği görülmektedir. Ancak, bu gruptakiler her zaman "Latin" olarak anılmamış, gayrimüslim olarak diğer milletlerle aynı grupta yer almıştır.

Priştine sancağında yer olan bir diğer etnik unsur Bulgarlardır. Osmanlı yönetimi tarafından uzun süre Ortodoks milletinin bir parçası olarak görülen Bulgarlar, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar ayrı bir etnik topluluk olarak sınıflandırılmamışlarsa da 1831 sonrası dönemde zaman zaman etnik isimleriyle anılmaya başlamışlardır.[460]

Bulgarlar hakkında M.S. 354 yılına dayanan kayıtlar Bulgarların Kafkasya'da yaşarken Hunlarla beraber akınlara katıldıkları ve yenilgilerin ardından 453 yılında Kafkasya'nın kuzey bölgelerine yerleştikleri yönündedir.[461] 9. yüzyılda batıya doğru ilerlemeye devam eden Bulgarlar Makedonya ve Batı Sırbistan topraklarına girmiş, 850'lerde Kosova'yı ele geçirip kısa süre sonra Ohri kentini de almışlardır. 864 yılında

---

457 Bilgehan Pamuk, "Osmanlı Döneminde Arnavutluk", *Balkanlar El Kitabı : Tarih*, ed. Osman Karatay - Bilgehan Atsız Gökdağ (KaraM & Vadi Yayınları, 2006), 1/346.

458 Orhan Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu* (İstanbul: Ekim Yayınları, 2008), 67.

459 Gazmend Shpuza, "Millet Sistemi Çerçevesinde Arnavutların Durumu", *Osmanlılar* 4 (1999), 296.

460 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914 : Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 89.

461 Nazif Kuyucuklu, "Bulgaristan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/394.

hükümdarlarının Ortodoks Hıristiyanlığı kabul etmesi ise Bulgarların Hıristiyanlaşmasında dönüm noktası olmuştur.[462]

Kosova vilayetindeki gayrimüslim nüfusun büyük bir kısmının "Bulgar" olarak kaydedildiği gözlemlenmektedir. "Bulgar" teriminin, vilayetin tüm sancak ve kazalarında kullanıldığı ve bu kavramın, bölgede yaşayan tüm Slav kökenli toplulukları kapsadığı düşünülmektedir. Zira bu terimle, Slav-Bulgarlar, Slav Makedonlar ve Slav Sırplarını birbirinden ayırt etmek mümkün olmamaktadır. Ayrıca, "Rum" ifadesinin gayrimüslim Ortodoks nüfusu tanımlamak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu ayrım da Ortodoks Sırpları, Ortodoks Makedonları, Ortodoks Ulahları ve Ortodoks Arnavutları birbirinden ayırmaya yeterli olmamaktadır. Zira söz konusu etnik gruplar, vilayetin farklı kazalarında yaşamaktaydılar.[463] Bu açıdan patrikhaneye bağlı Hristiyanların Rum, eksarhhaneye bağlı Hristiyanların Bulgar olarak tanımlandığı söylenebilir.

Sırpların Balkanlardaki varlığı Slavların 7. yüzyılda Kosova'nın kuzeybatısındaki Raşka ve oradan kuzey Arnavutluk'a yayılmalarıyla başlamış, Slavlar'ın Balkanlar'a yerleşmesiyle Balkanlar'daki nüfus yapısı büyük bir değişikliğe uğramıştır.[464] Stefan Nemanya, Sırp Ortaçağ devletinin temellerini atarak 12. yüzyıl sonlarında yönettiği toprakları Adriyatik'e kadar genişletse de[465] 14. yüzyılda Osmanlı'nın Balkan fetihleriyle güç dengeleri değişerek Sırp Krallığı'nın bölünmesine yol açmıştır.

Priştine'de yer alan diğer millet unsurları arasında Kıbtî/Çingeneleri zikretmek gerekir. Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethedilmesinin ardından, Mısır'da yaşayan Hristiyanları ifade etmek için kullanılan bu terim Hindistan kökenli olup Mısır üzerinden Avrupa'ya göç eden Çingeneleri ifade etmektedir.[466] Priştine'de Müslüman ve Hıristiyan Kıptîler bulunmakta ve Müslüman ve gayrimüslimler olarak ayrılan millet sistemi içinde dini mensubiyetine göre sayıldıkları söylenebilir. Bununla birlikte

[462] Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, 150.
[463] Prifti Kristaq, *Populllsia e Kosovës 1831-1912* (Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, ts.), 461.
[464] Mehmet Hacısalihoğlu, "Sırbistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/121.
[465] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 1 / 18. ve 19. Yüzyıllar*, çev. İhsan Durdu vd. (Küre Yayınları, 2009), 19.
[466] Gülin Öztürk - Şenay Karaçam Atam, "Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Priştine", 292.

gayrimüslim kıptîlerin Hıristiyan reayadan, Müslüman kıbtîlerin Müslüman tebaadan ayrı olarak değerlendirildiği de görülmektedir.

Boşnaklar ve Türkler Priştine'de bulunan diğer milletler arasında yer almaktadır. Millet sistemi içerisinde Müslüman olarak kaydedilmiş olsa da Boşnak muhacirlerle ilgili belgeler Priştine'deki Boşnak varlığını gösterir niteliktedir.[467] Yine bölgenin Türklerle iskânı fetihlerin kalıcı olması için ilk dönemlerden itibaren Rumeli coğrafyasına uygulanan bir politikadır. Yıldırım Bayezid'in Priştine'nin de üzerinden geçen önemli ticaret yollarının merkezi konumundaki Üsküp ve Niş arasındaki araziye Türkleri yerleştirmesi bölgedeki Türk varlığının gelişimini göstermektedir.[468] Priştine halkının çoğunlukla Türkçe konuştuğu da kayıtlarda geçmektedir.[469]

Yahudiler Priştine'de yaşayan milletler arasında yer almıştır. 1883 yılındaki nüfus tahririne göre Kosova vilayeti genelinde bulunan 1706 Yahudi'nin 308'i Priştine'de yaşamaktadır.[470] Bununla birlikte millet sistemi içerisinde etnik olarak belirlenemeyen birçok unsurun Rumeli'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Priştine'de yaşadıkları ifade edilebilir.

B. Nüfus

Osmanlı nüfus sayımlarının başlangıçta ekonomik sâiklere dayandığını söylemek mümkündür. Nitekim 16. yüzyılda ekilebilir toprak alanları ve vergi ödeyen erkekleri tespit etmek doğrultusunda hazırlanan tapu tahrir defterlerine işlenen bilgiler, bilhassa demografik açısından önemli veriler sunmaktadır. Daha ileriki dönemlerde Osmanlı nüfus istatistiklerinin idarî ve askerî ihtiyaçları karşılamak üzere geliştirildiği görülmektedir. Orduya asker alınması ve askerî örgütlenme ihtiyacı, erkek nüfusun yaşı ve sayısı hakkında doğru bilgi edinmeyi gerektirmektedir. Devletin beşerî kaynaklarını

[467] BOA, *Hariciye Nezareti Tahrirat [HR.TH],* Dosya No. 110 Gömlek No. 11; BOA, *TFR.I.KV,* 171/17034.
[468] Mehmet İnbaşı, "Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 9/160.
[469] Şemsettin Sami, *Kâmûsu'l A'lâm* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1889), 2/1498; *KVS, H.1304/M.1887,* 86.
[470] BOA, *Nüfus Defterleri [NFS.d],* Defter No. 7450.

tespit etmenin askerî yapılanmaya doğrudan etkisi sebebiyle 19. ve 20. yüzyılda ordu mensuplarının sivil memurlarla birlikte sayımlarda aktif rol aldıkları görülmekteydi.[471]

1831'de modern anlamda yapılan ilk sayımdaki amacın da benzer nitelikler taşıdığı söylenebilir. Buna göre sayım özellikle Müslüman olmayanlara şahsi vergi uygulaması getirmek ve Müslüman erkekleri orduya almakla ilgili nicel bir temel oluşturmaktaydı. Bunun dışında kadınlar, yetimler, ergenlik çağına ulaşmamış gayrimüslimler, zihni veya fizikî engelliler ve vergi vermekle mükellef olmayan üst düzey görevlilere sayımlarda yer verilmiyordu.

19. yüzyılın ortalarında değişen ve gelişen şartlar nüfus sayımlarındaki nihaî amaçları da şekillendirmekteydi. Öyle ki Osmanlı toplumları arasında belirginleşen ulus bilinci, ulusal kilise ve Hristiyan okullarının kurulması taleplerindeki artışlar, zaman zaman baş gösteren bağımsızlık ve toprak talepleri, belli başlı her gayrimüslim etnik grubun nüfusu hakkındaki istatistikî verilere olan ihtiyacı arttırdı. Bu bağlamda 1881-1882 ve 1893 yıllarında devam eden sayımlarda gayrimüslim gruplar için bazı etnik-dinî sınıflandırmalara gidildiği görülmektedir. Buna karşın Müslümanlar etnik ve dilsel farklılıklarına rağmen millet sistemi içerisinde tek millet olarak sayılmaya devam etmiştir.[472]

1905 yılında yapılan son nüfus sayımının hem teknik hem siyasal nedenlerle yapılması dikkat çekmektedir. Önceki sayımlarda Irak ve Arap yarımadası gibi bazı bölgelerde kayıt dışında kalan nüfusun Müslümanların çıkarlarına ve devlet hazinesine zarar getireceği düşüncesi, bunun yanında Rumlar, Bulgarlar, Slavlar, Vlahlar arasındaki milliyetçi mücadeleler bu sayımın nedenleri arasında değerlendirilebilir. Bulgar, Rum ve Sırp cemaatlerinin nüfus istatistikleri konusundaki şiddetli çekişmelerine son vermek için Babıâli'nin sayımlarda yerel cemaatlerin temsilcilerinin de katılımını sağlayarak çeşitli önlemler aldığı bilinmektedir.[473]

Yapılan nüfus sayımlarında elde edilen verilere genel itibariyle tahmini rakamlar da eklenmektedir. Önceki veriler sadece erkekleri kapsadığından iki ile çarpılarak ya da

[471] Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, 44-48.
[472] Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, 44-48.
[473] Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, 75.

hane hesaplamasıyla tahmini rakamlara ulaşılmaya çalışılırken[474] ilk defa 1882 sayımında kadınlar da nüfusa eklenmiştir. Son dönemdeki nüfus verileri incelendiğinde ise Osmanlı nüfusunu net rakamlarla görmek yine mümkün olmamaktadır. 20 milyona yakın nüfusun yanında sayımlarda yer almayan idarî birimler, özel ve otonom bölgeler için verilen tahmini rakamlar, çeşitli nedenlerle sayımı tamamlanamayan yerler, göçebe aşiretler ile ilgili sıkıntılar, dinî saiklerle sayıma karşı çıkılan bölgelerdeki zorluklar vb. sebeplerle milyonlarca kişinin sayım dışı kaldığı bilinmektedir. Priştine'ye bağlı Firzovik köylerinde de benzer bir sebepten nüfus memurları geri gönderilmiştir. Köylülerin tezkire[475] ücretlerinin alınmaması, Hristiyan tahrir memuru gönderilmemesi ve kadınların eşkâlinin yazılmaması şartıyla nüfus sayımlarına muvafakat edeceklerini bildirmeleri üzerine nüfus memurlarının köylere girebilmelerinin yolunu açmak için talepler dikkate alınmıştır.[476]

Priştine sancağının nüfusuna dair istatistikî verilere geçmeden önce sancağın dâhil olduğu Kosova vilayeti ve genel olarak Rumeli bölgesinin nüfusuna değinmek doğru olacaktır. Daha erken tarih olan 1831 nüfus sayımına göre Osmanlı Devleti'nde Rumeli eyaletlerinde[477] 217.227 Müslüman, 505.760 reaya, 20.313 Kıbtî, 7.780 Yahudi ve 368 Ermeni olmak üzere toplam nüfus 751.448'dir.[478] Bununla birlikte Osmanlı hâkimiyetinin son yıllarında genişliği 28 bin km^2 olan Kosova vilayetinin nüfusunun 800.000-1.000.000 arasında değiştiği tahmin edilmektedir.[479]

1893 yılındaki verilere göre Üsküp, Priştine, Prizren, Yenipazar, Taşlıca, İpek sancaklarından oluşan Kosova vilayetinin genel nüfusu 847.419'dur.[480] Rumeli vilayeti ahalisinin din ve milliyet açısından nüfus miktarının tasnif edildiği 1903 yılına ait bir

---

474 Tahrir kayıtlarında hane sistemine göre çeşitli hesaplamalar yapılmıştır. 4 ile çarpılma yaklaşımlarının yanında ortalama bir Osmanlı hanesinin beş kişiden oluştuğu referansıyla da nüfus hesaplamalarına gidilmiştir. Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", 11.

475 Sayılan kişilere tezakir-i osmaniyye yani nüfus tezkiresi, şimdiki tabiriyle nüfus cüzdanı verilirdi. Baba ve anasının ad, eşkal, yerleşim, hane numarası, doğu tarihi vb bilgilerin yazıldığı İlk nüfus tezkireleri H. 1280 (1863) senesinde yapılan nüfus tahririnde verilmiştir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* 492.

476 BOA, *DH.ŞFR*, 358/98.

477 Rumeli eyaletleri içine Sofya ve Manastır paşa sancağı, Selanik, Üsküp, Köstendil, Ohri, Tırhala, Avlonya, Delvine, Vulçıtın, Elbasan, İskenderiye, Yanya, Dukagin, Prizren ve Alacahisar livaları dâhil edilmiştir. Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus". *Belleten,* 15/60 (1951), 619.

478 Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", 628.

479 "Kosova Vilayeti", 22/245.

480 *KVS*, H.1311/M.1893, 220-221.

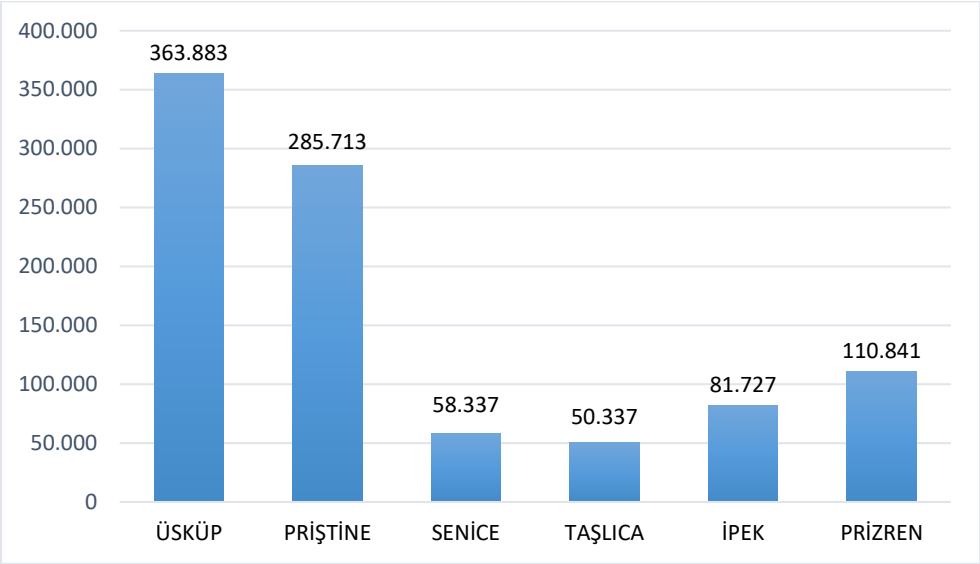
belgede ise Kosova genelinde 95 bin Türk, 100 bin Boşnak, 400 bin Arnavut'tan oluşan Müslümanlar, 120 bin Arnavut, 148 bin Bulgar, 105 bin Sırp'tan oluşan Hristiyanlar ve diğer milletlerle beraber toplam 970 bin nüfus bulunduğu tespit edilmiştir. Aynı dönemde Edirne, Selanik, Kosova, Manastır, Yanya ve İşkodra vilayetlerinin dâhil olduğu Rumeli bölgesinin 3 milyon 58 bin Müslüman, 2 milyon 785 bin Hristiyan, 110 bin Yahudi ve diğer milletlerle birlikte 6 milyon 111 bin nüfusunun olduğu görülmektedir.[481] Bu belge bilhassa etnik açıdan yapılan tasnif ve Türklerin de bölgedeki konumuna işaret etmesi açısından ayrıca önemlidir.

Vilayet sayımlarında zaman zaman farklı verilerin bulunduğu görülmektedir. Nüfusun tahrir olunamadığı bazı bölgelerde tahmini rakamların kullanılması, kadın nüfusunun bazı yerlerde sayılamaması vb. nedenlerle sayılar da değişkenlik gösterebilmektedir. Bu bağlamda Kosova vilayetinde 496.422 Müslüman ve 349.992 gayrimüslim olmak üzere toplam nüfusun 846.414 olduğuna dair veriler de mevcuttur. Bu rakamlarda, Prizren ve İpek sancağında tahrir olunmayan kadın sayısı tahminen verilmiştir.[482]

Kosova vilayetinin Üsküp, Priştine, Senice, Taşlıca, İpek ve Prizren sancaklarından oluştuğu 1905 yılına gelindiğinde vilayet nüfusunun 950.838'e dayandığı görülmektedir.[483]

[481] BOA, *Yıldız Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı [Y.PRK.MK],* Dosya No. 12 Gömlek No. 92.
[482] BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı [Y.PRK.BŞK],* Dosya No. 68 Gömlek No. 74.
[483] BOA, *Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Umum Evrakı [TFR.I.UM],* Dosya No. 7 Gömlek No. 612.

Şekil 1 Kosova Vilayeti Nüfusunun Sancaklara Göre Dağılımı, 1905

548.295 Müslüman ve 402.543 gayrimüslimin yaşadığı Kosova vilayetinde toplumun %58'ini Müslümanlar, %42'sini ise gayrimüslimler oluşturmaktadır. Vilayetin en kalabalık sancağı 363.883 nüfusla Üsküp iken, en az nüfus 50.377 kişi ile Taşlıca sancağında bulunmaktadır.

1907 yılı nüfus verilerine bakıldığında Üsküp, Priştine, Senice, Taşlıca, İpek ve Prizren'den oluşan 7 sancak, 31 kaza, 14 nahiye, 3279 köy ve 199.958 haneye sahip Kosova vilayetinin, Müslüman, Patrikhane ve Eksarhhaneye bağlı Ortodoks, Katolik, Kibtî gayrimüslim ve Yahudi milletleriyle toplam 1.055.186 nüfusa sahip olduğu tespit edilmiştir.[484]

Priştine sancağına ait nüfus verilerine geçerken sayıma konu olan temel referansları ve rakamları etkileyen değişkenleri belirtmek gerekir. Bu açıdan öncelikle sancakta meydana gelen mülkî değişikliklerin nüfus oranlarını etkilediği hatırlatılmalıdır. Öyle ki bir kazanın sancaktan ayrılması ya da sancağa yeni bir kazanın dâhil olması nüfusa ait rakamları önemli oranda değiştirir. Bunun dışında göçlerin ve iskân ettirilen nüfusun kayıt altına alınıp alınmamasıyla ilgili değişkenlerin de nüfusa etkisi söz konusudur.

Nüfus cetvellerinde göze çarpan bir diğer konu sayımların Müslüman gayrimüslim temelinde verilmesidir. Bunun yanında zaman zaman gayrimüslim unsurlar kendi

[484] BOA, *TFR.I.KV*, 231/23042.

içlerindeki çeşitliliğe göre ayrıştırılmış ancak Müslüman nüfus genel olarak birlikte değerlendirilmiştir. Bu açıdan sancakta özellikle Müslümanlar arasındaki etnik çeşitliliği istatistikî olarak ayrıntılı tespit etmek mümkün olmamıştır. Çoğunluğu Arnavutlardan oluşsa da Türk, Boşnak ve Kıbtîlerin de aralarında bulunduğu bölgedeki Müslümanlar birlikte değerlendirilmiştir.

Priştine sancağının 1880 yılı nüfus sayımında toplam 177.508 kişi kaydedilmiştir. Sancakta bulunan İslam, Hristiyan ve Yahudilerden iskân ettirilmiş ve ettirilememiş erkek nüfusun miktarı aşağıdaki gibidir.

Tablo 22 Priştine Sancağının Nüfusu, 1880[485]

Kazalar	İslam	Hristiyan	Yahudi	İslam Muhacir	Toplam
Priştine	13.653	6.149	62	9.852	29.716
İpek	16.065	5.310		1.846	23.221
Vulçıtrın	9.703	4.058		5.167	18.928
Gilan	15.000	8.000		7.750	30.750
Preşova	5.389	7.846		1.658	14.893
Toplam	59.810	31.363	62	26.273	**117.508**

Tabloda dikkat çeken hususlardan biri İpek'in henüz kaza olarak Priştine sancağında yer almasıdır. Nitekim İpek 1883 yılında müstakil sancak konumuna getirilmiş ve Priştine'den ayrılmıştır. Bunun yanında 93 harbinin nüfusa etkileri de görülmektedir. Savaş nedeniyle göç eden nüfustan iskân ettirilen ya da ettirilmeyen kişiler de sayıma dâhil edilmiştir. Sadece erkek nüfus belirtildiğinden sancağın genel durumunu doğru yorumlamak adına sayıyı ikiyle çarpmak mümkündür. Aynı tarihte Üsküp sancağının 132.446, Yenipazar sancağının 49.303, Taşlıca sancağının 13.716 olmakla birlikte Kosova vilayetinin toplam erkek nüfusu 312.969 olarak tespit edilmiştir.[486]

1880 yılına ait bir başka belgede Kıbtîlere ait bilgilere rastlanmaktadır. Buna göre sancağın erkek nüfusu 119.386 olarak tespit edilirken sancakta 3233 Müslüman ve 118

[485] BOA, *Y.PRK.UM*, 1/99.
[486] BOA, *Y.PRK.UM*, 1/99.

gayrimüslim Kibtî olduğu bilgisine ulaşılmaktadır.[487] Burada Kibtî Müslümanların genel İslâm hanesinden ayrı yazılması dikkat çekici olsa da bölgedeki Kıbtî nüfusun tespiti açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte sonraki nüfus cetvellerinde sadece gayrimüslim olanlarının ayrı yazıldığı müşahede edilecektir.

1882-1883 yılına gelindiğinde sancakta önemli idarî-mülkî değişikler yaşanmıştır. İpek kazası Ptiştine'den ayrılmış ve sancak haline getirilmiştir. Böylelikle Priştine sancağında merkez Priştine kazası, Gilan, Vulçıtrın ve Preşova kazaları kalmıştır. Nüfus oranlarını değiştiren yeni düzene göre 1882 yılı nüfus verileri aşağıdaki gibidir.

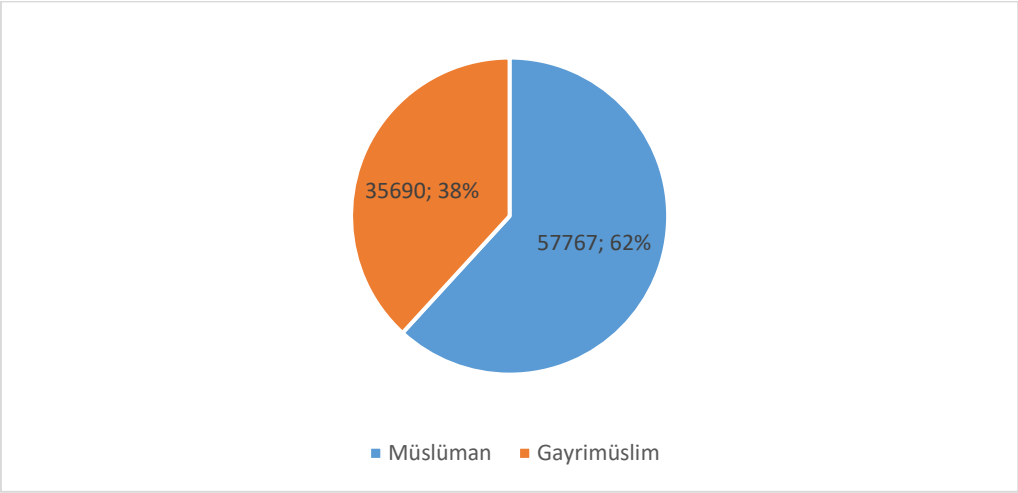
Tablo 23 Priştine Sancağının Nüfusu, 1882[488]

Kazalar	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
Priştine	19.905	8.353	28.258
Vulçıtrın	11.734	7.424	19.158
Gilan	17.603	12.592	30.195
Preşova	8.525	7.321	15.846
Toplam	57.767	35.690	**93.457**

Tabloya göre sancaktaki en yüksek nüfusa merkez Priştine kazası, en düşük nüfusa ise Preşova kazası sahiptir. 93.457 erkek kaydedilen sancağın nüfusunu en az iki katı olarak değerlendirmek gerekir. Aynı dönemde Priştine sancağı genelinde 31.499 hane mevcuttur.[489] Nüfusun hane sayısının beş katı olduğu yönündeki görüşler de dikkate alınarak 150 binin üzerinde bir nüfustan bahsedilebilir.

[487] BOA, *Y.PRK.UM*, 3/45.
[488] *KVS*, H.1300/M.1883,138.
[489] *KVS*, H.1300/M.1883, 134-135.

Şekil 2 Priştine Sancağı Müslüman-Gayrimüslim Nüfus Oranı, 1882

Nüfusun mezhep ya da etnik ayrım yapılmadan Müslüman ve gayrimüslim ölçeğinde değerlendirildiği tabloya göre 1882 yılında Priştine sancağının % 62'sini Müslümanlar (57.767 kişi), % 38'ini gayrimüslimler (35.690 kişi) oluşturmaktadır.

H. 1311/M. 1893 yılı salnâme kayıtlarında da Priştine sancağı nüfusuna dair bilgilere rastlanmaktadır. Mitroviçe'nin Priştine'ye dâhil olmasıyla nüfus oranları belirgin ölçüde değişmiştir. 1893 yılı Kosova vilayeti salname kayıtlarına göre Priştine sancağının demografik yapısı aşağıdaki gibidir.

Tablo 24 Priştine Sancağının Nüfusu, 1893[490]

Millet	**Cinsiyet**	**Priştine**	**Gilan**	**Preşova**	**Vulçıtrın**	**Mitroviçe**	**Toplam**
İslam	Erkek	27.980	18.450	8.168	14.192	3.401	72.191
	Kadın	24.634	14.288	7.770	6.759	1.033	54.484
Bulgar	Erkek	7.997	9.660	13.868	2.116	3.398	37.039
	Kadın	7.271	9.645	12.179	818	512	30.425
Yahudi	Erkek	153					153
	Kadın	152					152
Latin	Erkek	869	900				1.769
	Kadın	764	716				1.480

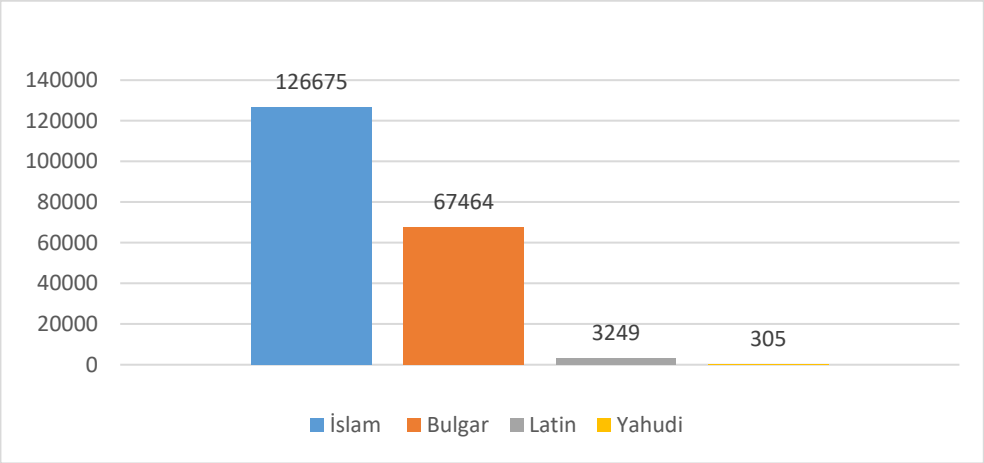
[490] *KVS*, H.1311/M.1893, 220-221.

Toplam	Erkek	36.999	29.010	22.036	16.308	6.799	111.152
	Kadın	32.821	24.649	19.949	7.575	1.545	86541
Genel		69.820	53.659	41.985	23.885	8.344	**197.693**

Tablodan anlaşılacağı üzere artık kadın nüfus oranları da sayıma dâhil edilmiştir. Buna göre Priştine sancağında 111.152 erkek ve 86.541 kadın olmak üzere toplam nüfus 197.693'tür. Bu oranlara göre Priştine halkının %56'sının erkek ve %44'ünün kadınlardan oluştuğu anlaşılmaktadır.

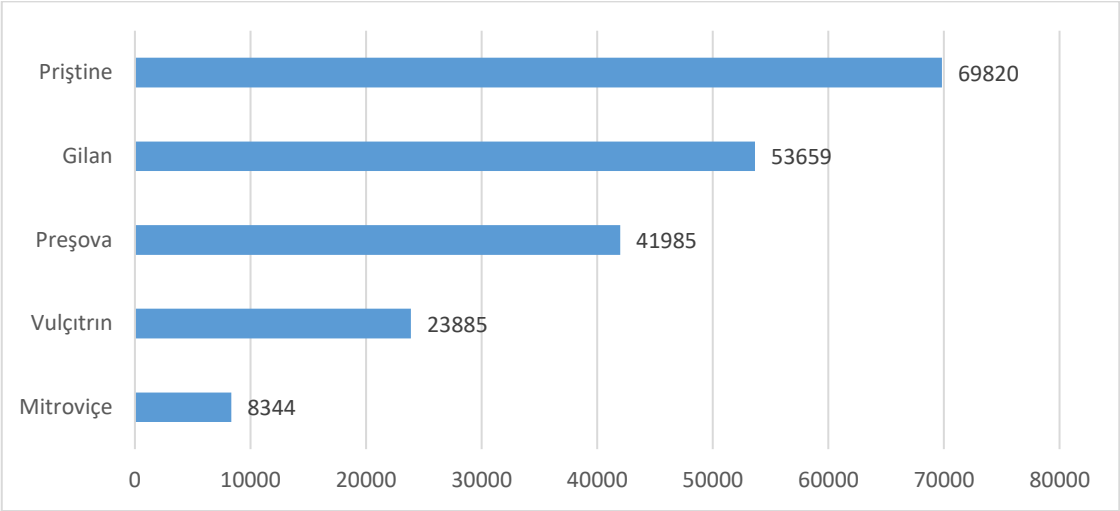
Sancağın demografik yapısı incelendiğinde ayrıca toplumun İslam, Bulgar, Yahudi ve Latin bileşenleri üzerinden sayıldığı da dikkat çekmektedir.

Şekil 3 Priştine Sancağının Demografik Yapısı, 1893

Sancak genelinde Müslümanların 126.675 kişiyle çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Bunun yanında 67.464 nüfusla Bulgarların sancaktaki yayılışı da oldukça belirgindir. Bahsi geçen dönemde Priştine sancağında Bulgarların en yoğun oranda yaşadıkları bölge Preşova kazasıdır. Gayrimüslimlerin Müslümanlardan fazla olduğu Preşova'da 26.047 Bulgar, 15.938 Müslüman nüfus vardır. Sancağa genel olarak bakıldığında % 64'ü Müslüman, %34'ü Bulgar ve % 2'si Latin ve geri kalan 305 kişiyle küçük grup ise Yahudi'dir.

Şekil 4 Priştine Sancağının Kazalara Göre Nüfusu, 1893

Priştine sancağının kazalar bazında 1893 yılı nüfus durumu yukarıdaki grafiğe göre değerlendirildiğinde Priştine merkez kazasının 69.820 kişiyle en kalabalık nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla Gilan (53.659), Preşova (41.985), Vulçıtrın (23.885) kazaları takip etmiştir. Mitroviçe kazası ise 8.344 nüfusla Priştine sancağının en az nüfusa sahip bölgesi olmuştur.

1900 yılına ait bir arşiv belgesinde Priştine sancağında İslam, Bulgar, Katolik, Latin, Yahudi ve Kıbtî gayrimüslim nüfusa ait verilere ulaşılmaktadır. Buna göre içerisinde 140.166 Müslüman, 71.688 Bulgar, 2 Katolik, 3.287 Latin, 362 Yahudi ve 1791 Kıbtî gayrimüslim bulunan Priştine'nin toplam nüfusu 217.296'dır.[491] Bu verilere göre toplumun %65'nin Müslüman %35'inin ise gayrimüslim olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında nüfusun %55'ini erkekler (118.852 kişi) ve %45'ini kadınlar (98.444 kişi) oluşturmaktadır.

1903 yılına dair nüfus kayıtlarına bakıldığında sancağın nüfusunda artış görülmektedir. Yeni rakamlar Priştine nüfusunun 1903 yılında 271.665'e dayandığını göstermektedir.

[491] BOA, *Y.PRK.DH*, 11/46.

Tablo 25 Priştine Sancağının Nüfusu, 1903[492]

Millet	Priştine	Yenipazar	Mitroviçe	Vulçıtrın	Gilan	Preşova	Toplam
İslam	68.700	18.809	7.243	24.499	38.627	18.057	175.935
Hristiyan	15.816	14.111	5.525	3.897	22.961	31.133	93.443
Yahudi	448	188					636
Diğer Milletler	1.651						1.651
Toplam	86.615	33.108	12.768	28.396	61.588	49.190	**271.665**

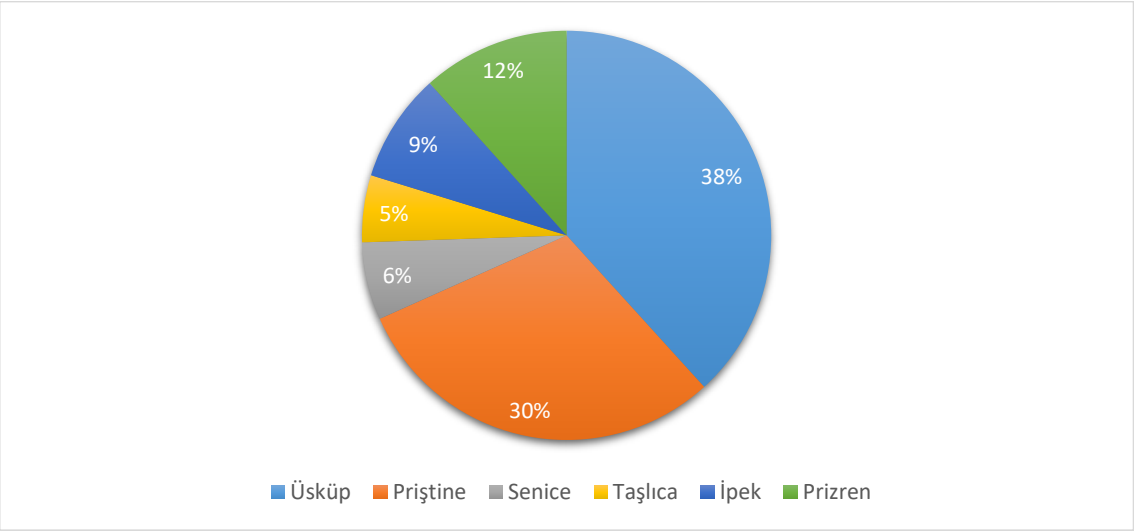
Tablodan anlaşılacağı üzerine sancağa yeni bir kaza dâhil olmuştur. Yeni Pazar kazası daha önce merkezi Senice olan Yenipazar sancağına bağlı iken 1901 yılında oradan ayrılarak Priştine sancağına bağlanmıştır. Yeni durum sancağın demografik yapısını değiştirmiş ve nüfus 271.665'e ulaşmıştır.

Müslüman-gayrimüslim oranlarında 1900 senesine göre bir değişiklik yoktur. Toplumun %65'nin Müslüman ve %35'inin gayrimüslim olduğu Priştine sancağında Yahudilerin daha önce olduğunu gibi sadece Priştine sancak merkezinde yerleşik oldukları da müşahede edilmektedir.

1905 yılına gelindiğinde mülkî yapısında değişiklik olmayan Priştine'nin nüfusunda artış gözlemlenmektedir. Sancağın nüfus yapısına bakıldığında 187.749 kişinin Müslüman, 97.964 kişinin gayrimüslim olmak üzere toplam nüfusun 285.713 kişiye ulaştığı tespit edilmiştir.[493] Buna göre Priştine halkının %66'sı Müslüman %34'ü gayrimüslimdir. Priştine sancak merkezi en kalabalık kaza iken (78.922) bunu Gilan (62.497), Preşova (49.094), Vulçıtrın (42.324) ve Yenipazar (34.060) takip etmektedir. Mitroviçe ise 18.816 ile Priştine'nin en az nüfusa sahip kazasıdır.

[492] BOA, *TFR.I.KV*, 11/1021.
[493] BOA, *TFR.I.UM*, 7/612.

Şekil 5 Kosova Vilayetine Bağlı Sancakların Nüfus Oranları,1905

Aynı dönemde Kosova vilayetinin toplam nüfusu 950.838 iken Priştine sancağının vilayet nüfusuna oranı %30'dur. Bu durum vilayet merkezi olan Üsküp'ten (363.883 nüfus ile %38) sonra en büyük şehrin Priştine olduğunu göstermektedir. Vilayet nüfusunun %12'sini Prizren sancağı (110.841 kişi), %9'unu İpek sancağı (81.727) ve %6'sını Senice sancağı (58.337 kişi) oluşturmaktadır. Taşlıca sancağı ise 50.337 (%5) kişiyle Kosova vilayetinin en az nüfusa sahip sancağı olmuştur.

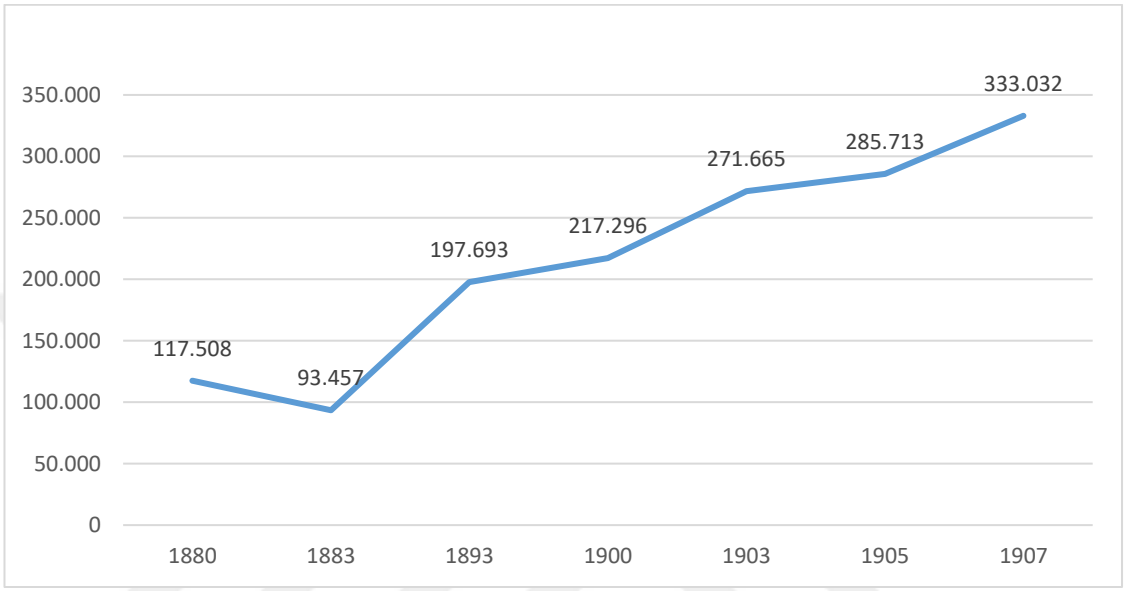
1907 yılı Priştine sancağına ait tespit edilen bir nüfus istatistik cetvelinde sancak nüfusunun 333.032 olduğu saptanmıştır.[494] Toplumun Müslüman, Patikhaneye mensup Ortodoks, Eksarhhaneye mensup Ortodoks, Katolik, Kıbtî gayrimüslim ve Musevi olarak sınıflandırıldığı cetvelde yerli ve yabancı nüfus birlikte değerlendirilmiştir. 230.717 Müslüman ve 102.315 gayrimüslimi barındıran Priştine'de Müslümanların oranı %65, gayrimüslimlerin ise %31'dir. Bu rakamlar aynı zamanda nüfus artışı, göçler vb. sebeplerin Priştine'nin dinî-demografik yapısına etkilerini de gözler önüne sermektedir. Aynı dönemde Kosova nüfusunun 1.055.186 olduğu hatırlatıldığında Priştine'nin vilayet nüfusunun %31,5'ini oluşturduğu da tespit edilmiştir.

Yukarıdaki tablo ve grafiklerden anlaşılacağı üzere yıllar Priştine'nin demografik yapısında değişiklikler meydana getirmiştir. Nüfusta sadece erkeklerinin sayılması,

[494] BOA, *TFR.I.KV*, 231/23042.

sancaktan ayrılan ya da sancağa dâhil olan kazalar, göçler, bazı dönem ve bölgelerde sayımlarla ilgili çıkan aksaklıklar, doğum ve ölüm oranları vb. değişkenler göz önünde bulundurulduğunda bu rakamlarda yıllar içinde farklılıklar gözlemlenmektedir.

Şekil 6 Priştine Sancağının Yıllara Göre Nüfus Dağılımı

Yukarıdaki grafikte 1880 ve 1883 yıllarına ait verilerin sadece erkek nüfusu içerdiği göz önüne bulundurularak çizelgedeki oranların iki katının değerlendirilmesi doğru olacaktır. Bunun dışında yıllara göre sancak nüfusunda düzenli artış olduğu gözlemlenmektedir.

II. DİNÎ, MİMARÎ, KÜLTÜREL YAPILAR

A. Külliyeler

Vakıf medeniyeti olan Osmanlı Devleti'nin zengin kültürel tarihinde külliyeler önemli bir yer tutmaktadır. Külliyeler Osmanlı şehrinin en önemli karakteristiği ve nüvesi olma özelliği taşımaktadır. Çevresinde birbirinden farklı sosyal, dinî ve kültürel görev icra eden binalar kompleksi olarak tanımlanan külliyeler bünyesinde cami, medrese, mektep, imaret, kütüphane, darüşşifa gibi çeşitli birimler yer almaktadır. Toplumun ihtiyaçlarına

vakfedilen ve kimi zengin gelir kaynaklarıyla desteklenen bu yapılar yüzyıllar boyunca işlevini devam ettirmektedir.[495]

Gerek mimari gerek sosyo-kültürel açıdan öneme sahip külliyeler, kurulduğu bölgenin toplumsal ve ekonomik yapısını yansıtmakta, ayrıca dönemin sanat ve estetik anlayışını da gözler önüne sermektedir. Genellikle bir cami ve birkaç sosyal hizmet yapısından oluşmakla beraber külliyeler zamanla Osmanlı mimarisinin ve şehirciliğin gelişimiyle daha karmaşık ve çeşitli fonksiyonları barındıran yapılar haline gelmiştir.

Priştine'nin sancak merkezinde yoğunlaşan külliye niteliğindeki inşa edilen yapılar bünyesinde genel olarak cami, mektep, medrese, türbe, hamam, çeşme, selamlık binası gibi birimler yer almaktadır. Bu kapsamda Priştine'de yer alan külliyeler arasında Fatih Sultan Mehmed Külliyesi, Pîrî Nâzır Külliyesi, Sultan Murad Hüdavendigar Külliyesi, Emir Alaaddin Külliyesi, Kadı Yûnus (Lokaç) Külliyesi sıralanabilir.

1. Fatih Sultan Mehmed Külliyesi

Fatih Sultan Mehmed Külliyesi müştemilatında 1461-62'de inşa edilen Fatih Sultan Mehmed Han Cami, çifte hamam namıyla kadın ve erkeklere mahsus iki büyük ve sadece erkeklere mahsus bir küçük hamam[496] ve bir medrese yer almaktadır. Çifte hamam devlet hazinesine ait olan miri emlak olarak geçmektedir. Nitekim zaman zaman caminin tamiri için hamam gelirlerinden hazineye aktarılan paradan bütçe istendiği de görülmektedir.

Caminin hemen karşısında bulunan ve 19. yüzyılın başında inşa edilen saat kulesi de Priştine Anıtlar Kurumu tarafından hazırlanan külliyenin vaziyet planında yer alan yapılar arasındadır.[497]

Osmanlı'nın Rumeli coğrafyasında inşa ettiği en önemli camilerden biri olma vasfını taşıyan Fatih Sultan Mehmed Han Cami ve külliyesi Priştine'nin ortasındaki merkezî konumu ve içinde barındırdığı sosyo-kültürel diğer öğelerle 19. yüzyılda şehrin en

[495] Feridun Akozan, "Türk Külliyeleri", *Vakıflar Dergisi* 8 (1969), 303-308.
[496] *KVS*, H.1304/M.1887, 85.
[497] Neval Konuk - Mehmet Z. İbrahimgil, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006), 1/411.

önemli yapı taşlarından birini oluşturarak sosyal ve dinî hayatın merkezi haline gelmiştir.

2. Pîrî Nâzır Külliyesi

Priştine şehir merkezinde Pîrî Nâzır Mahallesinde yer alan Pîrî Nâzır Külliyesi, cami, türbe ve medrese yapılarından oluşmaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi 16. yüzyıla dönemlendirilen caminin isminin Evkâf Kuyûd-ı Kadîmesi 757 numaralı defter 15. sayfasında Pîrî Nâzır Camii olarak kaydedildiğini bildirmektedir.[498]

Pîrî Nâzır Camii'nin banisi olan Pîrî Mehmed Paşa 1518 yılında Yavuz Sultan Selim'in veziriazamlığına getirilmiş, vefatına kadar bu görevi korumuş ardından da Kanuni Sultan Süleyman'a üç yıl vezirlik yapmış bir devlet adamıdır.[499] Pîrî Mehmed Paşa'nın banisi olduğu ve kendi adını taşıyan, cami, tekke, imaret gibi birçok hayır yapısının yer aldığı İstanbul Silivri'de külliyesi yer almaktadır. Priştine Pîrî Nâzır türbesinde kendisinin yattığına inanılsa da aslında Silivri'ye defnedildiği bilinmekte, bazı kaynaklara göre ise bu türbede İsa Dede adında bir ermişin metfun olduğu düşünülmektedir.[500]

Pîrî Nâzır Camii, Hristiyan halk arasından Çar Lazar olarak da anılmıştır. Bunun nedeni Kosova Savaşı'nda Sultan Bayezid'in emriyle Knez (Prens) Lazar'a ait naaşın caminin bulunduğu yere gömülmesi olarak gösterilmektedir. Türbenin tarihte hem Müslümanlar hem de Sırplar tarafından ziyaret edilmesi buna dayandırılmakla birlikte naaşın yine sultanın emriyle üç sene sonra Ravaniça Manastırına nakledildiği anlaşılmaktadır.[501]

3. Sultan Murad Hüdavendigar Külliyesi

Sultan Murad Hüdavendigar Külliyesi, Kosova Meydan Muharebesi'nde Sırp Miloş Obiliç tarafından şehit edilen I. Murad adına Yıldırım Bayezid tarafından inşa ettirilen türbesi ile diğer ek yapılardan meydana gelen ve Priştine'ye yaklaşık 10 km uzaklıkta bulunan külliyedir. Sultan Murad'ın naaşı tahnit edilerek Bursa Çekirge'deki türbesine

---

498 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri-Yugoslavya* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1981), 156.

499 Yusuf Küçükdağ, "Pîrî Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/281.

500 Konuk - İbrahimgil, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, 1/435.

501 Raif Vırmiça, *Priştine Camileri* (Prizren: Türk Demokratik Birliği, 1997), 85.

defnedilirken iç organları Priştine'deki bu türbesine gömülmüştür. İlk olarak Yıldırım Bayezid tarafından inşa olunan türbenin yanına zamanla ek yapılar ilave edilmiş ve külliye hüviyetini kazanmıştır. Külliye içerisinde Sultan Murad türbesi, selamlık binası, Sultan Abdülaziz çeşmesi, Ali Hacı (Selamlık) çeşmesi ve Sultan Reşad çeşmesinin yanında iki mezar da bulunmaktadır.

Murad Hüdavendigar türbe binası, kapısının dışında dört sütuna dayanan üstünde kubbeli sundurması olan dört köşe bir yapıdır.[502] Türbenin formu, Anadolu'daki erken türbe örneklerindeki kare plan uygulamasından ayrılmazken, Bursa'da inşa edilen Murad Hüdavendigâr türbesinin kare planlı ve kubbeyle örtülü ana plan şemasıyla da benzerlik gösterir.[503]

Murat Hüdavendigar Türbesinin Fotoğrafı[504]

Külliyede yer alan ve Sultan II. Abdülhamid tarafından 1896'da yaptırılan selamlık binası türbenin bakımını ve temizliğini sağlamak amacıyla türbedar ailesi için inşa

[502] Semavi Eyice, "Kosova'da Meşhed-i Hüdavendigar ve Gazi Mestan Türbesi", *Tarih Dergisi* 12/16 (07 Haziran 2011), 78.
[503] Oya Şenyurt, "Kosova'da Murad Hüdavendigâr Türbesi ve Ek Yapıları", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi* 29/2 (2012), 289.
[504] Kültür Envanteri(https://kulturenvanteri.com/tr/harita/#13.09/42.80875/20.99657)

edilmiştir. Misafirhane olarak da kullanılan bina, türbeyi ziyaret etmek için gelen günübirlik ziyaretçilerin yanı sıra geceleyen konuklara da hizmet etmiştir. 1848 yılında Sultan Abdülmecid'in beratıyla türbedarlık yapması için Buharalı Hacı Ali ailesi burada maaş karşılığı görevlendirilmiştir. Selamlık binası, ilk inşasından on yıl sonra onarım geçirmiş ve II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 30. yılı anısına 1 Eylül 1906'da törenle açılmıştır.[505]

Külliyede yer alan çeşmelerden biri türbe avlusunun girişi yanında Sultan Abdülaziz tarafından 1866-1867'de yaptırılmıştır. Çeşme ve kitabesinin 1896 yılında selamlık binası ve avlusunun inşası sırasında yıkıldığı düşünülmektedir. Külliyede yer alan diğer çeşme 1898 yılında Yakovalı tüccar Ali Hacı tarafından inşa ettirilmiştir. Selamlık avlusu duvarına bitişik olan çeşmenin mermer üzerine işlenmiş bir kitabesi mevcuttur.[506] Sultan Reşad çeşmesi ise türbenin önündeki avlu duvarının iç kısmında tamamı mermerden inşa edilmiştir. 1911 yılında yaptırılan çeşmenin kitabesine[507] göre bânîsi Sultan Mehmed Reşad'tır.

Sultan Murad Hüdavendigar Külliyesinde bulunan hazirede iki mezar vardır. Bu mezarlardan biri 1903 yılında vefat eden Kosova Valisi Hafız Mehmed Paşa'ya aittir. Diğer mezar ise Silistre başkumandanlığı yapmış ve daha sonra Sofya'da Ordu-yı Hümâyun kumandanlığı görevinde bulunmuş olan Rıfat Paşa'ya aittir. 1859 yılında Priştine'de vefat etmiş ve külliye haziresine defnedilmiştir.[508]

4. Emir Alaaddin Külliyesi

Priştine sancağında yer alan külliye yapılarından biri H.977/M.1569-70 yılına ait Vulçıtrın Tahrir Defterlerinde Priştine mahallelerinden biri olarak gösterilen *Emir*

---

[505] Hamza Gündoğdu, "Kosova'da Meşhed-i Hüdavendigâr ve İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Türbe Geleneği", *Journal of Turkish Studies* 9/10 (2019), 671.

[506] "*İhtiyacâta muvaffak âsâr-ı Hayriye vücûda getirmekle temeyyüz eden Priştine'deYakovalı tüccar Ali Hacı bu mevkî-i mukaddeste susuzluktan çekilen müşkülâtı ref ile meslek ve ordu-yu celî-i hilâfet penâhîye muvaffak harekette bulunmuş ve Hüdâvendigâr Gâzi hazretlerinin rûhuna şâd etmiş olduğundan dolayı hayr ile yâd olunsa sezâdır. Sene 1316"* Konuk - İbrahimgil, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri,* 1/457.

[507] "*Şehriyâr-ı zî-himemşâhinşeh-i âli nejat / Teşnegân-ı meşhed-i âb-ı keremle kıldı şâd/ Eyledi ihyâ bu rânâ çeşmeyi Sultan Reşad / Çıktı bir tarih Şevket (feyzigâh-ı ittihad)"* Semavi Eyice, "Kosova'da Meşhed-i Hüdavendigar ve Gazi Mestan Türbesi", *Tarih Dergisi* 12/16 (07 Haziran 2011), 78.

[508] Semavi Eyice, "Hüdavendigâr Meşhedi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/296.

Alaaddin Mescidi Mahallesinde bulunan Emir Alaaddin Külliyesi'dir.[509] Priştine'nin merkezinde yer alan külliye cami ve mektep yapılarından oluşmakta ve haziresinde çok sayıda mezar ve mezar taşı bulunmaktadır.

Emir Alaaddin Cami'nin kurucusu, o dönemin önde gelen ve tanınmış müderrislerinden biri olan ve Basralı Hoca olarak bilinen Emir Alaaddin'dir. Emir Alaaddin 1536 yılında vefat etmiş ve yapı avlusuna defnedilmiştir. Ancak, bir onarım esnasında mezarın buradan kaldırıldığı bilinmektedir.[510]

Camilerin etrafında konumlanan kültürel, sosyal ve ekonomik yapılarla birlikte külliyelerin mahalle oluşumuna katkı sağladığı ve Osmanlı şehir yapılanmasının temel nüvelerini oluşturduğu düşünüldüğünde Emir Alaaddin'in banisi olduğu bu mescid/caminin etrafında bir mahalle geliştiği bilinmektedir. Caminin hurufat defterlerine dayandırılan 1776 tarihli atama kayıtlarına da rastlanmaktadır.[511]

Külliyede yer alan mektebe ait kayıtlara Kosova vilayeti salnamelerinde rastlamak mümkündür. 1893-1894 yılına ait verilere göre Alaaddin Mahallesi mektebinde muallim İbrahim Efendi'nin eğitim verdiği ve mektebe kayıtlı 140 öğrencinin bulunduğu görülmektedir.[512]

1536'da vefat ettiği bilinen Emir Alaaddin'e ait mezarın onarım sebebiyle bulunduğu yerden kaldırıldığı göz önüne alındığında, külliyede bulunun hazirede çok sayıda mezar ve mezar taşı bulunmakla birlikte bunlardan en eski tarihlisi H. 1001/M.1592-93 olarak tespit edilmiştir.[513]

---

509 Vırmiça, *Priştine Camileri*, 110; Aynı zamanda 1545 yılı Vulçıtrın sancağı tahrir defterinde Mahalle-i Mescid-i Emin Alaaddin olarak geçmektedir. BOA, *Tapu Tahir Defterleri [TT.d]* Defter No. 234 Varak 157.

510 Vırmiça, *Priştine Camileri*, 111.

511 Agron Islami, *XVIII. Yüzyılda "Kosova": Sosyo-Ekonomik Tarih* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 81; Hadi Taç, *Hurufat Defterlerine Göre Kosova Vilâyeti: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı* (İzmir: Ege Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 156.

512 *KVS*, H.1311/M.1893, 132.

513 Konuk - İbrahimgil, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, 1/470.

5. Kadı Yûnus (Lokaç) Külliyesi

Priştine şehir merkezinde bulunan külliyenin ana yapısı Yunus Efendi[514]/Lokaç Camii'dir. Adını camiden alan ve 1569-1570 yılı tahrir kayıtlarına göre "Yunus (Kadı) Efendi Cami Mahallesi" olarak geçen mahallede 38 hane bulunmaktadır.[515] Kadı Yunus külliyesinde ayrıca Yunus Efendi mektebi de yer almaktadır.

Cami kitâbesine göre camiyi Velî b. Yûnus H.959/M.1551-1552 yıllarında inşa ettirmiştir.[516] Yunus Efendi Vakfı'na ait bir atama kaydına göre vakıfta tevliyet görevine 1753'te iki akçe maaş ile İsmail b. Hüseyin getirilmiştir.[517] Yûnus Efendi Câmii'nde Süleymân b. Hasan'ın 8 Zilkade 1181/27 Mart 1768' tarihine kadar 4 akçe ile imâmlık, 4 akçe ile hitâbet ve 1 akçe ile tevliyet görevlerini yürüttüğü anlaşılmaktadır.[518]

Yunus Efendi mektebine ait kayıtlarda 1884-1885 yılından itibaren Molla Adbül Efendi muallimlik yapmıştır.[519] 1900 yılında ise yılında Hafız Süleyman Efendi'nin muallim olduğu ve mektepte 100 öğrencinin eğitim gördüğü anlaşılmaktadır.[520]

B. Camiler

1. Priştine Camilerine Genel Bakış

İslam medeniyetinde cami kavramı "bir araya toplayan, uzlaştıran" manasında hicretin 4. asrından itibaren kullanılmaya başlamıştır.[521] İslam kültür ve medeniyetinde camiler ibadet mekânı olmanın ötesinde ilim müessesesi, mahkeme, istişare meclisi, bölge ve mahallenin durumunun müzakere edildiği yerler olarak çok çeşitli işlevler ifa etmiştir.

İslam toplumunun sosyo-kültürel alanda gelişmesinde büyük rol oynayan cami ve mescitler Osmanlı döneminde de dinî-mimari yapının temel öğeleri arasında yer

---

514 Cami kitabesinin ilk satırında caminin Velioğlu Yûnus Efendi tarafından inşa edildiği ve hayrat sahibi olduğu bildirilmiştir. Raif Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri* (Kültür Bakanlığı, 1999), 1/247.

515 Selçuk, *Osmanlı İdaresinde Priştine*, 31.

516 Raif Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, 1/624.

517 Taç, *Hurufat Defterlerine Göre Kosova Vilâyeti: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı*, 151.

518 Islami, *XVIII. Yüzyılda "Kosova": Sosyo-Ekonomik Tarih*, 80.

519 *KVS*, H.1302/M.1885, 57.

520 *KVS*, H.1318/M.1900, 548.

521 Cahid Baltacı, "İslam Medeniyetinde Câmi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1985).

almaktaydı. Tüm hâkim coğrafyalarda olduğu gibi Balkanlarda da vakıf eserleri olarak mahalli özellik, büyüklük ve mimari farklılıklarla pek çok cami inşa edilmiştir.

Priştine'nin birçok mahallesinde cami ve mescitlerin bulunduğu görülmektedir. Mahallelerin cami adlarıyla anılması Osmanlı döneminde gelişen şehirlerde bir gelenek halini almıştı. Vulçıtrın sancağının 1569-70 yılı Tahrir defterlerinde "Sultan (Çiftliği) Hası" olarak geçen Priştine'de o dönemde varlığından söz edilen mahallelerin isimlerinde de bu cami ve mescit kullanımları görülmektedir. Buna göre Priştine'de o dönemde Gazi Sultan Mehmed Han Cami Mahallesi, Mehmet Bey Mescidi Mahallesi, Çarşı Mescidi Mahallesi, Yaralı Sinan Bey Mescidi Mahallesi, Hasan Bey Mescidi Mahallesi, Emir Alaaddin Mescidi Mahallesi, Hasan Emin Ağa Mescidi Mahallesi, Hatuniye Mescidi Mahallesi, Yunus (kadı) Efendi Cami Mahallesi, Ramazan Çavuş Mescidi Mahallesi yer almaktadır.[522] Bunun yanında o dönemde Priştine'de Mitropolit, Potoçişte, Koçana, Boysar, Virlaçka, Katolik, Ştitar gibi mahalleler de mevcuttu.

H.1304/M.1887 yılı Kosova Vilayeti Salnamesinde Priştine'deki camiler hakkında genel malumat şu şekilde verilmektedir. "*Meâbidi üç büyük ve on adet küçük minareli câmi ile beş-altı mescidden ibarettir. Cevâmi'inin en büyüğü cennet-mekân Ebu'l-Feth Sultan Mehmet Han hazretlerinin ihyâkerdeleri olan Cami-i Kebir olup, tarz-ı inşasında hayli dekâyık-ı mi'mariye mevcuttur. Diğeri Çarşı Cami'idir ki, esası Sultan Murad-Sâni hazretleri tarafından vaz' buyurulduğu halde inşaatı Fatih Sultan Mehmed Han hazretleri tarafından ikmâl olunmuş bir ma'bed-i muntazamdır. Bu camî-i şerîf mükemmeliyet-i mi'mariyyeyi hâiz ise de şimdi i'mâra muhtaçdır. Biri de Priştine hanedân-ı kadiminden merhum Yaşar Paşanın eser-i hayratıdır. Bu caminin kıtası sağir ise de teyzinât-ı kâmileyi havidir. Zinet ve ma'muriyeti ve hademesinin vazîfe ve menfaati Paşa-yı merhûmun ehfadi taraflarından hüsn-ü muhafaza olunmaktadır. Priştine'nin cavami-i sairesi vus'at-ı binaca derece-i âdiyededir. Priştine ahâlisi musallî ve müteabbid olduklarından mikdâr-ı cevâmî'i mevcut ahâli ile mütenâsip kifâyette değildir."*[523] Buna göre şehir merkezinde üçü büyük on üç cami ve beş-altı mescitle toplam on dokuz civarında dinî yapı bulunduğu anlaşılmaktadır.

[522] Vırmiça, *Priştine Camileri*, 15.
[523] *KVS*, H.1304/M.1887, 84-85.

Şemsettin Sami, *Kâmûsu'l A'lâm*'da Priştine'de *13 câmi-i şerif, 5 mescid* olduğundan bahseder.[524] Ahmed Rıfat'ın *Lügat-i Tarihiyye ve Coğrafiyye*'sinde on beş cami ismi geçerken mescitlere yer verilmemiştir.[525] Pars Tuğlacı *Osmanlı Şehirleri* adlı eserinde de "*Priştine'de Osmanlı yapısı olarak 13 cami 5 mescit bulunmaktaydı. Bu yapılardan Sultan Murad, Fatih ve Yaşar Paşa Camileri en önemlisiydi"*[526] diyerek cami sayısını benzer verilere dayandırmıştır.

Ekrem Hakkı Ayverdi *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* isimli çalışmasında Priştine'de on dokuz cami ve bir mescid tespit etmiştir.[527] Raif Vırmiça, Ayverdi'nin bu araştırmasına eleştiride bulunarak onun aynı cami veya mescidi iki ayrı adla bildirme örneklerine vurgu yapmaktadır.[528] Virmiça, Priştine'deki camileri tespit ederken Osmanlı döneminde inşa edilip günümüzde mevcut olan ve Osmanlı döneminde inşa edilip günümüzde mevcut olmayan cami ve mescitler olarak kategorize etmiştir. Tespitlerine göre Priştine'de günümüzde mevcut olan on üç cami, mevcut olmayan dört cami ve dört de mescit bulunmaktadır. Böylelikle on yedi cami ve dört mescitle birlikte toplam yirmi bir dinî yapının bilgisini vermektedir.[529]

1878 yılı Kosova Vilayet Salnamesine göre Priştine'de on beş cami bulunmaktadır.[530] Sonraki yıllarda bu rakam otuz sekiz olarak bildirilmekte ise de bunlara köy camilerinin de dâhil edildiği bilinmektedir. Bunun yanında diğer kazalar ve köyler de birlikte değerlendirildiğinde Priştine sancağı genelinde doksan dokuz caminin bulunduğu görülmektedir.[531] Priştine sancak merkezinde olduğunu tespit ettiğimiz camiler aşağıdaki tablodaki gösterilmiştir.

---

524 Sami, *Kâmûsu'l A'lâm*, 1889, 2/1498.
525 Rıfat, *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, 2/90.
526 Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, 384.
527 Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri-Yugoslavya*, 154-160.
528 Örneğin Lab Cami-Ramazan Çavuş Cami; Dört Lule-Hasan Bey Cami; Suud Efendi-Hasan Emin Ağa gibi camileri aynı camiler olduğu halde ayrı camiler olarak zikrettiğini ifade etmektedir. Vırmiça, *Priştine Camileri*, 19.
529 Vırmiça, *Priştine Camileri*, 21-22.
530 *KVS*, H.1296/M.1878, 124-125.
531 Bize göre bu rakamlar eksiktir. Nitekim Mitroviçe kazasındaki cami sayıları doğru verilmemekle birlikte kuralar da dâhil edilmemiştir. *KVS*, H.1302/M.1885, 153-154.

Tablo 26 Priştine Sancağı Camileri

Cami İsmi	**Tarih**
Çarşı/Taş/Sultan Murad Cami	1389/1461
Fatih Sultan Mehmed Han Cami	1461
Yusuf Çelebi Cami	1470
Pîri Nazır Cami	1470
Ramazan Çavuş/Lab Cami	1574
Yaşar Paşa Cami	XVI. Yüzyıl
Emir Alaaddin Cami	1569 öncesi
Mehmed Bey Cami	1850
Hasan Emin Ağa /Suud Efendi Cami	1850
Hasan Bey Cami/Dört Lüle Cami	1850
Yarar Çeribaşı/Buzağı Cami	1870
Kadriye/Muhacir Mahalle Cami	1877
Hatuniye Cami	1878
Yunus Efendi/Lokaç Cami	1551
Halil Ağa Cami	-
Hacı Hüseyin Cami	-

2. Şehir Merkezindeki Önemli Camiler

a) Fatih Sultan Mehmed Cami

Rumeli coğrafyasının ve Priştine şehrinin en önemli dinî-mimari yapıları arasında Fatih Sultan Mehmed Han Cami gelmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in vakfı[532] olan bu yapı, caminin yanında Fatih Sultan Mehmed Hamamı, Fatih Sultan Mehmed Medresesi ve Saat Kulesi ile bir külliye teşekkülündedir.

Rumeli'deki Osmanlı mimarisinin nadide örneklerinden biri olan cami, kitâbesine göre H.865/M.1460 yılında Fatih Sultan Mehmed Han tarafından inşa edilmiştir. Buna göre

[532] Vakfiyesi bulunmamaktadır. Fahri Avdija, *Kosova Vilayetindeki Vakıflar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 136.

İstanbul'daki Fatih Camii'nden 9 sene önce yapıldığı anlaşılmaktadır.[533] "Câmî-i Kebîr/Büyük Cami", "Fatih Cami" isimleriyle de anılmaktadır. Caminin inşa kitâbesi olmamakla beraber, H. 1093 (M.1682-83) tarihli onarım kitâbesi[534] mevcuttur.[535] Caminin Sultan 4. Mehmed tarafından onarıldığı belirtilen kitabenin nâzımı Sadi Mehmed Efendi'dir.[536]

Ayverdi, Fatih Cami'ni *"14 kubbeli, 3 sıra pencereli, hâricen 12 köşe kasnaklı, yüksek minare ve revaklı, görene emniyet ve ferahlık hissi telkin eden bir eser"* şeklinde tanımlamaktadır. Yapının sağına bitişik bulunan minaresi kesme taştan olup Rumeli'deki minarelerde çoğunlukla görüldüğü gibi ince ve uzun gövdelidir. Gövdenin ortasından itibaren taşların renklerinin daha açık oluşu buradan itibaren yenilendiğini göstermektedir.[537] Nitekim cami çeşitli yazışmalardan da takip edildiğine göre zaman zaman onarım ve bakımdan geçmiştir. Zamanla hem mimaride hem de süslemelerde hasar gören caminin 18. ve 19. yüzyıllarda harim ve son cemaat bölümleri tamir edilmiştir.[538]

[533] Nimetullah Hafız - Asim Mucahit, "Priştine Kitabeleri", *Vakıflar Dergisi* 11 (1978), 206.
[534] "Heme ey Bâr-ı Hüda eyle muammer / Tûl-i ömriyle Muhammed Sultanı / Emr-i devletleri itdima'mur / Câmi'-i bu'l-Feth Muhammed Sultanı / Mü'mine hem-çuriyâz-ı cennet / Bahş-ı zevk eylemede rûhânî / Gördü bu ahsen-i hayrı Sadî / Didi tarih Dehrâr-ı Cuma zu-hâdî" Hafız - Mucahit, "Priştine Kitabeleri", 206; Konuk - İbrahimgil, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, 1/413.
[535] Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri-Yugoslavya*, 155-156.
[536] Konuk - İbrahimgil, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, 1/411.
[537] Eyice, "Hüdavendigâr Meşhedi", 18/24-245.
[538] Orges Drançolli, *Kosova'daki Kubbeli Camiler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 41.

Priştine Fatih Sultan Mehmed Cami'nin Fotoğrafı[539]

Cami 1884 yılında oldukça harap vaziyette olması ve Priştine'de Cuma ve Bayram namazları için daha büyük bir cami bulunmaması sebep gösterilerek tamir edilmek istenmiş ve Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin konuyla ilgilenmesi sağlanmıştır.[540] 1911 yılına ait Fatih Cami'yle ilgili dikkat çekici bir belge bulunmaktadır. Kosova Valisi'nin Maliye Nâzırına yazdığı yazıda *hazreti hilâfet-penâhinin* (Sultan Reşad) ilkbaharda yapması kesinleşen Rumeli seyahati sırasında doğal olarak *Fatih Sultan Mehmed Han hazretlerinin Priştine'de bina-kerdeleri bulunan câmî-i şerîfi* de ziyaret edecekleri ve muhtemel ki burada Cuma namazı kılacaklarını[541] belirterek kendisinin Emniyet-i

539 IUNEK II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, NEKYA90623/35.

540 Yusuf Sarınay (ed.), *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti* (İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2007), 267.

541 Sultan Reşad Priştine ziyareti esnasında Fatih Sultan Mehmed Han ve Sultan II. Murad Camilerini ziyaret etmiş, Cuma namazını ise Meşhed-i Hüdâvendigâr (Murad-ı Hüdâvendigâr Türbesi'nin yanındaki açık alanda çevreden gelenlerle birlikte çok kalabalık bir cemaatle kılmıştır. Nesimi Yazıcı,

Umumiye Müdürü Galip Bey ile Priştine'ye gittiğini ve orada caminin durumunu tetkik ettiklerini ifade etmiştir. Tetkik sonucu caminin iç ve dıştan acil tamirat ve boyamaya ihtiyacı olduğunu belirtmiş, lazım olan 55 bin 409 kuruş meblağın cami vakfına ait olan ve varidatı hazineye giden iki hamamın gelirleriyle karşılanmasını istemiştir. Talep edilen meblağın Evkâf Nezâretince tahsisi kararlaştırılmıştır.[542]

b) Sultan Murad (Çarşı) Cami

Kosova ve Balkanların en eski ve en güzel dinî-mimari yapılarından biri olan Sultan Murad Cami, Osmanlıların bölgeyi fethetmelerinin ardından inşa edilen en önemli Osmanlı-İslam eserleri arasında yer almaktadır. "Çarşı Cami", "Câmî-i Sağîr", "Murâdiye Cami", "Taş Cami", "Pazar Cami" gibi isimlerle de anılmaktadır. Bu isimleri almasında banisi ve Priştine'nin merkezi bir konumunda yer alması rol oynamıştır.

Murad Cami Balkan fatihi I. Murad Hudâvendigâr eseri olarak belirtilmektedir. Ancak genel kabul caminin 1389 yılında Sultan I. Bâyezîd (1389-1402) tarafından temelinin atıldığı, inşasının II. Murad zamanında da devam ederek Fatih Sultan Mehmed döneminde 1461-1462'de tamamlandığı yönündedir.[543]

Sultan Murad Camii, selâtin camilerden olup vakfiyesine ve inşa kitabesine ulaşılamamaktadır. Sadece II. Abdülhamid zamanında (1902) dış mihrab üzerindeki iki onarımına ait kitabesi mevcuttur. Bu kitabelerden ilkine göre cami inşasının Sultân Murâd Hudâvendigâr tarafından başlatıldığı ve Fatih Sultân Mehmed döneminde

---

"İsmail (Tuncu) Bey'in Hâtıra-i Seyahât'inde Sultan Reşad'ın Rumeli Ziyareti: Kosova", *Belleten* 78/283 (2014), 1107.

542 "Mâliye nezâret-i celîlesine Nâzır Beyefendi hazretleri, şevketsimât-i hazret-i hilâfet-penâhînin ilkbaharda Rumeliye şerefvuku'u musammem olan seyahat-i hümâyun-ı mülûkâneleri esnâda ecdâd-ı 'izam cenâbı şehriyârilerinden cennetmekân Fatih Sultan Mehmed Hân hazretlerinin Priştine'de binâkerdeleri bulunan câmî-i şerîfi de ziyaret buyuracakları tabîi ve orada salât-ı cumâyı da eda buyurmaları muhtemel olup ahiren sûret-i mahsûsada buraya gelen emniyet-i umûmiye müdürü Galib Beyefendi ile birlikte Priştine'ye azimetimizde mezkûr câmî-i şerîfin ahvâl-i hâzırası nazar-ı tedkîk ve muâyeneden geçirildikte dâhilen ve hâricen tâmirat ve telvîniyâta eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olduğu görülmüş ve refâkatimizde bulunan nâfia mühendisi mârifetiyle icrâ ettirilen keşfine nazaran ta'mirât ve telvîniyât mukteziye-i âcile içûn beş bin dört yüz kurûş masrafa lüzûm-ı kavî ve kat'i olacağı anlaşılmıştır. Mezkûr camî-i şerîfe mevkûf olmak üzere Priştine'de iki bâb hamam ve bunların senevî otuz bin kurûştan ibaret vâridatı hazine-i celîleden mazbut olmağla tamirât ve telviniyât ve ıslahât-ı zarûriye ve serî'asının teşrîf-i hümâyun cenâb-ı mülûkâneden evvel icrâ ve ikmâline çalışmak üzere ol mikdâr meblağın hemen vakt geçirilmeksizin sarfına mezûniyet itâsı ehemmiyetle ma'rûzdur efendim hazretleri. 8 Rabiulevvel 1329 9 Mart 1911 Kosova Vâlisi (mühür)", BOA, *Maliye Nezareti Evrak-ı Emiriyye Müdiriyeti [ML.EEM]*, Dosya No. 834 Gömlek No. 48.

543 Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, 1/215.

tamamlandığı bildirilmektedir.[544] Ancak Ayverdi, Murad Hudâvendigâr'ın 1389'daki I. Kosova Savaşı sırasında şehit edilmesini göz önünde bulundurarak caminin Yıldırım Beyazıd ya da II. Murad zamanında inşa edilmeye başladığının daha doğru olabileceğini ileri sürmektedir.[545] Bununla birlikte gerek kitabede ve gerek arşiv belgelerinde caminin banisi olarak Murad Hüdavendigar gösterilmektedir.[546]

Camiye ait ikinci onarım kitabesinde II. Abdülhamid zamanında H.1320/M.1902'de bir onarım bildirilmektedir.[547] Tamir sırasında üç kubbeli son cemaat yeri yıkılmış, yerine iki katlı kapalı bir mekân ilave edilmiştir.

Sultan Murad Cami'nde ilk olarak 1897 yılında kapsamlı bir onarım için gerekli çalışmaların başlatıldığı görülmektedir. Buna göre *"Priştine'de cennetmekân Hudâvendigâr Gâzi hazretleri tarafından başlanılıp cennetmekân ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân hazretleri tarafından itmâm olunarak el-yevm içinde edâ-yı salât olunamayacak bir hale gelen câmi-i şerîfin tamiri için doksan bir bin yedi yüz altmış bir"* kuruş ödeneğe ihtiyaç duyulduğu ve bunun maliye hazinesinden karşılanacağı belirtilmiştir.[548] Bunun yanında 1900 yılında cami minaresinin de yenilenmeye muhtaç olduğu belirtilmiş ve gerekli görülen otuz bin kuruşun maliye ve evkaf nezaretlerince karşılanması kararlaştırılmıştır.[549] Nihayetinde Sultan Murad Camii'nin yukarıdaki kitabede de belirtildiği üzere 1902/1903 senesinde tamiri tamamlanmış ve cami ibadete açılmıştır.

---

[544] "Gazi-i Hüdâvendigâr-ı / Şehid kim esâs-vaz' itdi / Ve Fatih Sultan Mehmed Han-ı Sâni'nin / İkmâli işbu cami. "Hafız - Mucahit, "Priştine Kitabeleri", 208.

[545] "Velî nimet Gâzî / Sultan Abdülhamid Han Efendimiz'in / Devr-i santanatında, 1320'de / İnşa edilmiştir." Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri-Yugoslavya*, 158.

[546] BOA, *DH.MKT,* 628/70; BOA, *Hazine-i Hassa İradeler [HH.İ]*, Dosya No. 158 Gömlek No. 19.

[547] Konuk - İbrahimgil, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, 1/494.

[548] BOA, *ŞD,* 137/12.

[549] Sadâret mektubî kaleminden evkâf-ı hümâyun ve mâliye nezâret-i celîlerine yazılan yazı: "*Cennetmekân Hudâvendigâr Gâzi hazretlerinin Priştine'de ihyâkerdeleri olup müşrif-i harab olması cihetiyle tecdîden inşâsı emr u fermân buyurulmasına binâen bu kere mahallince va'z esası resmî icrâ kılınan câmî-i şerîfin minaresinin dahi tecdîdi zımmında sarf-ı iktizâ eden otuz bin kuruşun mâliye ve evkâf-ı hümâyun hazînelerinden nısfiyet üzere tesviyesi ve câmî-i şerîf-i mezkûrun üç yüz on iki senesi emvâlinden müretteb havâlesinin sâl-i hâl emvâline tahvîli Priştine sancağı meclis-i idaresinden telgrafla istid'a kılınması üzerine mucibince ifâ-yı müktezası hususuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî şeref muteallık buyrulduğu mâbeyn-i humâyun mülûkâne başkatib-i celîlesinden tezkire-i hususiye ile teblîğ olunarak maliye nezaret-i behiyyesine iş'âr-ı keyfiyet edilmiş olmağla nezaret-i celilelerince de ber-mantûk-ı emr u fermân hümayuna icrâ-yı icâbına himmet"* BOA, *BEO,* 1513/113454.

c) Yaşar Paşa Cami

Yaşar Paşa Cami, Priştine'nin merkezi konumunda bulunan önemli bir Osmanlı eseri olarak dikkat çekmektedir. Klasik Osmanlı cami mimarisinin belirgin özelliklerini taşıması ve Priştine'deki Çarşı Camii ve Fatih Camii gibi diğer Osmanlı dinî yapılarının planlarına benzerlik göstermesinin yanında daha sade ve yalın bir yapıya sahiptir. Harim, son cemaat yeri ve bir minareden oluşmaktadır.[550] Ayverdi, cami için hakkında *"arada büyükçeleri de olan ufak kesme taşlarla yapılmıştır"* ifadelerini kullanmıştır.[551]

Caminin giriş kapısı üzerinde yer alan siyaha boyanmış iki sütun üzerinde sarı renkte nesih ile yazılan kitabesinde H.1250/M.1834 yılında Yaşar Mehmed Paşa tarafından inşa edildiği bildirilmektedir.[552] Yaşar Mehmed Paşa Priştineli olup mîrimîrandandır. H. 1242/M.1826-27'de Üsküp mutasarrıfı olan Yaşar Paşa daha sonra bu görevinden azledilerek Dersaadete gelmiş ve burada H.1256/M.1840'ta vefat ederek Şehzadebaşı mezarlığına defnedilmiştir.[553]

Yaşar Paşa Camii'nin ilk inşası hakkında farklı görüşler de vardır. Buna göre ilk defa 16. yüzyılda bina edilmiş, 1683-1690 yıllarında Avusturya-Osmanlı savaşlarında hasar görmüş ve 1834 yılında Yaşar Paşa tarafından onarım ve restorasyon geçirmiştir.[554] Ancak Yaşar Paşa'nın Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan H.1252/M.1836 yılında tasdik edilen vakfiyesinde cami, vakfın sahip olduğu mülkler ve camide çalışan görevlilerinin maaşları hakkında detaylı bilgiler mevcuttur.[555] Buna göre mezkûr cami Yaşar Mehmet tarafından önceden bulunan caminin yerine yeni baştan inşa edilip vakfedilmiş olmalıdır.

---

[550] Drançolli, *Kosova'daki Kubbeli Camiler,* 108.
[551] Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri-Yugoslavya*, 159.
[552] "*Priştine şehrinde şimdi câmi-i zibâ budur / Hem ibadet itmek içûnmescid-i a'lâ budur / Vâli-i Üsküb Yaşar Paşa binasın eyleyüb / Ruh-i mahdûmınabahşitdi bu âb-ı menbâ budur / Bezlidübemvâl u hayrât-ı celîl tercih idüb / Eyleyübtahdîs-i ni'met Hakk'a hem rizâ budur / Bu cihan bâki değildir bahtı yar olsa dahi / İnkılâbüzre kurulmuş bîkarar dünya budur / Vâlideynitûl-i ömriyle muammer olanlar / Bâ'is-i bünyâd-ı câmi' bahtiyar paşa budur / Ey Nazîfî câmiin inşasına Tarih-i tâm / Eyleyubdâimiibâdetmu'abed-i ra'nâ budur. Sene 1250"* Hafız - Mucahit, "Priştine Kitabeleri", 209.
[553] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 5/1681.
[554] Drançolli, *Kosova'daki Kubbeli Camiler,* 107.
[555] Hacer Tuncer, *Kosova'daki Osmanlı Dönemi Camileri* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 714.

III. EĞİTİM-ÖĞRETİM

A. Osmanlı Devleti'nde Eğitimin Genel Yapısı ve Yenilikler

İslam medeniyetinde talim ve terbiye kavramlarıyla nitelenen eğitim-öğretim müessesesi, toplumun parçası olan bireylerin hak olan inanç üzerinde hayat boyu devam etmelerini, doğru bilgi ve erdemli yaşama ulaşmalarını sağlamayı hedeflemektedir.[556] Eğitim teşkilatında bu düstur üzerine kurumlaşan Osmanlı Devleti'nde talim-terbiye, daha önce Selçuklularda olduğu gibi cami ve medreselerde sıbyan mektepleriyle başlayan ve medrese eğitimine doğru gelişim gösteren bir çizgide devam etmiştir.[557] Halkın dinî ve ilmi ihtiyaçlarına karşılık verebilmek için cami, mektep ve medreseler inşa eden Osmanlılar, bu şekilde devletin her bölgesinde yaygın eğitimin gelişmesini sağlamıştır.

17. yüzyıldan itibaren siyasî ve ekonomik alandaki düzenin bozulmaya başlamasıyla medrese ve sıbyan mekteplerinin çoğunlukla bağlı bulundukları vakıf sisteminde de meydana gelen değişimler eğitim yapısını dolaylı olarak etkilemiştir. Modern eğitimin öncelikle askerî mekteplerde uygulanmaya başladığı, 1773'te Mühendishâne-i Bahrî-i Humâyun[558], 1796'da Mühendishâne-i Berrî-i Humâyun, 1827'de Mekteb-i Tıbbiye ve 1834'te Mekteb-i Harbiye'nin temellerinin atıldığı görülse de[559] maarif alanında getirilmeye çalışılan yeniliklere değin yapısal değişimin nispeten yavaş ilerlediği söylenebilir.

1839 Gülhâne Hatt-ı Humâyunu'nda eğitimle alakalı herhangi bir hükmün bulunmaması ve 1845'e kadar farklı bir düzenleme yapılmaması dikkat çekicidir. 1845'e gelindiğinde "Muvakkat Meclis-i Maârif" kurulmuş, buna göre ilköğretim sıbyan mektepleri, ikinci

---

[556] Rağıb el-İsfahani, *Müfredat: Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdulbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 412-413; Ziya Kazıcı - Halis Ayhan, "Tâlim ve Terbiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995) (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi), 39/515-516.

[557] Osmanlılarda eğitim öğretim teşkilatı için bkz.; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat, Tarih* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976); İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998); Hasan Akgündüz, Klasik dönem Osmanlı Medrese Sistemi: Amaç, Yapı, İşleyiş (İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997).

[558] Haliç tersanesinde açılan Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun'da günde 4 saat ders verilirdi. Bu askerî denizcilik okulunda 50 talebeye birçok aletler kullandırılmaktaydı. Ders programlarında Türkçe, Arapça, Fransızca dışında aritmetik, geometri, trigonometri, cebir, coğrafya, harp tarihi, topografya, integral ve diferansiyel hesap, astronomi, istihkâm, mekanik ve balistik dersleri de vardı. Bir kısım dersleri daha sonradan Halıcıoğlu'ndaki Mühendishane-i Berrî-i Hümayun ile birleştirilmiştir. Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003), 56.

[559] Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980), 13.

kademe orta öğretim rüştiye okulları ve yükseköğretimde ise Dâru'l-Fünûn olarak Avrupa'daki gibi üç kademeli eğitim sistemi benimsenmiştir.[560] Hemen ardından 1846'da "Meclis-i Maârif-i Umûmiye" ve kısa zaman sonra "Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti" kurularak sıbyan ve rüştiyeler bu nezarete bağlanmıştır.[561]

1856'da Islahat Fermanıyla birlikte gayrimüslimlere okul açma ve Türk okullarına giriş izni verildiği görülmektedir. 1857'de kabineden bir nazırın başında bulunduğu "Maârif-i Umûmiye Nezâreti" oluşturularak hükümlerin icrası sağlanmıştır. 1857'de Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nin kurulması ile mektep ve medrese arasındaki ayrım unsurları da daha belirgin hale gelmiş, okullar sıbyan, rüştiye ve çeşitli fenlere ait mektepler olarak ayrılmıştır, sıbyan mektepleri dışında Müslüman gayrimüslim talebenin karışık okuması kararlaştırılmıştır.[562]

1869'da Maârif Nâzırı Saffet Paşa'nın eğitim sistemini yeniden düzene koymak için Şûrâ-yı Devlet Maârif Dairesi ile hazırladığı Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin yayımlanmasıyla eğitim sistemi açısından esaslı yeniliklere gidilmiştir. Bu nizamname ile mektepler derecelerine göre sınıflandırılmış Müslüman, gayrimüslim, kız sıbyan okulları, rüştiyeler, idadiler, sultaniler, darulmuallimin, darulmuallimat, darülfünun gibi eğitim kurumlarının açılması ve arttırılması hedeflenmiştir.[563] Nizamnamenin başlıca maddeleri arasında sıbyan okullarından oluşan ilköğretimin zorunlu olması, en az beş yüz haneli kasabalarda rüştiyeler açılması, bin haneli büyük yerleşimlerde idadilerin açılması, sultanilerin vilayet merkezinde kurulması, İstanbul'da bir Daru'l-Fünûn, ayrıca Dâru'l-Muallimîn ve Daru'l-Muallimât bulunması, öğretim yöntemlerinin geliştirilmesi, okul giderleri için halktan iâne toplanması gibi önemli kararlar yer almıştır.[564]

İleriki süreçte muallim mektepleri ve rüştiyelerde çoğalma görülmüş, 1873'ten sonraki süreçte idadi ve sultanilerin açılmasıyla eğitimde öncesine nazaran önemli adımlar atılmıştır. Yine ibtidaî mekteplerin açılması ile ilköğretimde modern sisteme geçiş adımları atılmış bunun yanında memur yetiştiren meslek okulları da açılmıştır.

---

560 Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 181.
561 Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nafi, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı : XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001), 25-32.
562 Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 42-43.
563 Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 53-55.
564 Nafi, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, 424-459.

B. Priştine Sancağındaki Eğitim Kurumları

Devletin diğer taşra kurumlarında olduğu gibi Priştine sancağında da eğitim alanında atılan adımların yansımaları görülmektedir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz koşullar, siyasî sorunlar, dış borçlanma ve asayiş problemleri bir yönüyle maarif alanını olumsuz etkilese de sıbyan mekteplerinden ibtidaî mekteplere, rüştiyelerden medreselere dayanan eğitim kurumlarıyla Priştine sancağında maarif hizmetleri devletin imkânları ve halkın desteğiyle devam etmiştir.

Bu kısımda Priştine sancağının merkez ve kazalarındaki sıbyan ve ibtidaî mektepleri, rüştiyeler, medreseler ele alınacaktır. Bu çerçevede mektep sayıları, müderris ve talebe istatistikleri, eğitim kurumlarının kurulmasına, geliştirilmesine yönelik tedbirler ve benzeri konular maarif nezareti ile yapılan yazışmalar ve diğer tarihi vesikalarla incelemeye tabi tutulacaktır.

1. Sıbyan ve İbtidaî Mektepler

Şer'iyye sicilleri ve vakfiyelerde mekteb, muallimhâne, küttâb, dâru't-ta'lîm, mahalle mektebi vb isimlerle anılan sıbyan mektepleri, camide son cemaat yerinde ya da cami müştemilatındaki küçük bir odada olabildiği gibi cami ve mescitlere yakın sokakların kesişme noktalarındaki müstakil binalarda da yapılabilmekteydi.[565] 19. yüzyılın ortalarına kadar sıbyan mekteplerinin kuruluş amaçları arasında kız-erkek Müslüman çocuklara Kur'an öğretmek, temel seviyede dinî bilgileri vermek olmakla birlikte yüzyılın yarısından sonra bu mektepler okuma yazma öğretimini de amaçlamaya başlamıştır.[566] Gerek vakıf külliyeleri içerisinde gerekse mahalle ve köylerde cami yanında kurulan bu mektepler devletin tüm yerleşim yerlerinde yaygınlaşmıştır.

Sıbyan mekteplerinde öğretmenlik yapacakların edebiyat, tedris usulü, riyâziyyât (matematik) gibi dersler almış medrese mezunlarından oluştuğu bilinmekle birlikte sonraki devirlerde mahalle imam ve müezzinlerinin de bu işi icra ettikleri görülmektedir. Eğitim metotları ve fiziksel imkânlar bakımından gittikçe geride kalan bu mekteplerle ilgili sıkıntılar 19. yüzyılın sonlarında daha belirgin bir duruma gelmeye

[565] Mefail Hızlı, "Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12 (2008), 85-86.
[566] İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2014), 86.

başlamıştır. Bu aşamada sıbyan mekteplerinin ibtidaî mekteplere dönüştürülmesi ve yeni ibtidaîlerin açılmasına yönelik tedbirler alındığı görülmektedir.

Rüştiye mekteplerinde yaşanan bazı sıkıntıların ibtidaî mekteplerin oluşumuna etkisi dile getirilmelidir. Nitekim her ne kadar eğitimle ilgili yeni adımlar atılsa da ortaöğretimde eğitim kalitesinin arttırılması istenilen düzeyde olmamış, rüştiyelere iyi öğrenci yetişmesi için sıbyan okullarının iyileştirilmesi ve bunun yanında ibtidaî adıyla yeni okulların açılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bilhassa Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nden sonra ibtidaî mekteplerin açılması ve sıbyan mekteplerinin tedricen usûl-i atîkten (eski usul) usûl-i cedîdeye[567] (yeni usul) göre ders veren bir duruma getirilmesi siyaseti takip edilmiştir.[568] İlk ibtidaî mektebi 1872'de açılmış ve zamanla yaygınlık kazanmıştır.

II. Abdülhamid devrinde ilköğretim sisteminde daha belirgin gelişmeler gözlemlenmiş bu bağlamda kanunî tedbirlerle maarifin birinci mertebesinin mecburi hale getirilmesi, merkez ve taşrada ilköğretim teşkilatının kurulması, ibtidaî okullarının açılması ve çoğaltılması, sıbyan okullarında düzenlemeler getirilerek eğitimin yeni usullere göre şekillendirilmeye çalışılması, halkın okul binaları yaptırmak ve iane yoluyla maarife maddi destek olmak suretiyle eğitimde ıslahat çalışmalarına iştirak ettirilmesi gibi tedbirler alınmıştır.[569]

1882'den sonra Maarif Nezareti'nin ibtidaî okullara daha fazla ağırlık verdiği, devlet salnamelerinde ve arşiv vesikalarında ibtidaî adının daha sık geçtiği, sıbyan mekteplerinin yeni usule dönüşümlerinin hızlandığı görülmektedir.[570] Sıbyan mekteplerinin eğitim usulleri ve muallimlerinin yeterlilikleriyle ilgili birtakım noksanlıkların bu süreci daha da hızlandırdığı söylenebilir. Nitekim kasabalarda bulunan mekteplerde Kur'an-ı Kerim talim edilmekte ise de muallimlerin eğitim metotlarının eski tarz olması, öğrencilerin terbiyelerine yönelik vukufiyetlerinin çoğunlukla bulunmaması bu eksikliklerin başında gelmektedir. Sıbyan mekteplerinin ibtidaîlere dönüştürülmesinin gerekliliğine vurgu yapan bir belgede bu durum daha açık

[567] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2008), 217-218; Yahya Akyüz, "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 5/5 (1994), 9.
[568] Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 114.
[569] Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 119.
[570] Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 117.

bir şekilde görülmektedir. Buna göre çocukların eğitim süresi muallimlerin arzusuna göre uzayabilmekte, öğrenciler senelerce sıbyan mektebinde kalarak diğer bir ibtidaî mektebe devamı halinde edeceği istifadeden mahrum edilebilmekteydi. Bunun yanında Kosova vilayeti genelinde köylerde bulunan 324 sıbyan mektebi binasının çoğu yapısal sıhhat açısından sorunluydu. Eğitim açısından da iyi bir noktada bulunmayan mekteplerde genelde köy imamlarına vazife verilmekteydi. İmamların bir kısmı berat ile tayin olmuşsa da çoğu seçim ya da köy ahalisinin tayiniyle bu işi icra etmekteydiler. Bunun bir sonucu olarak köy ahalisine tabi olmak zorunda kalan ve maişetini hane hane dolaşarak toplamaya çalışan imamların bu durumları sıbyan mekteplerindeki eğitimi de olumsuz yönde etkilemekteydi.[571]

İlköğretim kademesini oluşturan mekteplerin durumunu genel hatlarıyla ortaya koyduktan sonra Priştine sancağı özelinde mekteplerin bilgilerine yer verilebilir. Bu bağlamda Priştine sancağındaki sıbyan ve ibtidaî mekteplerine dair bilgilere bakıldığında ilk salname kayıtlarında "İslam mektepleri" adı altında ortak sayılar verildiğinden bu ikisini birbirinden ayırmak mümkün olmamaktadır. Örneğin 1878-79 yıllarına ait kayıtlarda Priştine'de 8, İpek kazasında 12, Vulçıtrın kazasında 3 ve Gilan'da 2 İslam mektebi kayıtlarda geçmektedir.[572] 1883 yılına ait verilerde ibtidaî mektep ayrı olarak belirtildiğinden sancak genelinde biri Priştine'de[573] diğeri Gilan'da olmak üzere iki ibtidaî mektep bulunduğu görülmektedir.[574]

1886-1887'de 207 talebesi bulunan Priştine ibtidaî mektebinde muallim-i evvel, muallim-i sânî, muallim-i sâlis, muallim-i rabi', sülüs ve rika muallimi eğitim verirken bir de bevvab görev yapmaktaydı. Aynı yıl bir ilk olarak Faik Paşa İnas (kız) İbtidaî Mektebi açılmıştır. Bu önemli gelişmeye imza atan dönemin Kosova valisi Faik Paşa'dır. Mektebin açılması şimdiye kadar Priştine'de mektebe devam etmeyen kız çocuklarının eğitime katılması ve Priştine'nin ilerlemesi ve geleceğine katkısı açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.[575] Öyle ki 1886 yılına ait bir belgede o sırada vilayet merkezi olan Priştine'de iki bin beş yüzü aşkın hane bulunmasına ve

[571] BOA, *Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi [MF.İBT], Dosya No. 110 Gömlek No. 44.*
[572] *KVS*, H.1296/M.1878, 124-125.
[573] Priştine ibtidaî mektebinin yapımına 1882 yılında Kosova Valisi Abdi Paşa zamanında başlansa da tamamlanması ve açılışı Kosova valisi Faik Paşa'nın zamanında gerçekleşmiştir. *KVS*, H.1304/M.1887, 89.
[574] *KVS*, H.1300/M.1883, 54-59.
[575] *KVS*, H.1304/M.1887, 89.

nüfusun büyük kısmının Müslüman olmasına rağmen o zamana kadar nasıl olduysa hiç kız ibtidaî mektebinin açılmaması hayretle vurgulanmaktadır. Belgeye, mektebin mimari çizimleri de iliştirilmiş buna göre dershane, hoca odası, dikiş nakış odası gibi bölümleri bulunan inas mektebi inşa edildiği bildirilmiştir. Mektepte görev alan birinci ve ikinci muallime ile bir kapıcıya ödenecek maaş ve diğer masrafların karşılanması hususunda Kosova vilayeti merkez mutasarrıfı Mehmet Vehbi ve maarif meclisinin diğer üyelerinin de yer aldığı komisyonun imzasıyla çıkan tahrirat Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir.[576]

1886 yılında Priştine merkezde yukarıda sayılan biri kız diğeri erkek 2 ibtidaî mektebe 7 sıbyan mektebi de dâhil edildiğinde toplam 9 mektepte 470 öğrencinin okuduğu bilinmektedir. 10 köy mektebinde ise 332 talebe kayıtlıdır. İbtidaî mekteplerin artmaya başladığı bu dönemde Mitroviçe'de de 161 talebe mevcutlu bir ibtidaî mektep açılmıştır. Aynı yıl Gilan'da da birinde 102 diğerinde 85 talebesi olan 2 ibtidaî mektep mevcuttur.[577]

Zamanla kaza merkezleri olan kasabalarda ve kazalara bağlı köylerde ibtidaî mekteplerde artış görünmekte ve mevcut sıbyan mekteplerinin yeni usule geçişleri hızlanmaktaydı. Bununla birlikte daha çok sayıda yeni ibtidaî mektebin açılmasına ihtiyaç duyulmuş, bölge bölge ihtiyaç oranlarına dair bilgiler vilayet ve nezaretle paylaşılmıştır. Aşağıdaki tabloda 1902 yılında Priştine sancağı dâhilinde yer alan sıbyan ve ibtidaî mekteplerinin sayısına dair bilgi verilmektedir.

Tablo 27 Priştine Sancağında Bulunan Sıbyan ve İbtidaî Mektepleri, 1902[578]

		Priştine	**Gilan**	**Mitroviçe**	**Preşova**	**Vulçıtrın**	**Yenipazar**
Kasabada Bulunan	İbtidaî Mektepleri	11	5	8	1	4	1
	Sıbyan Mektepleri	1			1		9
Köylerde Bulunan	İbtidaî Mektepleri	33	43	2	2	18	
	Sıbyan Mektepleri				19		

[576] BOA, *Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi [MF.MKT]*, Dosya No. 92 Gömlek No. 89.
[577] *KVS*, H.1304/M.1887, 75-98.
[578] BOA, *MF.İBT.,* 110/44.

Tablodan anlaşılacağı üzerine 1902 yılı verilerine göre Priştine sancağı genelinde, 30'u kaza merkezlerinde 98'i köylerde bulunmak üzere toplam 128 ibtidaî mektep mevcuttur. Bunun yanında 11'i kasabada 19'u köylerde 30 sıbyan mektebi vardır. Priştine genelinde mevcut sıbyan ve ibtidaî toplam 158 mektebin maarif ihtiyacını karşılamadığından dolayı 18'i kazalarda 101'i köylerde olmak üzere toplam 119 mektebin daha açılmasına ihtiyaç duyulduğu da ilgili yazıda bildirilmiştir.

Priştine sancağı genelindeki 128 ibtidaî ve 30 sıbyan mektebinin Kosova vilayetine oranla iyi bir seviyede olduğu değerlendirilebilir. Vilayet genelinde 82'si kazalarda 148'i köylerde toplam 230 ibtidaî mektep ve 372 sıbyan mektebi bulunmaktadır. Bu da vilayet genelinde ilköğretim düzeyinde 602 eğitim kurumunun bulunduğunu göstermektedir. Bu rakamlar dikkate alındığında Kosova vilayeti genelinde ilköğretim kurumlarının %25'inin Priştine sancağında yer aldığı anlaşılır. Buna göre Priştine eğitim kurumlarındaki yaygınlık oranının bölgedeki diğer sancaklara oranla iyi bir seviyede olduğunu söylemek mümkündür.

2. Rüşdiyeler

Rüşdiye mektepleri, Tanzimat döneminde sıbyan mekteplerinin üstünde bir birim olarak ortaöğretimin ilk kademesini oluşturmaktaydı.[579] 1867'ye kadar rüşdiyelere sadece Müslüman öğrenciler alınsa da bu tarihten sonra prensip olarak gayrimüslim talebelerin alınmasının önü açılmıştır.

Rüşdiye mekteplerinde genel eğitim kadrosuna bakıldığında aynı zamanda mektebin yürütücülüğünü ve gelen sorumluluğunu yapan muallim-i evvel (birinci öğretmen, başöğretmen), onun dışında muallim-i sânî, rik'a muallimi, sülüs muallimi ve bevvâb gibi kadroların bulunduğu görülür. Rüştiyelerde okutulan dersler arasında ise Kur'an-ı Kerîm ve dinî ilimler, Türkçe, Ahlak, Arapça, Farsça, Fransızca, Hesap, Hendese, Tarih, Coğrafya, İlm-i Eşya, Hıfzıssıhha, Hüsnühat gibi dersler bulunmaktaydı.[580]

Priştine sancağında ilk rüşdiye mektebi 1870 yılında Priştine hanedanı ve Mir-i Miran'dan Abdurrahman Paşa tarafından Priştine'de inşa edilmiştir. Halk arasında

[579] Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964), 42.
[580] Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), 18.

rüşdiye mektebine yöneliş zamanla gelişmiş ve mektebe olan ilgi artmıştır. 1881 yılındaki yangında zarar gören mektebi Abdurrahman Paşa'nın oğulları Ziya, Ali Daniş ve Fuad Beyler yeniden inşa ederek eğitime kazandırmışlardır.[581] Priştine Rüşdiye Mektebi 1878-1879 yıllarında Kosova vilayeti genelinde yer alan 14 rüşdiye mektebinden biriydi.[582]

Priştine sancağındaki ikinci rüşdiye mektebi Vulçıtrın'da 1881 yılında açılmıştır. Aynı yıl vilayet genelindeki mektep sayısı da 15'e yükselmiştir.[583] Vilayet salname kayıtlarına her ne kadar geç dönemde geçmiş olsa da Vulçıtrın'da rüşdiye mektebinin açılmasının daha erken bir döneme dayandığı tahmin edilmektedir. Nitekim 1877 yılına ait bir vesikada Vulçıtrın Rüşdiye Mektebi öğrencilerinin kullanımı için gerekli olan eğitim materyalleri kapsamında dünya haritası, çeşitli kitap ve risalelerin Maarif kütüphanesinden temin edildiği ve mektebin demirbaş listesine kaydolunması gerektiği bildirilmiştir. En yakın tarihli 1878 yılı devlet salnamesinde Kosova'da yer alan rüşdiye mektepleri arasında Vulçıtrın bulunmadığından bunu destekleyecek başka bir veriye rastlanılmamıştır. 1881 yılında açılan diğer bir rüşdiye mektebi Gilan kazasındadır. 1886'da ise Mitroviçe'de bir rüşdiye mektebinin açıldığı maarif kayıtlarında geçmektedir. Kosova vilayetindeki genel tabloya bakıldığında ise vilayet genelinde rüşdiye mekteplerinin sayısının 18'e yükseldiği görülürken[584] açılan son 4 mektepten üçünün Priştine sancağında olması dikkat çekicidir.

Preşova'da rüşdiye mektebiyle ilgili bilgilere 1894 yılında rastlansa da maarif salnamesinde mektebin açılış yılı 1899 yılı olarak geçmektedir. Ancak 1894 yılı Kosova vilayet salnamesinde Priştine sancağında yer alan 5 rüştiye mektebinden biri Preşova'da görülmektedir. Böylelikle sancağın her kazasında erkek rüşdiye mekteplerinin tamamlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Aynı yıl Kosova vilayeti genelinde rüşdiye mekteplerinde büyük bir artış gözlemlenmektedir. Öyle ki vilayetteki rüşdiye mektebi sayısı biri Üsküp'te kız mektebi olmak üzere 23'e çıkmıştır.[585] Sonraki yıllarda vilayet genelinde yine artışlar görülmektedir.

---

581 *KVS*, H.1304/M.1887, 88; *KVS*, H.1314/M.1896, 359.
582 *KVS*, H.1296/M.1878, 124-125.
583 *KVS*, H.1300/M.1883, 53, 134-135.
584 *KVS*, H.1304/M.1887, 74.
585 *KVS*, H.1311/M.1893, 224-227.

Tablo 28 Kosova Vilayetindeki Rüşdiye Mektepleri H. 1319/M.1901/1902[586]

Rüşdiye Mektebi	**Muallim**	**Talebe**
İştip	3	46
Kumanova	3	63
Palanka	2	18
Kratova	2	24
Radovişte	2	29
Koçane	2	33
Priştine	5	172
Vulçıtrın	2	65
Mitroviçe	2	57
Gilan	3	67
Preşova	2	30
Prizren	4	111
Kalkandelen	4	37
Gostivar	2	25
İpek	3	50
Yakova	4	78
Senice	3	55
Yenipazar	3	64
Akova	2	21
Taşlıca	3	86
Prepol	2	28
Berane	2	35
Köprülü	4	79
Üsküp İnas (Kız) Rüştiyesi	3	135
Üsküp Askerî Rüştiyesi	15	174

Tablodan anlaşılacağı üzerine 1901/1902 yılı maarif verilerine göre vilayette rüşdiye mektebi sayısı 25'e yükselmiştir. Mekteplerde 1582 öğrenci eğitim görürken eğitim kadrosunda 82 muallim yer almaktadır. Normal rüşdiye mektepleri arasında 172 talebe ve 5 kişilik eğitim kadrosuyla Priştine Rüşdiye Mektebi en yüksek öğrenci kapasitesine sahip olması açısından dikkat çekmektedir. Bunun yanında sancak genelinde 391 talebenin eğitim gördüğü değerlendirildiğinde vilayet rüşdiye mekteplerinde eğitim gören talebelerin %24,7'sinin Priştine sancağında olduğu sonucuna varılır. Bu oranlar dikkate alındığında vilayete oranla Priştine sancağında eğitim faaliyetinin ve maarife katılımın yüksek olduğu söylenebilir.

[586] *SNMU*, R.1319/M.1901, 771-776.

Priştine'de inas (kız) rüşdiye mektepleri eğitimine 1905 yılında başlanmıştır. 1906 yılında Osmanlı Devleti genelinde 74 olan kız rüşdiye mekteplerinin[587] 23'ü Rumeli bölgesinde yer alırken 3'nün Priştine'de bulunduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda Priştine sancağında bulunan erkek ve kız rüşdiye mektepleri toplu bir şekilde listelenmiştir.

Tablo 29 Priştine Sancağı Rüşdiye Mektepleri, Açılış Tarihleri ve Masrafları[588]

Kazası	**Derecesi**	**Bulunduğu Yer**	**Açılış Tar.**	**Masrafı (Kuruş)**
Priştine[589]	Rüşdiye (Erkek)	Kaza merkezi	H.1286/M.1870	Abdurrahman Paşa tarafından
Priştine	Rüşdiye (Kız)		H.1322/M.1904	
Gilan	Rüşdiye (Erkek)	Cami-i Atik Mahallesinde	1 Mart 1297/13 Mart 1881	10.120
Gilan[590]	Rüşdiye (Kız)		H.1323/M.1905	
Vulçıtrın	Rüşdiye (Erkek)	Hükümet Konağı Yanında	31 Mart 1297/12 Nisan 1881	10.120
Mitroviçe	Rüşdiye (Erkek)	Hükümet Konağı Yanında	7 Temmuz 1302/19 Temmuz 1886	7540
Preşova	Rüşdiye (Erkek)	Hamidiye Mahallesinde	1 Şubat 1314/13 Şubat 1899	7540
Preşova[591]	Rüşdiye (Kız)		H.1323/M.1905	

Tabloda görüldüğü gibi Priştine sancağında biri merkez Priştine'de, biri Gilan ve diğeri Preşova'da olmak üzere 3 adet kız rüşdiye mektebi açılmıştır. Hepsi birlikte değerlendirildiğinde sancakta 8 rüştiye mektebinin olduğu görülmektedir. Daha sonradan Priştine sancağına dâhil edilen Yenipazar kazası da değerlendirildiğinde bu sayının 9'a çıktığı görülecektir.

1906-1907 öğretim yılında Kosova vilayetinde rüşdiye mekteplerinin sayısı 35'e yükselmiştir. Aynı yıl Osmanlı devleti genelinde 619 rüşdiye mektebi bulunurken bunlardan 126'sı Rumeli topraklarında yer almaktadır.[592]

[587] Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 166-167.
[588] *SNMU*, R.1321/M.1903, 649.
[589] *KVS*, H.1314/M.1896, 359.
[590] BOA, *MF.İBT,* 170/91.
[591] BOA, *MF.İBT,* 165/79.
[592] Bayram Kodaman 1906-1907 öğretim yılında Priştine sancağında 8 rüşdiye mektebi olduğunu söylemektedir. Kodaman Yenipazar kazasının Priştine'ye bağlandığını dikkate almamış ve Yenipazar

Priştine'de rüştiye mektebi açılışlarında vilayetin kuruluşundan itibaren hızlı bir artış olduğu görülmektedir. Yukarıdaki veriler de dikkate alınarak 1878-1879'da Kosova'da bulunan 14 rüştiye mektebinden biri Priştine'de iken 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde vilayetteki 35 mektebin 9'u Priştine'dedir. Öğrenci ve öğretmen sayıları da dikkate alındığında vilayete kıyasla Priştine sancağının eğitimin rüşdiye kademesindeki yerinin bir noktada iyi olduğu söylenebilir.

3. İdadî Mektep

İdadî tabiri orta öğretim düzeyinde tahsil veren mektepler hakkında kullanılmıştır. Tahsil dereceleri sıbyan, rüsdiye ve darulfünûn adlarıyla üç derece iken 1869'da Saffet Paşa'nın maârif nazırlığı döneminde çıkarılan Maârif-i Umumî Nizamnâmesi[593] ile rüşdiyenin üzerinde olmak üzere idadî mektepleri kurulmuştur.[594] Lügat anlamı "hazırlamak" olan idadîler, önceleri kendisinden üstün bulunan herhangi bir mektebe talebe hazırlayan ve yetiştiren mekteplere denilmiştir. Örneğin 1838'de ilk defa rüştiye mektepleri açılmak istendiğinde onlara talebe yetiştirecek sıbyan mekteplerine idadî denmiştir. 1849'da açılan Darulmaârif için de o civardaki Yeşil Mekteb'in idadî olarak anıldığı bilinmektedir. Yine rüşdiyeler çoğaldıkça bazı kalabalık semtlerdeki rüşdiyelere yakın ibtidaî mekteplerinin bir kısmında idadî yani hazırlayıcı sınıflar oluşturulmuştur.[595] 1869 Mâarif Nizamnâmesi ile ortaöğretimin bir kademesi olarak ele alınan idadîler eskiden ifade ettiği anlamı kaybederek rüşdiyelerin üzerinde ayrı bir birim şeklinde teşkil edilmiştir.

Priştine sancağında idadî mektep varlığını gösteren tespit edebildiğimiz en önemli belge 1905 yılına ait Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı kayıtlarında mevcuttur.[596] Mektebin Priştine sancağının merkez kazasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Kosova vilayeti geneline bakıldığında ise o dönemde altı sancaktan müteşekkil vilayette dört idadî mektebin olduğu görülmektedir. Üsküp, Priştine, Prizren ve Senice'de birer idadî mektep bulunmaktadır.

---

rüşdiye mektebini Senice sancağı içinde değerlendirmiş olabilir. Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 166-167.

[593] 1869 Maarif-i Umumî Nizamnâmesi'nin idadî mekteplerle ilgili bölümü için bkz: *Düstûr*, Birinci Tertib, 2/190-191.

[594] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 34.

[595] Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Kültür Yayınları, 1977), I-II/495.

[596] BOA, *TFR.I.KV*, 103/10290.

Priştine idadi mektebinin 1904 yılında açılmış olması muhtemeldir. Nitekim mektepte Arapça, Farsça veya Türkçe muallimlik yapmak ya da uygun bir memuriyette çalışmak talebiyle nezarete 1904 yılında yazı yazan Ahmed Efendi'nin bu talebi değerlendirilmiş ancak münhal muallimlik pozisyonu olmadığı için mubassırlıkla (gözetmen) görevlendirilmiştir.[597]

Priştine idadi mektebinde 1905 verilerine göre bir müdür, 7 muallim, 2 mubassır ve 3 hademe görev yapmaktadır. Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, Coğrafya, Tarih, Ziraat, Kitabet, Hesap, Hendese, Ulûm-ı Diniye, Ahlak, Hüsn-i Hat gibi derslerin okutulduğu mektepte bazı muallimlerin birden fazla derse girdikleri anlaşılmaktadır. Muallim maaşları da sabit olmayıp verdikleri ders sayısına göre değişiklik göstermektedir.[598]

4. Dârulmuallimîn

Dârulmuallimîn, rüşdiye mekteplerine muallim yetiştirmek üzere Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde açılan mektebe verilen addır.[599] Dârulmuallimîn'in rüştiyelere muallim yetiştimek üzere açıldığı 1264 (1847) tarihli ve 372 sayılı Takvîm-i Vakâyi de teyit edilmektedir.[600]

Üç yıllık olan okulun ilk müdürü Ahmed Cevdet Paşa'dır. Cevdet Paşa'nın hazırladığı ve 21 Mayıs 1852 tarihinde yürürlüğe giren ilk dârülmuallimîn nizamnâmesinde mektebin idarî ve malî teşkilâtının yanında mektebe kabul şartları, burada okutulacak dersler ve mezunların durumu ele alınmıştır.[601]

Sıbyan mekteplerinin Maarif Nezareti'ne bağlanmasıyla 1862'den sonra sıbyan/ibtidaî mekteplere öğretmen yetiştirmek maksadıyla Dârulmuallimîn-i Sıbyan açılmıştır.[602] 1876 da "Vilayet Merkezlerine Küşâd Olunacak Dâru'l-Mualimîn-i Sıbyan Mekteplerine Dair" nizamname çıkarılarak dairesi dahilinde bulunan köy ve kasabalardaki sıbyan mektelerinin muallim ihtiyacını karşılamak üzere mümkün mertebe noksanlarının tamamlanarak vilayet merkezlerinde Dârulmuallimîn-i Sıbyan açılması kararlaştırılmıştır.

---

597 BOA, *MF.MKT*, 773/39.
598 BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı [TS.MA.e]*, Dosya No. 1374 Gömlek No. 36.
599 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 400.
600 Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 571.
601 Cemil Öztürk, "Dârulmuallimîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/551; BOA, *İ.MVL*, 211/6894; BOA, *İ.DH,* 211/6894
602 Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 578.

Maarif Nezaretinin 1883 yılına ait yazısında, bazı vilayetlerde teşkil olunan maarif meclislerinin asıl görevleri arasında bulunan sıbyan mekteplerini çoğaltmak, mevcut muallimleri geliştirmek ve yenilerinin yetirilmesi gibi vazifeleri vurgulanarak maarif müdürü olan vilayet merkezlerinde Dârulmuallimîn-i Sıbyan açılması planlanmıştır.[603] Sonrasındaki süreçte taşrada Kosova, Bursa, Amasya, Sivas, Halep, Selânik, Aydın, Ma'mûretülazîz (Elazığ), Van ve Musul vilâyet merkezlerinde dârülmuallimîn açılmasına devam edilmiştir.[604] O dönemde vilayet merkezi olan Priştine'de bir mektep açılarak muallimleriyle ilgili yazışmalar yapılmıştır.[605]

1903 yılında ibtidaî mektepler hakkında Kosova vilayetine yazılan yazıda öncelikle her liva merkezinde ve gerekli görülmesi halinde büyük kazalarda da birer Dârulmuallimîn açılması ifade edilmiştir.[606] İlerleyen süreçte 1905 yılı verilerine bakıldığında Kosova vilayeti genelinde Dârulmuallimîn sayısının 4'e yükseldiği görülmekte olup bu liva merkezleri Üsküp, Priştine, Prizren ve Taşlıca'dır.[607]

5. Medreseler

Hz. Peygamber'in henüz Mekke'de sahabe Erkam'ın evinde (Dâru'l-Erkâm) başlattığı eğitim-öğretim faaliyetine hicretten sonra ilk iş olarak Medine'de devam edilmiş, bir mescit ve müştemilatında eğitim merkezi (suffa) yapılarak ilmi devamlılık sağlanmıştır. Medine'deki bu merkezin İslam coğrafyasında yapılan cami içi ve cami dışı eğitim müesseselere bir model teşkil ettiği anlaşılmaktadır.[608]

Devlet eliyle inşa edilen ilk medreseler Mâverâünnehir bölgesinde 9. asırda Karahanlılar tarafından kurulmuş olmakla birlikte[609] gerek müderris ve talebelere sağlanan imkânlar gerekse eğitim programları açısından ilk sistemli teşkilata sahip külliye şeklindeki medrese Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi olarak kabul görmektedir. Selçuklulardan sonraki dönemlerde İslam dünyasında Bağdat Nizamiyesi

603 BOA, *İ.MMS,* 73/73350.
604 Öztürk, "Dârulmuallimîn", 552.
605 BOA, *MF.MKT*, 79/75.
606 Ünlü, *Kosova Vilayeti (1877-1912)*, 200.
607 BOA, *TFR.I.KV*, 103/10290.
608 Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 3.
609 Murat Akgündüz, *Osmanlı Medreseleri : XIX. Asır* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2004), 17.

tarzındaki medreselerin sayısının hızla arttığı görülmektedir. Mısır, Suriye ve Filistin bölgelerinde Eyyubîler ve Zengîler tarafından birçok medrese kurulmuştur.[610]

Osmanlılarda ilk medresenin 731/1330-31'de İznik'in fethini takiben açılmış olan İznik'teki Orhan Gazi Medresesi olduğu bilinmektedir. Bursa fethedilip yeni medreseler açılıncaya kadar bu medrese önemini muhafaza etmiştir. İlk dönem Osmanlı medreselerinin Anadolu Selçuklular'da kurulan medreselerin devamı olarak kabul edildiği ve bu bağlamda Selçuklu geleneğinin izlerini taşıdığı söylenebilir.[611]

Fâtih dönemi (1451-1481) itibariyle medrese tesis faaliyetleri hız kazanmış ve dönemin en büyük medresesi olan Sahn-ı Seman inşa edilmiştir. Osmanlılarda geniş çaplı bir diğer medrese kurma faaliyeti ise Kânûnî Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde gerçekleşmiştir. Ordunun cerrah, tabip ve mühendis ihtiyacını karşılamak için bir tıp medresesi/dârüşşifa ve bunun yanında riyâziyyât (matematik) öğretimine mahsus 4 medrese kurmuştur. İhtisas medresesi (dârülhadis) de açarak hadis alanında üst düzey öğretim yapılmasını sağlamıştır.[612] Fâtih ve Kânûnî döneminde yapılan düzenlemelerle birlikte medreseler dinî ilimlerin yanında tıp, matematik ve hendese eğitimlerinin de yapıldığı merkezler haline gelmişlerdir.

16. yüzyılın sonlarından itibaren devletin diğer kurumlarıyla beraber medreselerin de gerilediği ve medreselerde dinî tedrise ağırlık verildiğine dair kanaatler sıklıkla tekrarlanmaktadır. Bu bağlamda medreselerde eğitim düzeninin bozulmasını Osmanlı devlet düzeninin bozulmasıyla yakından alakalı gören, bir diğer ifadeyle devlet siyasetindeki bozuklukla eğitim sistemindeki bozukluğun paralel gittiğini değerlendiren görüşler çoğunluktadır.[613] Ancak 19. yüzyıla gelinceye kadar Fâtih ve Kânûnî dönemlerinde atılan temeller üzerine devam edilmesi, büyük bir değişikliğe gidilmek istenmemesi ve klasik yapının muhafaza edilerek yeniliklere kapalı olunması[614] medreselerde görülen gerilemenin daha gerçekçi sebepleri arasında yer almaktadır.

---

610 Salih Zeki Zengin, *II. Meşrutiyet'te Medreseler ve Din Eğitimi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), 16-17.

611 Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 15.

612 Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler Ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (Ocak 2008), 28.

613 Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim-Riyazi İlimler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 65.

614 Akgündüz, *Osmanlı Medreseleri : XIX. Asır*, 141.

Tanzimatla birlikte yeni eğitim kurumları olan mekteplere eğilim artmış bununla beraber medreseler de varlığını sürdürmüştür. Bu durum diğer vilayetlerde olduğu gibi Kosova'da da gözlemlenmektedir. Buna göre 1878-1879 yıllarında Kosova vilayeti genelinde 32 medrese mevcuttur. Bu sayı 1893-1894 yıllarında üç artarak 35'e yükselmiştir. 1901-1904 yılları arasında 39 medresenin bulunduğu Kosova vilayeti genelinde 1905-1906 yılında medrese sayısı 43'e çıkmıştır.[615]

Vilayet genelinde medreselerin en çok Üsküp, Priştine ve Prizren sancaklarında yoğunlaştıkları bilinmektedir. Priştine sancağında maarif kayıtlarına göre 8 medresenin bulunduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda bu medreselerin bulundukları kazalar, mahalleri, medreselerin banileri, müderris bilgileri ve talebe sayıları gösterilmiştir.

Tablo 30 Priştine'de Bulunan Medreseler[616]

Kaza	**Medresenin İsmi**	**Mahalli**	**Müderrisi**	**Talebe**	**Medresenin Banisi**
Priştine	Sultan Selim Medresesi	Cami-i Kebir Mahallesinde	Nazif Efendi	52	Sultan Selim Han Hazretleri
Priştine	Bernâzır[617]	Bernâzır Mahallesinde	Hacı Ali Efendi	51	Ahâli Tarafından
Mitroviçe	Gazi İsa Bey	Gazi İsa Bey	Abdül Halim Efendi	32	Ahâli Tarafından
Vulçıtrın	Gazi İsa Bey	Gazi İsa Bey Camii Şerifinde	Hafız Ömer Efendi	22	Gazi İsa Bey
Vulçıtrın	Çarşı Camii	Gazi İsa Bey Mahallesinde	Hacı Abdülkadir Efendi	20	Ahâli-i Mahalliye
Gilan	Câmi-i Atik	Câmi-i Atik Mahallesinde	Âdem Efendi	58	Ahâli-i Mahalliye
Doburçan	Doburçan	Doburçan Mahallesinde	Yusuf Efendi	20	Karye Ahâlisi
Preşova	Câmi-i Cedid	Câmi-i Cedîd Mahallesinde	Osman Nuri Efendi	50	Umumi Ahâli Tarafından

Tablodan anlaşılacağı üzere Priştine sancağında bulunun 8 medresede 305 talebe eğitim görmektedir. Medreselerin çoğu mahalle ve köy sakinlerinin yardımlarıyla kurulmuşken

[615] Medreselerin bulunduğu kazalar, talebe ve müderrisler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.*; KVS*, H.1296/M.1878, 124-126; *SNMU,* R.1317/M.1899, 1338-1340; *SNMU, R.1319/M.1901*, 812-814; *SNMU, R.1321/M.1903*, 235-236.

[616] *SNMU*, R.1317/M.1899, 1338-1339.

[617] Kaynakta Bernâzır olarak geçmekle birlikte aslen Pîrî Nâzır Cami'nin medresesidir. Müslüman halkça Pirinaz, Hristiyanlarca Çar Lazar olarak da anılmaktadır. *SNMU*, R.1317/M.1899, 1338.

bazıları da padişah ve devlet büyükleri tarafından inşa edilmiştir. Medreseler genel itibariyle banileri ya da bulundukları mahallelerin isimleriyle adlandırılmıştır.

Priştine sancağına daha sonradan dâhil edilen Yenipazar kazasında tek medrese bulunmaktadır. Altun Alem Medresesi aynı ismi taşıyan mahallede mahalle ahalisi tarafından inşa edilmiştir. Ahmed Bey'in müderris olduğu medreseye 63 öğrenci kayıtlı görünmektedir.[618]

Devletin medreseler yerine mektepleri tercih ettiği bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte II. Meşrutiyet sonrası dönemde Osmanlı Devleti medreselere yönelik yenileştirme ve geliştirme çabaları ortaya koymuş,[619] Medâris-i İlmiye Nizamnâmeleri ilanıyla dinî ilimlerin yanında her türlü fen bilimleri de müfredata dâhil edilmiştir. Bu çerçevede Priştine'de de yeni usulle eğitim verecek bir Medrese-i İslamiyye kurulması kararlaştırılarak Sultan Mehmed Reşat'ın Kosova ziyareti sırasında büyük bir halk kitlesinin de katılımıyla temelleri atılmıştır.[620] Halk, medresenin Priştine kazası merkezinde inşa edilmesini arzu etmişse de oradaki arsa maliyetinin yüksek olması, meşhedin civarında inşa edilmesi halinde ise etrafının imar ve emniyetini arttıracağı düşüncesiyle Hüdavendigar türbesinin yakınında kurulmasına karar verilmiştir.[621]

Yeni tarzda eğitim vermesi planlanan ve tesisine başlanan Priştine Medresesi'nin Şark vilayetleri için örnek alınarak bir benzerinin Van Gölü civarı merkezli olarak Erzurum, Diyarbakır, Bitlis ve Van vilayetlerinin istifade edeceği şekilde inşa edilmesi düşünülmüştür.[622] Temelleri bizzat Sultan Mehmed Reşat tarafından atılan Priştine Medresesi inşası Balkan savaşlarının patlak vermesi ve ardından Priştine'nin Osmanlı egemenliğinden çıkmasıyla sonuçlanan süreç nedeniyle inşaatı durdurulmuş ve tamamlanamamıştır.

---

618 *SNMU*, R.1319/M.1901, 812-813.

619 Yazıcı, "İsmail (Tuncu) Bey'in Hâtıra-i Seyahât'inde Sultan Reşad'ın Rumeli Ziyareti", 1115.

620 Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911 yılındaki Priştine ziyareti anlatan ve Priştine'de temelleri atılan medreseden söz eden bir bölüm de içeren manzum eser için bkz.; Hüseyin Şevket, *Kosova Sahrası: Mâziyi İhya Atiyi İ'lâ Eden Bir Mahşer-i İkbal* (Selânik: Rumeli Matbaası, 1327); Konuk - İbrahimgil, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*,, 1/441.

621 BOA, *BEO*, 3894/292014

622 BOA, *DH.MUİ*, 152/122.

6. Gayrimüslim Mektepler

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla kadar gayrimüslimlerin eğitim-öğretim faaliyetleri, çoğunlukla kendi ibadethanelerinde veya buralara bağlı olarak kurulan mekteplerde gerçekleştiriliyordu. Bu mekteplerin idaresi, tıpkı ibadet yerlerinde olduğu gibi, cemaatin dini liderleri tarafından yürütülmekteydi. Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı topraklarında gayrimüslim okullarının sayısında belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Bu okullar, hem Osmanlı'da yaşayan gayrimüslim cemaatler tarafından açılan mektepler hem de yabancı devletler tarafından kurulan ecnebi okullar olmak üzere iki ana grupta sınıflandırılmıştır.[623]

1869 yılında yürürlüğe giren Maarif Nizamnamesi'nin ikinci kısım "mekâtib-i husûsiye" başlığında gayrimüslim ve yabancı okulların eğitim sistemi, idari yapıları ve denetim süreçlerine ilişkin temel esaslar belirlenmiştir.[624] İlerleyen süreçte denetimler hususunda hassasiyet gösterilse de istenilen düzeyde olamadığı, yöneticilerin gayrimüslim ve yabancı okulların teftişi hususunda mevcut denetim mekanizmasının yetersiz kaldığını tespit ederek yeni düzenlemelerin zorunluluğunu vurguladığı görülmektedir. Bu yöneticilerden biri II. Abdülhamid dönemi maarif nazırlarından Ahmed Zühdü Paşa'dır. 1894 yılında tuttuğu ayrıntılı raporda, yabancı okulların tesis süreçleri, ruhsatlı ve ruhsatsız durumda faaliyet gösteren gayrimüslim ve yabancı okulların sayısı, zararlı faaliyetlerin engellenmesine yönelik önerilen tedbirler ve benzeri konularda bilgi ve açıklamaları mevcuttur.[625] Raporun sonunda Osmanlı genelinde tüm vilayetlerde tespit edilen gayrimüslim mekteplerine dair istatistik cetveli yer almaktadır. Buna göre Priştine sancağının da içinde yer aldığı Kosova vilayetine dair istatistikler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

---

[623] Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Döneminde Bursa'daki Gayrimüslim Okulları", *Bursa'da Yaşam* (Ağustos 2010), 64.

[624] "(Kısm-ı Sânî) (Mekâtib-i Husûsiye) Yüz yirmi dokuzuncu madde – Mekâtib-i husûsiye bazı mahallerde cemaatler tarafından veya gerek tebaa-ı devlet-i aliyye gerek tebaa-ı ecnebiyyeden olan efrâd ve eşhâsdan biri cânibinden ücretli veya ücretsiz olarak ihdâs ve te'sîs olunan mekteplerdir ki bunların masârifât ve muhassasâtı ya müessisleri tarafından veyâhut merbut oldukları vakıfları cânibinden idare ve rü'yet kılınır. Memâlik-i şahânede bu nev'i mekteplerin te'sîsine evvelâ muallimlerinin yedinde maârif nezâreti cânibinden veyâhut mahallî maârif idâresinden şahâdetnâme bulunmak ve sâniyen bu mekteplerde âdaba ve politikaya muğâyir ders okutturulmamak için ta'lîm olunacak derslerin cedveli ve kitaplar maârif nezaretinden veyâhut mahallî maârif idâresinden tasdik edilmek üzere taşrada ise vilâyet maârif idâresiyle vilayet vâlisi tarafından ve Dersaâdette maârif nezâreti cânibinden ruhsat-ı resmiye verilir. Bu üç şart kâmilen mevcûd olmadıkça mekâtib-i husûsiye kûşâdına ve devâmına ruhsat verilmez ve hilâfında hareket vukû'u takdîrinde men' ve sedd olunur. Mekâtib-i husûsiye kûşâd edenlerin ta'yîn edecekleri hâcelerin yedlerinde şahâdetnâme bulunduğu halde anı maârif idâresine tasdîk ettirmeleri lâzım gelecektir." "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi", Düstûr, Birinci Tertib, 2/204

[625] BOA, *Yıldız Maarif Nezareti Maruzatı [Y.PRK.MF],* Dosya No. 3 Gömlek No. 31. Ayrıca rapor hakkında bilgi ve rapor metni için bkz: Atillâ Çetin, "Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkındaki Raporu", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 10-11 (1982), 189-219.

Tablo 31 Kosova Vilayetindeki Gayrimüslim Mektepler, 1894[626]

	Rum	**Bulgar**	**Katolik**	**Musevî**	**Yekûn**	**Ruhsatsız**	**Ruhsatlı**
Üsküp	7	86	1	1	95	90	5
Priştine	11	9	2	1	23	18	5
Prizren	28	14			42	38	4
Taşlıca	9				9	8	1
Yenipazar	11				11	11	
İpek	3			1	4	4	

Priştine'deki hususî mekteplerin tamamı gayrimüslim mektep olup bölgede yabancı okul (ecnebi mektep) bulunmamaktadır. Mekteplerin büyük çoğunluğunun ruhsatsız olarak faaliyet göstermesi ise dikkat çekicidir. Bu durum sadece Kosova vilayetinde değil ülke genelinde de böyledir. Nitekim 1894 yılında Osmanlı genelinde bulunan 2708 Rum, 696 Ermenî, 472 Bulgar, 11 Ulah, 20 Marunî, 125 Katolik, 41 Süryanî, 201 Musevî, 160 Protestan, 9 Latin, 20 Rum Katolik ve 21 Keldanî olmak üzere toplam 4484 gayrimüslim mektebinden sadece 458'i ruhsatnâmeli olarak görülmektedir.[627]

Sonraki yıllarda Priştine'nin çeşitli mahalle ve köylerinde mektep inşalarına ruhsat verilmesiyle ilgili birçok belgeye rastlanılmaktadır. Bunlardan biri 1896 yılında Priştine'nin Graçan köyünde harap olmuş bir mektep binasıyla ilgilidir. Graçan köyü manastırının avlusunda mektep olarak kullanılan odaların harap olmasından dolayı papaz hanesi olarak inşasına başlanılan ve henüz tamamlanmayan yapının mektebe dönüştürülmesi için izin istenmiştir.[628] Papaz hanesinin tamamlanıp mektep için ruhsatının verilmesi ve aynı yerde inşasına başlanılan misafir hanenin de ruhsatlandırılması için yazışmalar yapılmıştır.[629]

Gayrimüslim mekteplerin açılmasıyla ilgili ruhsat taleplerine devletin dikkatli ve hususiyetle yaklaştığı görülmektedir. 1898 yılında Priştine'nin Gtovşe köyünde açılmak istenen bir Rum mektebine ruhsat verilmeden önce Maarif Nezareti'nden köydeki gayrimüslim nüfusun miktarı ile hangi cemaat ve mezhebe mensup olduklarıyla ilgili bir bilgi istenmiştir.[630] Nitekim daha önceleri belirli bir cemaate bağlı olarak mektep açılması için ruhsat talep edilen bazı bölgelerde, o cemaate mensup nüfusun oldukça düşük olduğu görüldüğünden ruhsat verilme sürecinde gayrimüslim nüfus yoğunluğunun dikkate alındığı belgedeki yazışmalardan anlaşılmaktadır. Kosova valisi, Priştine mutasarrıflığından aldığı verilere göre, Şura-yı Devlete gönderdiği yazısında Gtovşe köyünde seksen hane bulunduğunu ve bunların büyük kısmının Sırp cemaatine

626 "Mekâtib-i gayr-ı müslime istatistik cedveli hülâsasıdır." BOA, *Y.PRK.MF*, 3/31.
627 İstatistik defterindeki hesaplama hatası düzeltilmiştir. BOA, *Y.PRK.MF*, 3/31.
628 BOA, *BEO*, 812/60877.
629 BOA, *ŞD*, 1985/37.
630 BOA, *MF.MKT*, 391/54.

ve Ortodoks mezhebine mensup olduklarını belirtmiştir. Ayrıca, bu köyün bitişiğinde, aynı cemaat ve mezhebe bağlı olarak 13 hanelik bir nüfusun yaşadığı Draykofça köyünden de açılacak okula çocukların geleceğini ve böylece yaklaşık yüz öğrencinin burada eğitim alacağını bildirmiştir.[631] Yapılan yazışmalar neticesinde iki köyün çocuklarının da okuması için elverişli ve yeterli olan Miçe veled İspaso'nun sahip olduğu evin Rum mektebi olarak açılmasına izin verilmiştir.[632]

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim mekteplerin farklı etnik grupların milliyetçilik propagandalarının merkezi haline dönüşmemesi için denetimleri sıklaştırması, ruhsatlarda titizlik göstermesi, ayrıca muallimlerin seçimi ve müfredatların uygulanmasıyla ilgili önlemler alması, merkezi otoritenin bu okulları denetim altına alma çabasını göstermektedir.

IV. İKTİSADİ HAYAT

A. Ziraat

Ziraat, ticaret ve hayvancılık genel olarak Balkanlarda olduğu gibi Priştine sancağında da en önemli geçim kaynakları olmuştur. Priştine halkı gerek dağ etekleri ve nehir kenarlarındaki düzlük arazilerde gerekse ovalarda ziraat ve çiftçiliği devam ettirmişlerdir.

Priştine köylüleri çoğunlukla çiftçilikle geçinirlerdi. Arazilerin her türlü ziraat mahsulüne uygun olsa da gerekli şekilde işletilememesi, çiftçilik alanında gelişen alet ve edevatın ve tarımla ilgili gelişen yeni usullerin tatbik edilememesi dolayısıyla arazilerden tümüyle istifade edilememiştir. Buna rağmen mahallî halkın ihtiyacını karşılayan hatta önemli oranda ihraç edilen ürünlerin yetiştirilmesi de mümkün olabilmiştir.[633]

Priştine'nin 2.704 dönümden ibaret 1.203 kıt'a üzüm bağı bulunmaktaydı. Kasabada yer alan ve arazi açısından geniş olan bu bağların olumsuz yönü her yıl üzüm vermemesi ve mahsulün az olmasıydı. Ayrıca siyah üzümlerin ufak ve ekşimsi olması da onları şarap imâlatına elverişsiz hale getiriyordu. Bu sebeple Priştine ahâlisi bunları kışın çerez kabilinden tüketmekteydi.[634]

---

631 BOA, *ŞD*, 1982/23.
632 BOA, *DH.MKT*, 2148/100.
633 *KVS*, H.1314/M.1896, 348.
634 *KVS*, H.1314/M.1896, 348.

Priştine'nin arazi yapısının genel tabiatı itibariyle kumsal ve balçık olduğu görülmektedir. Bu bakımdan yaz mahsulleri dışında her türlü hububat yetiştiriciliğine elverişlidir. Kazadaki toprakların yarısı ziraata ayrılmış olup çeyreğinde hayvancılık için otlaklar bulunmaktadır. Geri kalanı ise kereste imalatı için de kullanılan ormanlık arazilerden oluşmaktadır.[635] Bununla birlikte Osmanlı'nın son dönemlerinde bölgede tarım arazilerinin çoğaltılması yoluna gidilmiş, bu kapsamda hububat ihracatının artmasına da paralel olarak meralar ve bazı ormanlık araziler tıraşlanarak tarım arazilerine dönüştürülmüştür.

Priştine'de buğday, arpa, çavdar gibi hububatın dışında mısır, kabak, bostan, tütün ayrıca patlıcan, biber, lahana, pırasa, patates, fasulye, bamya, domates gibi sebzeler de yetiştirilmekteydi. Bununla birlikte pamuk, keten, haşhaş, kenevir, afyon gibi ürünler de yetiştirilmek istense de bu konuda bir tecrübi ilerleme olmadığından bunların üretimi yapılamamaktaydı.[636]

Priştine sancağında ziraatın geliştirilmesine yönelik belirli adımlar atılmaya çalışılmıştır. Devletin birçok siyasî ve ekonomik meseleyle meşgul olduğu ve Balkan harbinin kapıya dayandığı 1912 yılında dahi Priştine sancağında ziraatın yeni usullere göre geliştirilmesi için önlemler alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Ticaret ve Ziraat Nezaretine gönderilen yazıda Priştine'de ziraatın iptidai bir vaziyette bulunduğuna dikkat çekilmiş, halkı yeni yöntemler üzerine tarım yapma konusunda bilinçlendirmek ve üretimi arttırmak için bölgede bir ziraat ameliyat mektebinin tesisi gündeme getirilmiştir. Ziraat Ameliyat Mekteplerinin ilk defa II. Abdülhamid döneminde Halkalı'da açıldığı ve İstanbul ile sınırlı kalınmayarak vilayetlerde de tesis edildiği düşünüldüğünde Priştine'de açılmak istenen bu mektebin ziraata ve dolayısıyla bölge ekonomisine önemli bir katkısının olacağı öngörülebilir. Bununla birlikte hayvan ıslahı için boğalar getirilmesi ve tarımda olduğu gibi hayvancılıkta da üretime katkı sağlayacak yeni usullerin geliştirilmesi için adımlar atılmıştır.[637]

Mitroviçe kazasının başlıca geçim kaynakları arasında ziraat yer almaktadır. Ziraatta genelde eski usuller takip edilse de zamanla yeni metotlara da geçmişlerdir. Verilere

635 *KVS*, H.1314/M.1896, 349.
636 *KVS*, H.1314/M.1896, 349.
637 BOA, *BEO*, 4014/300981.

göre Mitroviçe'de çiftçilerin 2500'ü ırgatlık, 4 bini ise ortakçılık ile tarım yapmaktaydılar.[638] Mitroviçe'de buğday yulaf, çavdar, mısır, patates ve az miktarda da tütün mahsulatı yapılmaktadır. 176.858 dönüm araziye sahip olan Mitroviçe'nin 92.944 dönümünde gübreleme ve sulama ile tarım yapılırken 54.295 dönümü ekinciliğe müsait değildi. Geri kalan 29.619 arazi ise verimsizliği nedeniyle nadasa bırakılmaktaydı.[639]

Vulçıtrın kazasında da ziraatın önemli bir yeri vardır. 358.081 dönümlük arazinin dörtte biri dağlık geri kalanı ise düzlüktür. Ovalık kısmı her ne kadar güzel ve mümbit ise de bunun ancak beşte üçünde ziraat gerçekleşebilmekteydi. Rençberlerin tarımda kullandıkları alet ve edevatlar ve uyguladıkları usuller eski tarz olsa da bölge halkının çalışkanlık ve azim yönüyle üstün gayret gösterdikleri ve iyi ürün hasat ettikleri bilinmektedir.[640] Vulçıtrın'da yetiştirilen tarım ürünlerinin çevredeki kazaların hububat ve sebze mahsulâtıyla aynı olduğu gözlemlenmektedir. Farklı olarak bölgede karpuz yetiştiriciliğinin revaçta olduğu söylenebilir. Burada soğuk bölgelerde yetiştirilen her türlü meyve de yetiştirilmektedir.

Gilan kazasında arazilerin çoğu tarım ürünleri ekilidir. Morova nehri de arazilerin sulanması açısından önem taşımaktadır. Özellikle nehrin iki yanındaki köylerde bu sebeple güzel ve kaliteli kenevir yetiştirilmektedir. Köylüler genellikle yün ve kenevir dokumacılığından elde ettikleri kıyafetleri giyinirken yine ip, yular ve urgan yaparak bunları kaza haricinde satmaktaydılar. Ziraatla uğraşan 15 bine yakın Gilanlının 10 bini çiftçi, 5 bini ise ortakçıdır.[641]

Preşova kazasının arazisi de birçok ürünün yetişmesine elverişlidir. Bunlar arasında susam, pamuk, afyon, pirinç vb. mahsuller sayılabilir. Ancak bazı köylerin dağlık olması sebebiyle ekilemediğinden bu köylerden insanların tarım işçisi olarak Sırbistan ve Bulgaristan taraflarına gidip geldikleri bilinmektedir. Ekili ve ekili olmayan toplam 700 bin dönüm araziye sahip Preşova'da arazilerin çoğu dağlık olup 60 bin dönümü düzlük 10 bin dönümü ise bataklıktır.[642]

---

638 *KVS*, H.1314/M.1896, 369.
639 *KVS*, H.1314/M.1896, 369.
640 *KVS*, H.1314/M.1896, 381.
641 *KVS*, H.1314/M.1896, 393.
642 *KVS*, H.1314/M.1896, 410.

B. Ticaret, Sanayi ve Meslek Kolları

Priştine sancak merkezinde geçim kaynakları daha ziyade bakkallık, manifaturacılık, bahçıvanlık, arabacılık gibi meslek kollarına dayanmaktadır. 19. yüzyılın son dönemlerinde bölgede ayrıca hububat ve deri ticareti de yükselişe geçmiş ve ticaret erbabı arasında revaç bulmuştur. Priştine'de debbağcılık bilgisinin yaygın olduğu daha önceki dönemlerde pabuççuluk mesleği de yapılmakla birlikte zamanla âtıl hale gelmiştir. Genel ticaret kollarına bakıldığında geçimlerini kazandıkları meslek kollarının çok geniş bir dairede olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Priştine halkının gerek zanaatte gerek ticarette ilim ve marifete yakın ve meyilli olmaları ve çalışma azimleri dolayısıyla kendilerini zamanla geliştirmekte oldukları da bilinmektedir.[643]

Priştine'de İstanbul'a kadar ün salmış ve çokça rağbet gören sabun imalatı yapılmaktaydı. Birinci sınıf kalitede olan bu sabunun okkasının seksen kuruşa kadar satıldığı bilinmektedir. Yine Priştine'de un fabrikası bulunmaktaydı. Bunun yanında keçi kılından yapılan özel bir çeşit kilim imalatı da vardı. Yine bazı köylerde yünden seccade yapımı olduğu bilinmektedir.[644] Priştine merkez ve köylerinde sanayi alanındaki üretimlerin genel olarak bu bağlamda olduğunu söylemek mümkündür.

İthalat ve ihracat oranlarına gelindiğinde ihracatın ithalata kıyasla onda bire bile varmadığı görülmektedir. İthalat ve ihracat demiryolu vasıtasıyla yapılmaktaydı. Şehre ithal edilen ürünler arasında giyim eşyaları, yiyecek ve içecekler yer almakta bilhassa pirinç, kahve, şeker, gaz, zeytin vb. ürünlerin ithali de yapılmaktaydı. İhraç mallar arasında ise buğday, arpa, çavdar gibi ziraat ürünleri, büyükbaş-küçükbaş hayvanlar ve deri ürünleri bulunmaktadır. Priştine köylüleri genelde kendi dokudukları ürünlerden giyindikleri için yün ihracatının çok az olduğu söylenebilir.[645]

Priştine merkez kazasındaki nüfusun %9'u mülkî hizmetlerde çalışırken, %15 zanaat ve ticaretle meşgul, %29'u ırgat, ortakçı, hamal, çoban, hizmetçi gibi meslek kollarında,

643 *KVS*, H.1314/M.1896, 347.
644 *KVS*, H.1314/M.1896, 347.
645 *KVS*, H.1314/M.1896, 347.

%31'i ise çiftçidir. Toplumun geri kalanını ise öğrenci, çocuk, mahkûm ve benzeri kesimler oluşturmaktadır.[646]

Mitroviçe kazasındaki ithalat ve ihracata bakıldığında en önemli ihracat kaleminin hububat olduğu görülür. Hububatta senede 3 milyon kıyyeyi bulan ihracat gerçekleşirken ticari mallarda ise ihracatın ithalatın yanında çok düşük bir seviyede kaldığı görülmektedir.[647] Mitroviçe'nin konumu itibariyle Yeni Pazar, Vulçıtrın, Tirgovişte ve İpek kazalarına geçiş güzergâhında yer alması ve kaza merkezinde geniş bir pazarın bulunması nedeniyle bölgede ticaret ve alış-verişin canlı olduğu görülmektedir.[648]

Vulçıtrın'a bakıldığında burada da belli oranda ticaretin canlı olduğu görülmektedir. İthalat ve ihracat bilhassa Üsküp ve Selanik yoluyla yapılmaktadır. İnek, manda, koyun, keçi gibi büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği de bölgenin temel geçim kaynakları arasında sayılabilir.[649]

Gilan kazasında nispeten gelişik bir ticaret olduğu söylenebilir. Kazadaki ticaret ve meslek kollarına bakıldığında bölge halkının daha çok terzi, bakkal, kunduracı, demirci, urgancı gibi meslekleri icra ettikleri görülür. Ticarette diğerlerine oranla en fazla rağbet gören ve şöhret bulan yün ve kenevir dokumacılığı ve mamulatıdır. Gilan'da ayrıca alış-veriş de canlı olup, köy ahalisi alış-veriş için genelde kaza merkezinde kurulan pazara geldikleri gibi konumlarına göre Priştine, Boyonofçe, Kumanova, Preşova pazarlarına da gitmekteydiler.[650]

Gilan'da ithalatı yapılan ürünler arasında bazı giyim eşyaları, yiyeceklerden kahve, şeker, pirinç gibi ürünler ile gaz ve manifatura yer almaktadır. İhracata gelince hayli miktarda hububat, yün, deri, urgan ihraç edildiği görülmektedir. Zahireler Firzovik ve Boyonofçe istasyonlarına nakledilip buradan Priştine dakik (un) fabrikasına

646 *KVS*, H.1314/M.1896, 348.
647 *KVS*, H.1314/M.1896, 369.
648 *KVS*, H.1314/M.1896, 370.
649 *KVS*, H.1314/M.1896, 381.
650 *KVS*, H.1314/M.1896, 392.

satılmaktaydı. Gilan'da ayrıca 3800 dönümü bulan bağlarda yetiştirilen üzümden şarap üretilmişse de bu ihraç edilecek kadar büyük oranda değildir.[651]

Preşova'da tarım ürünleri arasında iyi kalitede üzüm yetiştirildiğinden bilhassa Sırbistan'a üzüm ihracatı yapıldığı görülmektedir. Proşeva'nın ovasında yaşayanlar daha çok çiftçilikle meşgulken dağlık bölge sakinleri daha ziyade yabancı ülkelere gitmekteydi. Preşova'da ırgatçılık ve ortakçılık ise yok denecek kadar azdır.[652]

C. Hayvancılık

Priştine'de arazilerin dörtte biri hayvancılık faaliyetleri için mera ve otlaklara ayrılmıştır. Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın yapıldığı kazada kişiler kendileri et ve derisinden istifade ettikleri gibi mallarını satarak da geçinmektedirler.[653] Hayvan yetiştiriciliği diğer bölgelerde de temel geçim kaynakları arasında yer almakladır.

Hayvan ticaretiyle uğraşan kesimin satış yapabilmesi için pazarlara gittikleri bilinmektedir. Bilhassa Gilan'da her sene 15 Mayıs ve 20 Haziran'da büyük hayvan pazarları kurulmaktaydı.[654] Priştine merkez pazarında da hayvan satışı yapılmaktaydı. 1904 yılında İngiltere konsolosluğundan gelen bir yazıda İngiltere'de bulunan bir hayır cemaatinin, Manastır'daki Bulgar muhtaçlara yardım etmek üzere bir adamlarının öküz alıp Kumanova'ya gidip gelmek ve Priştine pazarında bu hayvanları satmak için izin istediği anlaşılmaktadır.[655]

Zaman zaman bölgede salgın hastalıklar da olmuştur. Nitekim 1893 yılında Preşova kazası ile Miratofçe köyünde hayvanlar arasında çiçek salgını baş göstermiştir. Kosova vilayetinden gönderilen tahrirde bölgede yayılan ve bulaşıcı niteliği olan bu salgının ve hayvan ölümlerinin önüne geçmek için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.[656] Yine aynı yıl Preşova'nın bir köyünde sığırlarda kan işeme ve bazı ağrıların sebep olduğu ölümler rapor edilmiştir. Yaklaşık otuz sığırın telef olduğu hastalığın teşhisi için baytar müfettişinin bölgeye gönderildiği ancak hayvanlarda bir hastalık görülmediği anlaşılmıştır. Hayvanların ölüm nedenlerinin ancak otopsiyle belli olabileceği de yazıda

651 *KVS*, H.1314/M.1896, 394.
652 *KVS*, H.1314/M.1896, 410.
653 *KVS*, H.1314/M.1896, 349.
654 *KVS*, H.1314/M.1896, 392.
655 BOA, *TFR.I.KV*, 73/7209.
656 BOA, *DH.MKT*, 2060/27.

bildirilmiştir.[657] Bu ve benzeri hadiselerle birlikte hayvancılık Priştine sancağının genelinde önemli bir geçim kaynağı olmuşken aynı zamanda önemli ihracat kalemlerinden de birini teşkil etmiştir.

D. Madenler

Madenler devlet hâzinesi için büyük gelir kaynaklarından biri olarak görülmektedir. Bunun yanında sahip olduğu birçok kullanım alanı ile büyük önem arz eden madenler açısından Priştine sancağının da belirli oranda zengin olduğu söylenebilir. Nitekim gerek Priştine merkezinde gerekse sancağın diğer kazalarında çeşitli madenler çıkarılmakta, bazı maden türleri için araştırma ve tespit çalışmaları yapılmaktaydı.

Sancak merkezi olan Priştine'de genellikle krom madeni araştırmaları yapılmıştır. Kalkandelen ve Priştine'de maden çalışmaları için ruhsat isteyen Avusturya ve Macaristan Devleti tebaasından Fransuva Dikot 16 bin dönüm arazide diğer ortaklarıyla beraber araştırma iznine başvurmuş ve 1895 yılında maden tetkiklerine başlamıştır. Yine Priştine'nin Virboşince köyünde de krom madeni çalışmaları yapılmış ve çıkarılan bir kıt'a krom madeninin Dimitri Zaho Efendi uhdesine ihalesi kararlaştırılmıştır.[658]

Priştine sancağı Mitroviçe kazası merkezine iki saat mesafedeki dağlık arazide değirmen taşı madeni bulunmaktaydı. Buradan çıkarılan taşlar başka bölgelerden çıkarılanlara kıyasla daha fazla tercih edildiğinden sadece vilayet dâhilinde kalmayıp vilayet dışına, Sırbistan'a hatta Bosna taraflarına da yüklü miktarda ihraç edilmekteydi.[659] Senede yüz ila yüz yetmiş liraya kadar gelir getiren bu maden Mitroviçe bölgesinin de ekonomik açıdan değerini arttırmaktaydı.

Vulçıtrın'da kaza merkezine dört saat şimendifer hattına üç saat mesafede Godançe köyünde kurşun madeni bulunmaktadır.[660] Priştine sancağı Gilan kazasının birçok köyünde de maden tespit edilmiştir. Bunlar arasında krom, simli kurşun, bakır, çinko, nikel, manganez gibi madenler yer almıştır. Bölgede değerli birçok madenin bulunduğunu bilen tüccarlar bu konuda gerekli başvurularda bulunarak madenlerden

[657] BOA, *DH.MKT*, 2058/105.
[658] BOA, *ŞD, 523/46.*
[659] *KVS*, H.1314/M.1896, 372.
[660] *KVS*, H.1314/M.1896, 382.

bazıları için araştırma ruhsatı almışlardır.[661] Örneğin Selanik tüccarlarından Frederic Charnou Gilan'ın Nova Brdo karyesinde simli kurşun madeni bulup çıkarmıştır. Bununla ilgili bölgedeki araştırmalarına dayandırdığı haritaları da arşiv kaynakları arasında mevcuttur.[662]

E. Sancak Gelirleri

Devletlerin hizmet vermek ve giderlerini karşılayabilmek için gelir kalemlerine ihtiyacı vardır. Varidat olarak tanımlanan gelirlerin giderleri karşılayamaması durumu devletlerin tasarrufa gitmeleri ya da borçlanmaları gibi tabii sonuçlar doğurabilir. Dolayısıyla devletlerin kalkınabilmesi için gelir kalemlerinin ve doğru temelleri olan bir vergilendirme sisteminin olması zaruridir.

Osmanlı Devleti'nde şer'î ve örfî olarak iki kısma ayrılan genel vergi sisteminde Tanzimat'la birlikte başlayan ve mali alana da yansıyan değişimler doğrultusunda yeni vergiler alınmaya başlanmıştır. Priştine sancağı özelinde değerlendirildiğinde *aşar* bedelinin sancağın en temel gelir kalemlerinden biri olduğu görülmektedir. Priştine halkının topraktan elde ettikleri ürünlerin onda biri alınmaktaydı. Aşar vergisi, gayri safi tarım üretimi üzerinden alındığından ve halkın çoğunluğunun da tarımla uğraşması dolayısıyla devletin en büyük gelirini teşkil etmekteydi. Bu yönüyle tahsil usulü açısından da en çok değişikliğe uğrayan devlet geliri olduğu söylenebilir.[663]

Priştine sancağı gelirlerinden biri *ağnam rüsumudur*. Küçükbaş hayvanlardan alınan bu vergi genelde koyunların yavruladıkları dönemin ardından nisan veya mayıs aylarında alınmaktaydı.[664] Bir diğer gelir kaynağı ise *emlak vergileri*dir. Şehirler ve etrafındaki binalar tahrir olunan kıymetine göre binde dört oranında vergiye tabiydi. Her ne kadar binalar 17. ve 18. yüzyıllarda arazinin bir parçası sayılsa da 19. yüzyılın başlarından itibaren bir servet ve ekonomik değer haline gelmiştir.[665] Osmanlı şehir ve kasabalarındaki binaların, sayı bakımından artışına paralel olarak önemli vergi kalemlerinden biri olduğu söylenebilir.

---

[661] *KVS*, H.1314/M.1896, 399.
[662] BOA, *Haritalar [HRT.h], Dosya No.* 1247.
[663] Onur Eroğlu, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12 (2010), 59.
[664] Feridun Emecen, "Ağnam Resmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/478.
[665] Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 107.

Temettu vergisi, tüccar ve esnafın yıllık geliri üzerinden yüzde üç oranında alınmaktaydı. Sanayi ve ticaret faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin vergilendirilmesini amaçlayan bu vergi kapitülasyonlar nedeniyle yabancılardan muaf tutulmuştur. Priştine sancağında Sırp konsolosluğunda görev yapan tercüman ve yasakçılar/kavaslar temettü harcından muaf olmak istemişleridir. Ancak kendilerinin Osmanlı tebası olmalarından dolayı muaf tutulamayacakları ifade edilmiş ve verginin tahsili bildirilmiştir. Kavaslardan Prizrenli İstoyan Alikoriç'in Sırbistan'da on bir sene kaldığı ve Sırp tabiiyeti kazandığı yönünde karşı iddialar olsa da Sırbistan'da kaldığının hükümetçe bilinmediği ve kendisinin Prizren ahalisinden ve Devlet-i Aliye tebaasından kabul edildiği gerekçesiyle temettü vergisinden muaf tutulamayacağı kararlaştırılmıştır.[666]

Mehakim harçları adıyla alınan vergi Şer'iye, Nizamiye, Ticaret ve İdare Mahkemelerindeki işlem türlerine göre ayrı ayrı belirlenen harçlardan oluşmaktadır. *Bedel-i askerî* ise gayrimüslimlerden askere gitmemeleri mukabilinde alınan vergidir. Her ne kadar Islahat Ferman ile cizye kaldırılıp gayrimüslimlerin askere gitmelerinin önü açılmışsa da 1909 yılına kadar gayrimüslimler orduya alınmamış, daha sonrasında bu vergi kaldırılmıştır.[667] Bedel-i askerî vergisi özellikle gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadıkları Priştine sancağında önemli gelir kalemlerinden biri olarak görülmektedir.

Priştine sancağının gelirlerinden biri de domuz üzerinden alınan bir vergi olarak tanımlanan *canavar rüsumu*dur. Rumeli vilayetlerinde yaygın olarak alınan canavar vergisi bu bölgelerde devlet için iyi bir gelir kaynağı olarak düşünülüp domuz başına on kuruş alınmaya başlamış bu meblağ daha sonraki yıllarda fazla bulunarak üç kuruşa indirilmiştir.[668]

[666] BOA, *HR.TH*, 228 /115.
[667] Eroğlu, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi", 61.
[668] Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, 144.

Tablo 32 Priştine Sancağı Vergi Gelirleri (H.1315 / M.1897-98)[669]

Gelirler	Priştine	Mitroviçe	Vulçıtrın	Preşova	Gilan
Aşar	2.436.070	359.715	1.268.413	959.132	1.982.109
Emlak Vergisi	427.039	110.980	180.403	254.693	308.809
Temettü Vergisi	49.590	29.165	6.394	33.575	11.779
Bedel-i Askerî	355.003	171.794	96.143	609.723	422.671
Ağnam Rüsûmu	366.466	71.604	154.674	466.146	481.473
Canavar Vergisi	10.080	995	1.680	42.525	18.935
Emlak-ı Emiriye	41.600	.	.	.	.
Rüsûm-ı Mütenevvia	128.825	27.713	9.832	32.071	16.987
Orman Hâsılatı	30.000	20.500	500	5.000	4.000
Maden Hâsılatı	.	15.000	.	.	.
Emlak ve Tapu Harçları	18.000	4.000	6.000	37.000	15.000
Mehakim Harçları	25.000	4.000	5.000	20.000	10.000
Hasılat-ı Müteferrika	90.000	10.000	50.000	90.000	60.000
Toplam Gelir (Kuruş)	**3.932.673**	**825.466**	**1.779.039**	**2.549.865**	**3.331.763**

Priştine sancağında 1897 yılında en yüklü gelir kalemi 7.005.439 kuruş ile aşardır. Sancak geneline bakıldığında aşardan sonra en çok bedel-i askerî vergisinden, daha sonra emlak ve ağnam vergilerinden gelir elde edildiği görülmektedir. Priştine sancağı gelirleri tüm kazalarıyla birlikte genel olarak değerlendirildiğinde ise 12.418.806 kuruşu bulmaktadır.

Sancaktaki iktisadî dengelerin işlemesi bir anlamda gelirlerin düzenli bir şekilde toplanmasına bağlıydı. Vergilerin toplanması hususunda bazı olumsuzluklar yaşanabiliyordu. Bilhassa ağnam vergisinin tam tahsili için hayvan sayımları önemli bir konu teşkil etmekteydi. Bu sebeple Priştine sancağında ağnam sayımlarıyla ilgili devlet hukukunun muhafazası için birtakım tedbirler alınmıştır. Buna örnek olarak 1906 yılında Priştine sancağı mutasarrıflığının ehil hayvan sayımlarında memur ve jandarmaya refakat etmek üzere asker-i şahaneden birlik talep etmesi gösterilebilir. Bunun üzerine evvelki senelerde böyle bir uygulama olup olmadığı sorulmuş alınan cevapta bir önceki sayımlarda bazı köylerde hayvanlarını saydırmak istemeyip muhalefet edenlere askerîn müdahale ettiği ifade edilmiştir. Ancak artık böyle bir

[669] *KVS*, H.1318/M.1900, 568-636.

tehlike görülmediğinden askerîn refakatine lüzum olmadığı, ileride yine gerekirse askerî sevkin mümkün olacağı ifade edilmiştir.[670]

İltizam usulüyle vergilerin toplandığı görülmektedir. Bazen yapılan açık arttırmalarda vergi toplayacak mültezimin bulunamadığı kayıtlara geçmiştir. Örneğin 1891 yılına ait bir belgede Mitroviçe değirmen taşı madeni ile Preşova, Gilan, Mitroviçe ve Vulçıtrın kazalarında hayvan, zebhiye ve kantar vergilerinin iltizamına talip çıkmadığı görülmektedir.[671] Bunun yanında vergilerin mültezimlerden toplanması konusunda da sıkıntılar çıkabilmekteydi. Yıllarca devlete borçlarını ödemeyen mültezimler olmuştur. Örneğin Mitroviçe kazasına ait mültezimlerin borçlarını haiz 1903 tarihli bir defterde bir mültezimin 1888 yılına ait 6.310 kuruş borcunun olduğu görülmektedir.[672] Bu sebeple devlet çeşitli önlemler alma yoluna da gitmiş Priştine livası dâhilinde aşar iltizam müzayedelerinden fakir halkın menedilmesi ve iyi şartlar taşıyan mültezimlerin başvurularının alınması düzenlemesine gidilmiştir.[673]

F. Ekonomik Destekler

Priştine sancağının bazı köylerinde dolu yağması ve yangın sebebiyle ekinlerin telef olması üzerine 1895 yılında iki sene içinde geri ödenecek şekilde ihtiyaç sahiplerine gerek tohumluk gerek yemeklik yüz elli bin kıyye zahire tahsis edilmiştir.[674] 1912 yılında benzer bir olayda doludan dolayı mahsulleri hasara uğrayan Priştine'nin Hadde köyündeki mağdur 28 haneye ihtiyaçlarını karşılamaları ve mısır alımı için üç yıllığına 5 bin kuruş yardımda bulunulması kararlaştırılmıştır.[675]

Ziraat Bankası'nın tarım kredileri vererek Priştine halkına destek olduğu bilinmektedir. Ziraat Bankası çiftçilere düşük faizli krediler sunması açısından büyük bir destek programı olarak önem arz etmesinin yanında çiftçilerin bütün ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Örneğin Priştine merkez kazasının Aziziye köyünde ikamet eden Kurşunlu muhacirlerinden Aydın b. Bekir isimli kişi, 1907 yılında Ziraat Bankası'na tohumluk buğday almak için kredi başvurusunda bulunmuş ve kendisine yüz elli kuruş

[670] BOA, *TFR.I.KV*, 120/11919.
[671] BOA, *Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi [YB.021],* Dosya No. 89 Gömlek No 122.
[672] BOA, *TFR.I.KV*, 15/1463.
[673] BOA, *TFR.I.KV*, 29/2814.
[674] BOA, *BEO*, 545/40805.
[675] BOA, *Dâhiliye Mütenevvia [DH.MTV],* Dosya No. 44 Gömlek No. 36.

kredi verilmiştir. Ancak şahıs yazdığı arzuhalde bu meblağın ihtiyacına kifayet etmeyeceğini ve meblağın artırılmasını talep etmiştir. Priştine mutasarrıflığının konuyu tahkik edeceği ve ihtiyacını karşılamadığı tespit edilirse kredinin arttırılması yoluna gidileceği anlaşılmaktadır.[676]

Ekonomik desteğe ihtiyaç duyulan alanlardan bir tanesi orman işletmeleridir. İşletmekte olduğu ormanlar için önemli yatırımlar yapan Mitroviçeli Mehmed Necib Bey 1912 yılında Ziraat Bankası'ndan kredi desteği istemiştir. Beş sene zarfında on iki kilometrelik dekovil hattı, son sistem bir fabrika ve şimendifer gibi nakliye ve imalat işleri için 30 bin lira değerinde büyük yatırımlar yaptığını ifade eden Mehmed Necib Bey, 15 bin liraya da ihtiyaç duyduğunu, bunu kendi ticaretinden tasarruf ederek gerçekleştirirse uzun yıllarını alacağını ve bu sırada önemli ticarî fırsatları kaçıracağını belirtmiştir. Kosova Ziraat Bankası'nın zirai borç vermelerinin dışında elli bin lira fazlalık nakit parasının olduğunu ve bu paranın yüzde iki buçuk faizle Osmanlı Banka'sında tutulduğunu belirterek bundan on beş bin liranın kendisine yüzde altı faiz ve on sene müddetle verilmesi halinde bankaya daha büyük kar getireceğine vurgu yapmıştır. Bu kredi desteğinin devlet ve millete olacak faydalarını da hatırlatan Mehmed Necib Bey, orman işlerinin terakki etmesiyle aşar vergisinden senede en az sekiz bin liranın devlet hazinesine gireceğini bunun yanında işletmenin gelişmesiyle iki bin işçinin istihdam edileceği ve aileleriyle birlikte bunun da yaklaşık sekiz-on bin kişinin maişetini karşılayacağını ifade etmiştir. Ayrıca Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerine yabancı memleketlerden ithal edilen kerestenin artık kendi ormanlarımızdan temin edilmesi sebebiyle de senede en az seksen bin Osmanlı lirasının devlete kalacağını beyan etmiştir. Sonuçta Ziraaat Bankası'nın bu desteği verip vermediğine dair verilere ulaşılmasa da bu örnek ormancılık alanında verilen desteklerin devlet ve bölge ekonomisine ne gibi ciddi katkılar sağladığını göstermesi açısından önemlidir.[677]

Devletin iktisadî yapısının en önemli bileşenlerinden biri olan tüccarların ticaretlerini emniyet ve güven içerinde yapmalarına olanak sağlayan birtakım önlemler aldığı görülmektedir. Bunlar arasında yol güvenliğini tesis etmek için yer yer karakolhaneler

[676] BOA, *TFR.I.KV*, 182/18197.
[677] BOA, *Dâhiliye İdare [DH.İD],* Dosya No:105 Gömlek No:13.

inşa etmek örnek gösterilebilir. 1906 yılında Priştine sancağına bağlı Gilan kazasıyla Firzovik nahiyesi arasında eşkıya tehdidinden dolayı iki bölge arasındaki Islatine köyü civarında bir karakolhane inşası kararlaştırılmıştır.[678]

Zaman zaman tarım ürünlerine zarar veren istilaların önüne geçebilmek için devletin tedbirler alarak çiftçiye yardımcı olduğu bilinmektedir. 1889 yılında Priştine merkez kazasına bağlı Dobridob, Kuzmin, Hasköy ve birkaç köyde daha çekirge istilası olduğu rapor edilmiştir. Priştine mutasarrıflığı olay üzerine aldığı önlemler çerçevesinde her köye memurlar göndermiş, hasara uğramamaları için acil tedbirler alarak çekirgelerin itlafı için çalışma başlatmış ve zararın önüne geçilmesi sağlanmıştır.[679]

Temas edilen olaylar özelinde de görüleceği üzere gerek ziraat gerek sanayi ve ticaret alanında Osmanlı Devleti'nin ihtiyaçları hususunda halkın yanında olduğu, sorunlara çözüm yolunda çeşitli önlemler aldığı, şartların elverdiği ölçüde desteklediği ve bu surette iktisadî hayatı dengede tutmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

[678] BOA, *TFR.I.KV*, 142/14116.
[679] BOA, *DH.MKT*, 1636/35.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
PRİŞTİNE'DE ASAYİŞ

I. TOPLUMSAL VE BÖLGESEL SORUNLARA GENEL BİR BAKIŞ

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti yönetimindeki Kosova ve Priştine'nin siyasî, toplumsal ve ekonomik yapısında köklü değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın başı, zayıflayan merkezî otoritenin idarî yapıdaki düzenlemelerle güçlendirilmeye çalışıldığı, Balkanların dört bir yanında milliyetçi hareketlerin güçlendiği ve Batılı büyük devletlerin bölge üzerindeki çıkar mücadelelerinin şekillendiği zorlu bir dönemdir. Genelde Kosova ve özelde Priştine, bu çalkantılı süreçte hem Osmanlı idaresinin zorluklarını hem de Balkanlar'daki yerel dinamiklerin etkilerini yansıtan bir bölge olarak öne çıkmaktadır.

Priştine'deki asayiş sorunlarına değinmeden önce siyasî gelişmelere dikkat çekmek, yüzyılda içinde bulunulan durumun asayişe yansımalarını daha doğru değerlendirmeyi kolaylaştıracaktır. Egemen güçlerin Osmanlı Devleti üzerindeki toprak emelleri, özerk prensliklerin bağımsızlık elde etmelerine giden süreç, siyasî istikrarsızlıklar ve toprak kayıplarında güç alan diğer etnik unsurların özerklik ve bağımsızlık talepleri, Balkan toplumunun geleneksel yapısı, sınır problemleri, çete yapılanmaları ve benzeri hususlar birlikte değerlendirildiğinde toplumsal, bölgesel, siyasî şartlar ve yol açtıkları sorunlar daha iyi anlaşılacaktır.

Osmanlının son ana kadar varlık mücadelesi gösterdiği Balkanlar, Rusya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa gibi devletlerin çıkar politikalarının merkezi haline gelmişti. Fransız Devrimi'nin milliyetçilik eşitlik gibi kavramlarının Balkan coğrafyasına yayılmasına da zemin hazırlayan bu güçler, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl boyunca milliyetçi ayaklanmalarla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

Balkan coğrafyası açısından önemli olan Osmanlı-Rus ilişkilerine bakıldığında Osmanlı Devleti'nin 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya karşısında büyük toprak kayıplarına uğradığı görülmektedir. Stratejik noktalarda konsolosluklar aracılığıyla

faaliyet yürüten Rusya, faaliyet gösterdiği bölgelerin büyük bir kısmını kontrol altına almış 1812 yılına gelindiğinde Eflak, Boğdan ve Balkanlar üzerindeki nüfuzunu daha da artırmıştır. Rus konsoloslarının Sırplar ve Rumların bağımsızlık için isyan etmeye başlamasında da önemli rol oynadığı bilinen bir gerçektir. Bu isyan hareketlerinin planlanmasında ve yönlendirilmesinde büyük çaba sarf eden Rusya, konsoloslukların açılması konusunda Osmanlı hükümetinin direnç göstermesine karşın yine de başarılı olmuştur. Ticari nedenlerle açıldığı iddia edilen konsoloslukların giderek Balkan coğrafyasını küme küme sardığı ve asıl amaçlarının Balkanlar ve diğer bölgelerdeki Slav ve Ortodoks tebaanın Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmaları için bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir.[680] Nitekim Rusya'nın güttüğü Panslavist politika da temelde Slavların bağımsızlığını amaçlamaktadır. Onların görüşüne göre uzun yıllardır Osmanlı'nın, Almanların ve Macarların yönetiminde kalan Slavların bu ülkeler haritadan büyük oranda silinmedikçe Slav siyaseti hedefine ulaşmayacaktır.[681] Osmanlı Devleti egemenliği önünde tehdit oluşturan bu politika ilk olarak Sırpların baş kaldırılarıyla gerçek bir tehdit olarak gün yüzüne çıkmıştır.

Balkanlardaki ilk ulusal hareket olmasa da 1829'da Yunanlıların Osmanlı siyasetinden çıkması ve Yunanistan Krallığı'nı kurmasının Osmanlının milliyetçi akımlarla parçalanması sürecinin başlangıcını oluşturduğu söylenebilir. Bunun yanında Sırpların büyük Sırbistan kurma hayalleri 19. yüzyılın başında canlılık kazanmıştır. Kara Yorgi liderliğinde 1804 yılında başlayan ve zorba yeniçerilere karşı yapıldığı iddia edilen[682] Sırp isyanları giderek güç kazanmış ve Rusların desteğini alarak ayrılıkçı hareketlere dönüşmüştür. İlerleyen süreçte zaman zaman isyanlar bastırılsa da Osmanlı Devleti Rusya ile 1812 yılında yaptığı Bükreş Antlaşması gereği Sırpları iç işlerinde serbest bırakmıştır. 1821 yılında Sırplar bir kez daha Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmiş ve bu durum 1826'daki Akkirman Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin Sırplara yeni imtiyazlar tanımayı taahhüt etmesiyle sonuçlanmıştır. Sonuç olarak Edirne

[680] Osman Köse, "Balkanlarda Rus Konsolosluklarının Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Journal of Turkish Studies* 1/2 (2006), 169-171.
[681] Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, çev. Agah Oktay Güner (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2007), 23.
[682] Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 5/2858-2863.

Antlaşması'nın ardından 17 Ekim 1830'da yayımlanan bir fermanla Sırplar muhtariyet elde etmişlerdir.[683]

Siyasî çalkantılarla dolu 19. yüzyılda Balkanlar, büyük güçlerin mücadele alanı haline gelmiş ve Kırım Savaşı'nın ardından imzalanan 1856 Paris Antlaşması ile Eflak ve Boğdan'a özerk prenslik statüsü verilmiştir. Böylelikle devletlerin garantisi altında özerkliğini kazanan Eflak ve Boğdan'ın kendilerine ait meclisleri olacak ve hiçbir devlet iç işlerine karışmayacaktır. Antlaşmanın bu hükmünü Eflak ve Boğdan hususunda Rusya'ya karşı alınmış bir tedbir olarak nitelendirmek mümkündür.[684] Paris Antlaşmasıyla gelen bu özerklik Osmanlı Devleti'nden kopmaların önünü açan en önemli adım olarak nitelendirilebilir. Nitekim daha sonra iki Prensliğin birleşerek Romanya Prensliğinin oluşturulması ve 1877'de Romanya'nın bağımsızlığını ilan etme süreci beraberinde gelmiştir.

Sırbistan, Eflak-Boğdan, Girit ve Karadağ'da çıkan isyanların sonucunda bu halkların özerklik almaları ve Paris Antlaşmasının ardından ayrıcalıklarını genişletmeleri Bosna ve Hersek'teki Hristiyan halk arasında da Osmanlı yönetiminden ayrılma ümitlerini arttırmıştı. Bunun yanında 1870'lerden sonra Rusya'nın Avrupa'daki güç dengelerini kendi lehine çevirmesi ve Balkanlar'da yoğunlaştırdığı panslavizm propagandası bölgedeki gerilimi artırmış ve nihayetinde Hersek'te de isyan başlamıştır.[685] Öyle ki panslavistlerin kışkırtmaları sonucunda, 1874 yılında Hersek'te Nevesin kasabasından yüz atmış kişilik bir grup, ağnam vergilerinin ağırlığı, kuraklık ve verimsizlik, jandarmaların baskıları vb. sebeplerle yurtlarını terk etmek zorunda kaldıklarını belirterek Karadağ Prensi Nikola'ya sığınmıştır.[686] Osmanlı ile arasının bozulmasını istemeyen Prens ise İstanbul'daki Rus elçisiyle iletişime geçerek mültecilerin iadesi için arabuluculuk yapmasını istemiş ve neticede yüz atmış kişi iade edilmiştir. Mülteciler köylerine döndüklerinde, halk tarafından suçlu değil kahraman olarak karşılanmaları ve uzun süre devam eden kargaşa ortamının neticesinde 1875'te Hersek isyanlarının başladığı görülmektedir. Hersek isyanı panslavizm tesiri altındaki Sırbistan, Karadağ,

[683] Abidin Temizer - İbrahim Serbestoğlu, "Osmanlı-Sırp Diplomatik İlişkileri ve Belgrad Sefiri Yusuf Ziya Paşa", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 9/2 (2020), 484.
[684] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789-1914* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997), 252.
[685] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi-Islahat Fermanı Devri 1861-1876* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977), 7/74.
[686] Zafer Gölen, *Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları 1839-1878* (Ankara: Alter Yayıncılık, 2009), 145.

Bosna ve Bulgaristan'da heyecana yol açmış[687] isyan hareketleri diğer bölgelere de sıçrayarak Bulgaristan'da karışıklıkların baş göstermesine ve Sırbistan-Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmasına yol açmıştır.

İncelediğimiz dönemin en önemli siyasî tabanını oluşturan savaş ve antlaşma, 93 Harbi tabir edilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve ardından imzalanan Ayastefanos Antlaşması'dır. Antlaşma maddeleri Balkan coğrafyasının kaderini oldukça derinden etkileyici nitelikteydi. Bu kapsamda Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın tam bağımsızlık kazanması, Batı Trakya, Doğu Rumeli vilayeti ve Makedonya'yı içine alan büyük bir Bulgaristan Prensliği'nin kurulması ayrıca Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı Hristiyan tebaanın lehine reformlar yapmayı taahhüt etmesi antlaşma hükümleri arasında yer almıştır.[688] Böylelikle yaklaşık beş yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde kalan Bulgaristan, Ayastefanos Antlaşması sonucu muhtariyet kazanmış Rusya'nın etkisi altında, Ege Denizi'ne çıkışı olan bir prenslik statüsüne getirilmiştir. Ancak, Rusya'nın Balkanlar üzerindeki nüfuzundan rahatsız olan İngiltere'nin baskılarıyla daha sonra Berlin Konferansı'nda sınırları daraltılarak Osmanlı denetimine bırakılmış ne var ki 1908 yılında Prens Ferdinand tarafından Bulgaristan'ın bağımsızlığı ilan edilmiştir.

Bölgede Rus nüfuzunu arttıran ve Avrupa'daki güç dengelerini bozan Ayastefanos Antlaşması, Berlin Kongresi'nin toplanmasına neden olmuş ve bölgede önemli siyasî sonuçların doğmasına yol açmıştır. Ayastefanos Antlaşması'nın Arnavut topraklarını Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ arasında paylaştırmayı ve Arnavutluk'ta ıslahat yapılmasını öngörmesi, Arnavutlarda rahatsızlığa yol açmıştır. Arnavut topraklarının Balkan devletleri arasında bölünmesi ve büyük güçlerin mücadele alanına girmesi Arnavutlar arasında umumî bir heyecan ve galeyan meydana getirmiş ve onları kendi kaderlerini tayin etme konusunda inisiyatif almaya zorlamıştır.[689] Topraklarını koruma isteğiyle harekete geçen Arnavutlar, 1878 yılı baharında Abdül Fraşeri liderliğinde bir

[687] Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789-1914*, 494.
[688] Komisyon, *Balkan Harbi 1912-1913* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979), 1-2.
[689] Muhamed Ahmetaj, *Berlin Kongresi ve Sonuçlarının Osmanlı Devleti ve Arnavutlar Üzerindeki Etkileri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 79.

araya gelerek Arnavut Haklarını Savunma Komitesi adlı gizli bir komite kurulmasına karar vermiştir.[690]

Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusya'nın yoğun kışkırtmalarına rağmen, Müslüman, Ortodoks ve Katolik tüm Arnavut topluluklar Osmanlı Devleti'ne karşı silahlanmamış ve sadakatlerini sürdürerek devletin yanında yer almışlarsa da savaş sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması ve Berlin Kongresi kararları Arnavutlar arasında Babıali'ye ve Büyük Devletlere yönelik ciddi bir direnişe yol açmıştır. Priştine sancağının bir kısmı olan Vranya, Kurşumlu, Leskovaç ve Prokuple bölgelerinin Sırbistan'a verilmesi[691], Plava ve Gusinye'nin Karadağ'a bırakılması teklifi, Ülgün'ün elden çıkması gibi Arnavutların meskûn bölgelerdeki toprak kayıpları direnişi tırmandırmıştır.

Bâbıâli'nin Berlin Antlaşması'nı imzalayan büyük güçlere alınan kararların uygulanamayacağını göstermek amacıyla bu direnişleri başlangıçta stratejik bir şekilde desteklemeye çalıştığı ileri sürülse de Osmanlı Devleti, giderek büyüyen Arnavut direnişine askerî müdahale kararı alarak Ülgün'ü Karadağ'a bırakmayı kabul etmiştir. Bu gelişmelerle birlikte, Osmanlı Devleti'nin kendi güvenliğini koruma çabası ile Arnavut milliyetçiliği arasında giderek büyüyen bir gerilim doğmuştur.[692]

Bağımsızlık hareketinden ziyade Arnavut entelijansiyası tarafından örgütlü bir tepki olarak ortaya çıkan, zamanla silahlı direniş biçimini alan ve giderek çete yapılanmalarına evrilen isyanlar, siyasî dengeleri sarsan, sosyal düzeni ve asayişi etkileyen yönüyle Arnavutların Osmanlı hükümetinden çeşitli tavizler ve imtiyazlar almasını ve Batılı devletler tarafından da Osmanlıyı karıştıracak bir güç olarak dikkat çekmesini sağlamıştır.

Yaşanan siyasî krizlerin yanında çete yapılanmaları, sınır hattında yaşanan gerilimler, silahlanma, ekonomik sorunlar, toplumsal hadiseler, asayiş problemleri birlikte değerlendirildiğinde dönemin ve bölgenin içinde bulunduğu olumsuz şartlar altında Osmanlının bölgedeki son yüzyılında Balkanlardaki dengeleri koruyabilme adına

---

690 Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, 190.

691 Fetnan Derviş, *XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Prizren:Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Tarihi* (İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 119-120.

692 Yüksel Bayıl, "Milliyetçi İsyanlar Bağlamında Arnavutluk'ta Komite ve Çetelerin Rolü", *Humanitas* 6/12 (2018), 121-122.

sosyal, siyasî, askeri ve idari alanlarda nasıl bir mücadele verdiği daha iyi anlaşılmaktadır.

II. ASAYİŞİ BOZAN UNSURLAR

A. Genel Suçlarla İlgili Meseleler

Asayişi ve toplum düzenini bozan unsurlar arasında cezai müeyyide gerektiren suçlar önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı Devleti'nde meydana gelen suçlar Tanzimat sonrasında çıkarılan kanunnamelerle tasnif edilmiştir. Suçlarla ilgili ayrım 1858 tarihli Cezâ Kanunnâme-i Humâyunu'nun mukaddime bölümü birinci faslının 2, 3, 4 ve 5. maddelerinde belirtilmiştir. Buna göre suçlar; cinayet, cünha ve kabahat olarak sınıflandırılmıştır.[693] Cinayet suçları birçok farklı suç türünü içeren ve idam, müebbeden veya muvakkaten kürek, müebbed sürgün, müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrumiyet, hukûk-ı medeniyeden ıskat gibi korkutucu/caydırıcı cezaları gerektiren suçların geneline verilen isimdir. Cinayetlere kıyasla daha küçük suçları ifade eden cünha sınıfındaki suçlar bir haftadan fazla hapis, süreli sürgün, memuriyetten atılma ve para cezalarını gerektirir. Kabahatler ise bir haftaya kadar hapis ve yüz kuruşa kadar para cezası gibi tekdîr edici cezaları gerektiren suçlardır.[694]

Suçluların tespit ve takibi için Osmanlı Devleti vilayetlerden aylık düzenli raporlar istemiştir. Bu raporlar suç türleri, suçlular, suç mahalleri ve verilen cezalarla ilgili önemli veriler sunmaktadır. Vukuât-ı Cinâiyye ve Cerâim-i Umûmiyye defterleri şeklinde farklı kategorilerde hazırlanan cetveller bu kapsamda toplumda meydana gelen asayiş problemlerine toplu bir bakış açısı getirmeyi kolaylaştırır. Kosova Vilayeti'ne ait tespit edilen dört cerâim-i umûmî defterinde[695] Priştine'de meydana gelen adlî vakalara dair bilgiler bulmak mümkündür. Bunun yanında diğer arşiv vesikalarından cinayet, cünha ve kabahatlere dair toplumda huzur ve güveni bozan birçok hadiseye ait bilgiler mevcuttur.

---

693 Kanunname metni için bakınız; BOA, *Divan Kalemi Evrakı Mukavelenameler [A.}DVN.MKL]*, Dosya No. 74 Gömlek No. 31.

694 Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1986), 835; Mustafa Avcı, "Osmanlı Hukukunda Cezaların Tasnifi", ed. Fethi Gedikli (II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi, İstanbul, 2016), 1/652-653.

695 BOA, *Rumeli Müfettişliği Defterleri [TFR.I.d]*, Defter No. 188; BOA, *TFR.I.d*, 187; BOA, *TFR.I.d*, 189; BOA, *TFR.I.d*, 190.

Priştine'de, diğer bölgelerde olduğu gibi, öldürme, yaralama, kız kaçırma, kan davası, hırsızlık gibi genel suçlar, güvenliği tehdit eden unsurlar arasında yer almaktadır. Bu tür olaylar, bölgenin sınır bölgesi olmasının getirdiği zorluklarla birlikte, halkı yalnızca sosyal ve politik sorunlarla değil, aynı zamanda adlî suçlarla da mücadele etmek zorunda bırakmıştır.

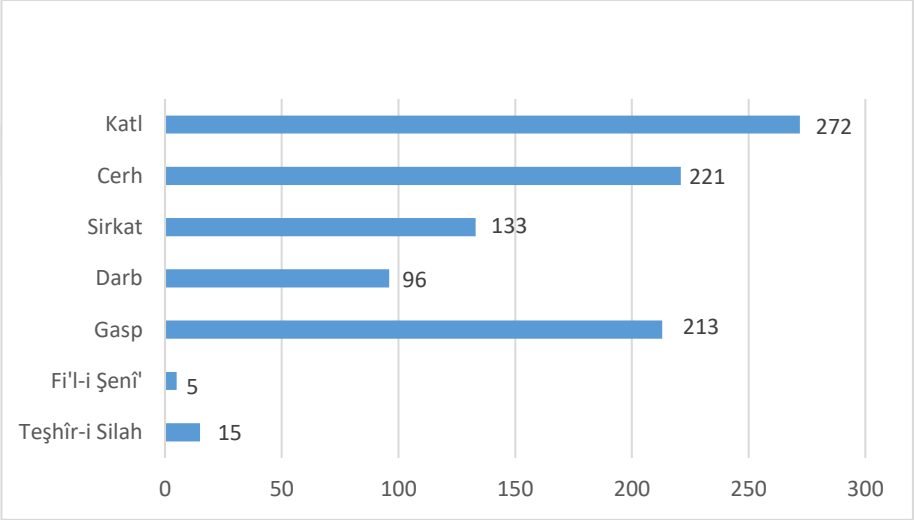
Farklı din ve etnik kökenlere sahip bireylerin bir arada yaşadığı Priştine'de, çeşitli vakaların kayıtlarda yer aldığı gözlemlenmektedir. Priştine özeline geçmeden önce Kosova genelinde cinayet ve diğer adlî vakaların ileriki dönemlerde arttığına ve bununla ilgili zaman zaman önlemler alındığına dikkat çekmek gerekir. Gerek Müslümanlar arasında gerekse sınır hattında Arnavutlarla Sırplar arasında çok sayıda katl hadisesi meydana gelmiştir. Rumeli Vilayetleri Umum Müfettiştiliği'nin soruşturmaları ve asayiş önlemlerine dair tutulan vali raporlarında, firarilerin yakalanmasıyla ilgili başlatılan işlemler ve diğer âdi suçlara ilişkin bilgiler yer almaktadır. 1902 yılında Rumeli Vilayetleri Umum Müfettişi'nin cürüm ve cinayet işleyenler hakkında Kosova valisi Reşad Bey'den bilgi istemesi üzerine valinin yazdığı tahrirde vilayetin çeşitli bölgelerinde devam eden soruşturmalar hakkında verilere rastlamak mümkündür. Vali Reşad Bey sunduğu yazıda son yıllarda Kumanova kazası, Taşlıca sancağı, İpek sancağı ve Preşova kazası gibi farklı bölgelerdeki suçlara ve cinayetlere ilişkin istatistikî bilgiler vermekte ve suçluların yakalanmasına dair çalışmaların yapıldığına dikkat çekmektedir. Örneğin Kumanova'da otuz dördü Müslüman beşi Bulgar otuz dokuz firarinin çeşitli suç ve cinayetten arandıklarını ifade ederken bunların yakalanamamalarının sebepleri arasında Bulgar olanların Bulgaristan ve Sırbistan'a firar etmeleri, Müslüman olanların ise Gilan ve Preşova gibi çevre kazalarda dolanmaları gösterilmektedir. Her ne kadar bu firariler zaman zaman köylerine uğrasalar da köylüler tarafından korundukları ve ihbar edilmedikleri anlaşılmaktadır. Suçluların yakalanmasını güçleştiren bu durum hakkında vali, çevre kazalardaki zabıtalarla iş birliği ve takviye güçler ile zanlıların yakalanması yoluna gittiklerini ifade etmektedir.[696]

Priştine sancağı Kosova vilayetinde suç oranlarının yüksek olduğu bölgeler arasında yer almaktadır. 1880 yılına ait Kosova vilayetindeki sancaklarda beş yıl boyunca meydana gelen suçları gösteren bir belgede *"93 sene-i hicrîsi Şa'banından 97 senesi Ramazân-ı*

[696] BOA, *TFR.I.KV*, 2/144.

*Şerîfi nihâyetine değin vilâyet dâhilinde zuhûra gelen mevâdd-ı cinâiyye ve cezâiyyeyi hâvî cetvel"*e yer verilmiştir.[697] Cetvelde o dönemde Kosova vilayetine bağlı Priştine, Üsküp, Yeni Pazar ve Taşlıca sancaklarına ait katl, cerh, sirkat, darb, gasp, fi'l-i şenî' ve teşhir-i silah suçlarına dair istatistikî bilgiler verilmiştir. Vilayet genelinde işlenen 2924 suçtan 918'i (%30) Priştine sancağında işlenmiştir. Kazalar düzeyinde bakıldığında katl hadiselerinin en çok Gilan kazasında gerçekleştiği görülmektedir. Kosova vilayeti genelinde söz edilen tarihlerde gerçekleşen 782 cinayetin 92'si Gilan'da işlenmiş olup vilayet geneline oranı %11,7' ye tekabül etmektedir. Kosova'da yüksek suç oranlarına sahip 549 yaralama/cerh fiilinin 116'sının Priştine merkezinde gerçekleşmesi de bölgedeki asayiş sorunlarını yansıtır niteliktedir. Aşağıdaki grafikte Priştine merkezi ve 1880 yılına kadarki dönemde istatistiklere giren Gilan, Vulçıtrın, İpek ve Preşova kazalarında gerçekleşen suç oranları toplu olarak verilmiştir.

Şekil 7 Priştine'de İşlenen Suçların Türlerine Göre Dağılımı[698]

Tabloya göre Priştine sancağında 1880 yılına kadarki dönemde[699] en çok işlenen suç katldir. Bunu sırayla cerh, gasp, sirkat, darb, teşhir-i silah ve fi'l-i şenî' suçları takip etmektedir.

[697] BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı [Y.PRK.AZN]*, Dosya No. 1 Gömlek 2.
[698] BOA, *Y.PRK.AZN*, 1/2.
[699] Belge 1876-1880 yılları arasında işlenen suçları göstermekle birlikte Priştine'nin kayıtlara erken bir dönemde sancak olarak kaydedilmesi açısından dikkat çekicidir. Bu dönemde Preşova gibi henüz Priştine'ye bağlanmamış bir bölgenin de erken döneme kayıtlandırılması o dönemde idari taksimattaki

Kosova genelinde asayiş ve toplumsal problemleri göstermek adına 1906 yılında bir ay içinde yaşanan olaylara bakmak faydalı olacaktır. Rumi 1322 yılı Eylül ayına tarihlenen belgede adlî mercilere yansımış vakalar arasında katl, intihar, guyûbet, mağrûken vefat, cerh, darb, ihrak, sirkat, ahz u gasp, tüfek ve bıçak teşhiri, silah, fi'l-i şenî', müsâdeme gibi kalemlerde toplam 258 suç işlenmiştir. Bunlar arasında kırk bir cinayet, altmış altı yaralama, yirmi dört darb ve yirmi yedi hırsızlık vakası dikkat çekmektedir.[700]

1) Katl

Haksız yere adam öldürme, insanların birbirine karşı işlediği en ağır suçlardan biri olup, insanlık tarihi boyunca hemen tüm dinlerde, ahlâkî öğretilerde ve hukuk sistemlerinde güçlü bir şekilde kınanmış ve yasaklanmıştır.[701] Toplumda düzeni ve güveni tehdit eden, asayişi zedeleyen ve hukuki olarak cinayet suçu sayılan katl/adam öldürme hadiseleri Priştine sancağında sıklıkla işlenen suçlar arasında yer almıştır. 1876-1880 yılların arasında Kosova'da meydana gelen 782 adam öldürme suçunun 73'ü (%9,3) Priştine sancağında işlenmiştir.[702] Diğer dönemlerde de katl hadiselerine ait vakaların azımsanmayacak derecede gerçekleştiği, dönemin ve bölgenin özellikleri göz önünde bulundurulduğunda açıkça anlaşılmaktadır.

Priştine sancağının Gilan kazası diğer suçlarda olduğunu gibi cinayetlerde de yüksek oranlara sahip bir bölge olarak dikkat çekmektedir. Bölgede gerek Müslümanlar arasında gerek diğer milletlerde birçok katl vakısı görülmektedir. 1899 yılında Nizamiye Altmış Dokuzuncu Alayı'na bağlı Birinci Tabur'da görevli Salih bin Abbas, kendi köyü olan Gilan'a bağlı Şahin köyüne giderek burada yaşayan bir kişiyi öldürmüş ve katil hakkında başlatılan soruşturmada şahsın Sırbistan'a kaçtığı tespit edilmiştir.[703] Bunun yanında farklı milletlerin arasında da cinayet suçlarının yaşandığı görülmektedir. Örneğin, Gilan'a bağlı Şahin Köyü'nde 1896'da meydana gelen bir olayda, birkaç Sırp köye gelerek İbrahim oğlu Numan'ın evine girmiş ve burada misafir bulunan bir Müslümanı öldürmüşlerdir. Bu olayın ardından, ev sahibi Numan'ın da bir Sırp'ı

---

yerini değil suç istatistiklerinin bölgesel tespitini gösterir nitelikte olduğu değerlendirilebilir. BOA, *Y.PRK.AZN*, 1/2.

[700] BOA, *TFR.I.KV*, 146/14600.

[701] Ali Bardakoğlu, "Katil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/45-48.

[702] BOA, *Y.PRK.AZN*, 1/2.

[703] BOA, *BEO*, 1277/95742.

öldürdüğü kayıtlarda yer almaktadır. Başka bir örnek ise, Kosova Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafta belirtilmiştir. Telgraf içeriğine göre, Gilan'ın Tokifçe bölgesinde üç-dört Arnavut, sınır yakınındaki Sırplar tarafından saldırıya uğramış ve bir Arnavut hayatını kaybetmiştir. Bu olayla ilgili olarak soruşturma başlatıldığı ve Hudut Komisyonu tarafından elde edilecek sonuçlara dair bilgilendirme yapılacağı ifade edilmiştir.[704]

Priştine sancağında katl/cinayet suçlarına müteallık çok sayıda vakanın yaşandığı bilinmektedir. Priştine sancağının merkez kazasında 1907 yılına ait ceraim defteri kayıtlarında çoğunluğu Müslümanlar arası olmak üzere Sırplar arasında ve milletlerin birbirleri arasında katl vakaları olmuştur. Priştine sancak merkezi hakkında kayıt altına alınan ve farklı türlerde işlenen 488 suçtan 79'unun (%16,1) katl vakaları olması bölgenin asayişi konusundaki problemlere ışık tutmaktadır.[705] Adam öldürme suçuna ek olarak katl kastıyla başlayan ancak yaralamayla sonuçlanan pek çok vaka da görülmektedir.

Bahsedilen senelik kayıtlarda geçen katl hadiselerinin birinde Âdem b. Yusuf bir koru meselesinden dolayı tartışarak revolver kurşunuyla Salih b. İbrahim'i katl etmiştir. Bir başka hadisede misafir olarak hanesine gelmiş olan Hüseyin, damadı Salih'i yatağında uykuda iken balta ile katl ederek kızını alıp firar etmiştir. Çok farklı sebeplerle gelişen katl vakalarından birinde bir mecidiye altını alacak meselesinden dolayı tartışma sonrasında Şaban bin Receb'in tüfekle Halil bin Bayram'ı katl ederek firar ettiği görülmektedir. Başka bir hadisede bir hafta öncesi ağası İsmail bin Receb'i tüfekle öldürüp firar eden Muhassin bin Ahmed isminde bir kıbtînin Virişfiçe köyünün ormanlık alanında cesedi bulunmuştur.[706]

Priştine bölgesindeki cinayet suçlarının ne gibi gerekçelerle işlendiğini değerlendirmek toplumun yapısını, insan ilişkilerini, çözümlere yönelik bireysel tepkileri anlamak açısından önemlidir. Cinayet suçlarını bir kısmı öç alma nedeniyle işlenmekte olup bu durum bilhassa Arnavut toplum arasında oldukça yaygındır. Kan davalarına ilişkin meselelerde Osmanlı Devleti'nin de dönem dönem bazı tedbirler alarak müsalaha-ı dem

[704] BOA, *HR.TH*, 174/26.
[705] BOA, *TFR.I.d*, 188.
[706] BOA, *TFR.I.d*, 188.

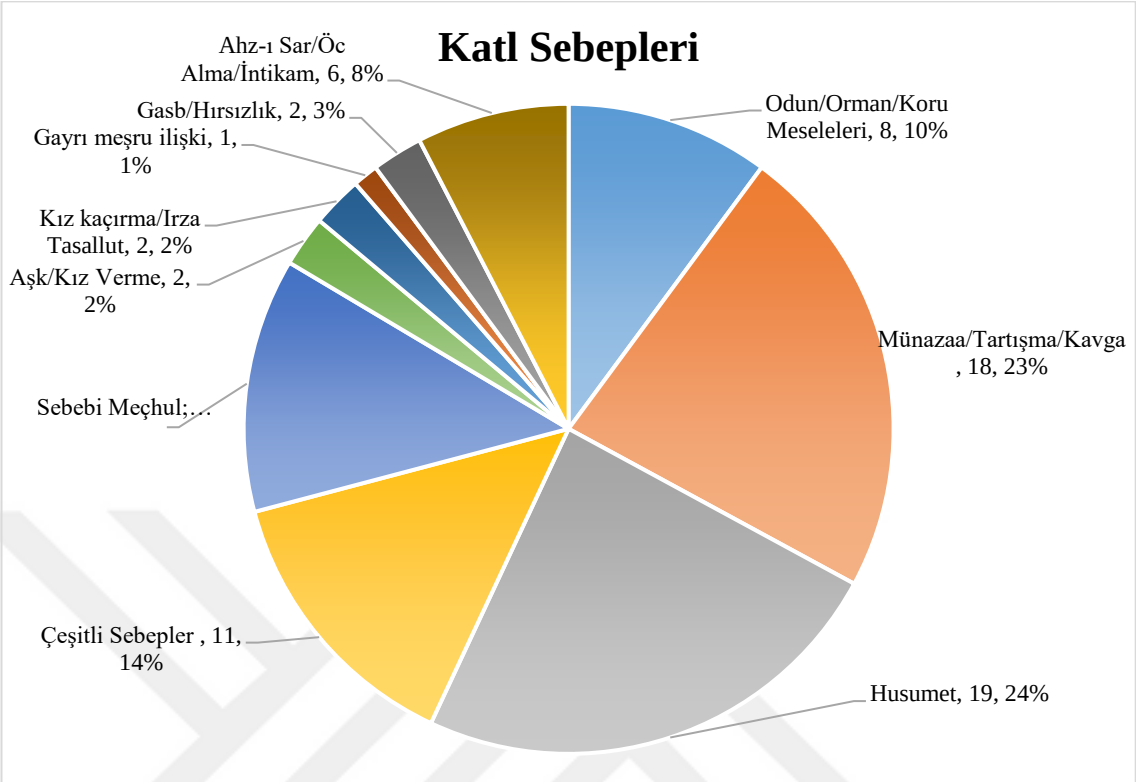
komisyonları oluşturup tarafları anlaştırmaya yönelik çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Temel geçim kaynaklarının tarım, hayvancılık, ormancılık vb. ekonomik alanlara dayalı toplumların sorunlarının önemli bir kısmımın bu alanlarda olabileceği beklenen bir durumdur. Bu bağlamda husumetlerin zaman zaman arazi meseleleri, hayvan hırsızlığı, ağaç/odun kesilmesi gibi sebeplerle olduğu anlaşılmaktadır. Priştine merkezinde 1907 yılındaki öldürme olayları arasında Müslüman taraflar arasında gerçekleşen bir hadisede *"Bir öküz sirkati meselesinden mütevellit münâzaa üzerine İslam ve Bayram koyun gütmekte olan Muharrem bin Salih'i martin kurşunuyla katlederek firâr eyledikleri"* anlaşılmaktadır. Yine *"Hatab kat'ı meselesinden dolayı maznûnun-ı aleyhim tarafından balkanda martin kurşunuyla katl edilerek firâr eyledikleri."* şeklinde gelişen bir başka olaya bakıldığında odun kesme meselesinden dolayı ormanlık alanda tarafların tartıştığı ve olayın cinayetle sonuçlandığı görülmektedir.[707]

Eski husumetlere dayanan öldürmelerin sık yaşandığı görülmektedir. Bu cinayetlerde katillerin genelde birden çok olduğu ve maktule pusu kurmak suretiyle ya da çeşitli şekillerde planlayarak gerçekleştirildiği dikkat çekmektedir. Priştine'de husumet saikasıyla meydana gelen cinayetlerden birinde katillerin *"Husûmet-i sâbıkaya binâen pusu kurup Abbas bin Ömer'i katl ile firar eyledikleri"* belirtilmiştir. Bir başka olayda *"Husûmet-i sâbıkaya binâen Mustafa bin Hasan hayvanâtını otlatmakta bulunan Cemal bin Rahman'ı martin kurşunuyla katl ile firâr eylediği"* görülmektedir. Yine *"Eşerr-i husûmetle bil'münâzaa maznûn-ı aleyh Cemaleddin bin İlyas meçhul rufekâsıyla mavzer kurşunlarıyla Doko bin Sadık'ı katl ve Lamo bin Osman, Fettah ve Lako bin Mustafa'yı cerh ederek firâr eyledikleri"* belirtilen vakada katilin husumetlilerine karşı arkadaşlarıyla birlikte suçu işlediği ve olayda bir kişinin ölüp üç kişinin yaralandığı anlaşılmaktadır.[708]

Priştine kaza merkezi ve köylerinde, 1907 yılına ait cerâim defterinde kaydedilen ve çeşitli sebeplerle gerçekleşen, tartışmalar sonucu meydana gelen, husumete dayalı olarak planlanan ve diğer etmenlerden kaynaklanan katl hadiselerinin sebeplerine ilişkin oranlar aşağıdaki grafikte sunulmuştur.

[707] BOA, *TFR.I.d*, 188.
[708] BOA, *TFR.I.d*, 188.

Şekil 8 Katl Suçlarının Sebeplerine Göre Dağılımı[709]

Bölgede bir yıl içerisinde 79 katl suçu işlenmiş olup bunlardan 10'u "esbâb-ı meçhûl" olarak kayıtlara geçmiştir. Cinayetlerin çoğu (%19) husumet sebebiyle işlenmiştir. Belirli olaylar üzerinden yaşanan tartışma ve kavgaların sebep olduğu daha çok anlık gelişen katl vakaları da %18 ile en yaygın sebepler arasında zikredilebilir. *"Zarar ve ziyan meselesinden mütevellid münâzaa üzerine (Zahir b. Zeynel) revolverla (Selim b. Murad'ı) katl îkâ' ederek derhal firâr eylemiştir."* örneğinde olduğu gibi gündelik hayatta kavgalara yol açan ve sebebine değinilen hadiselerin yanında neyin yol açtığı açıklanmayan ancak tartışma sonucu gerçekleştiği anlaşılan 18 katl vakası da tespit edilmiştir.

Mezkûr dönemde kız kaçırma sebebiyle işlenen cinayetler dikkat çekmektedir. Priştine'de Müslümanlar ile Sırplar arasında gerçekleşen bir hadisede "*Maznûnlar müddeînin kızını kaçırmak maksadıyla leylen hânesine duhûl ve karısının feryâdı üzerine mezbûreyi kurşunla katl ve kızlarını cerh ettikleri ve zanlılardan birinin derdest olunup diğerleri firâr etmiş ve hanenin dışarısında teşhîsi edilebilen daha bir takım*

[709] BOA, *TFR.I.d*, 188.

rüfekâsı bulunduğu iddiâ" edildiği bildirilmektedir Buna göre Hayreddin ve arkadaşlarının kız kaçırmak için geceleyin müddeinin evine girip olayların ters gitmesi üzerine anneyi öldürüp kızlarını yaralayarak olay yerinden kaçtıkları anlaşılmaktadır. Kardeşinin eşiyle birleşip kardeşini yaralayarak ölümüne sebep olan İştimye köyünden bir kişinin gerçekleştirdiği katl vakası da dikkat çekmektedir. *"Zevcesi Fazıla'yı almak üzere mezbûre ile bil'iştirâk biraderini bıçakla balkanda cerh ederek firâr eylediği ve maktülün zevcesi Fâzıla'nın derdest olup tahkikâtı mevkûfen icrâ olunmakta idüğü."* şeklinde kayıtlara geçen olayda Abdullah bin Veysel, eşi Fazıla ve eşini almak isteyen kardeşi tarafından ormanlık alanda bıçakla saldırıya uğrayarak vefat etmiştir.[710]

Katl hadiselerinde cinayet araçlarının niteliklerine bakmak toplum ve yaşayışı hakkında birtakım malumatlar sunabilmektedir. Örneğin kırsal kesimde yaşayan, tarım ve ormancılıkla uğraşan insanların kolaylıkla ulaşabileceği balta ile gerçekleştirilen cinayetler dikkat çekmektedir. Yine bir başka katl aracı olarak odun kullanılmıştır. Bir hadisede *"Hatab meselesinden mütevellit husumet üzerine merkûman Numân ve (oğulları) Ramo ve Şaban değirmenden hanesine avdet etmekte olan Ramazan'ı odunla darb ve katl ile firar eylemiş"* oldukları görülmektedir. Çeşitli özelliklerde tüfek kullanımının da katl vakıalarında yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Kosova vilayetine ait 1907 yılı Ceraim defterinde yer alan suç maddeleri arasında yer alan *"Bir su maddesinden cereyan eden münâzaa üzerine maznûn-ı aleyh kapaklı tüfekle biraderini katl ederek firâr eylemiştir."* ifadesinden cinayetin kapaklı tüfekle işlendiği anlaşılmaktadır. Yine bir başka örnek *"Ahz-ı sâr maksadıyla Yetiş bin Yusuf hamil olduğu martin tüfekle Bayram bin Selim'i katl ve firâr eylediği iddiâ olunduğuna"* dairdir. Buna göre öç almak maksadıyla gerçekleştirilen cinayetin martin tüfeğiyle işlendiği görülmektedir.[711]

2) Darb ve Cerh

Darp etmek ve yaralamak genel suçlar kapsamında değerlendirilmektedir. Priştine sancağı dâhilinde birçok maksatla gerçekleşen darp hadiselerinin yanında bazılarının katl kastıyla ifa edildiği görülmektedir. Çoğu tartışmaya dayalı darb ve cerh

[710] BOA, *TFR.I.d*, 188.
[711] BOA, *TFR.I.d*, 188.

hadiselerinin farklı araçlarla işlendiği de bilinmektedir. Yine darb ve yaralama vakalarının katl kastıyla yapıldığı vakalar da görülmektedir.

Priştine sancağı merkez kaza ve köylerinde birçok darb ve cerh hadiseleri yaşanmıştır. Sarhoşluk sebebiyle, ev sahibi hizmetli arasında, aile içinde, mahalle ve köy dâhilinde tartışma, zarar-ziyan, hakka girme, öç alma vb. birçok nedenle darb ve cerh suçları işlenmiştir.

1907 yılına ait cerâim defteri kayıtlarında karşılaşılan ve Latin milleti arasında gerçekleşen bir olayda ekini kaldırılmış bir tarlada hayvanlarını otlatan kişiyi, diğerleri hiddetlenerek darb etmişlerdir. Bir başka hadisede para meselesinden kaynaklanan bir tartışma sonrasında Recep isminde şahısın Cemal'i karnından yaraladığı ve ardından da sopa ile darp ettiği görülmektedir.[712] Bunun yanında darb hadiselerinin alacak verecek konusundan, eşya ya da tarlaya zarar gelmesinden kaynaklandığı ya da sarhoşluk haliyle tarafların karşılıklı olarak birbirlerini darb ve cerh ettikleri de görülmektedir.

Toplumun her kesiminde yaygın olarak görülen darb ve cerh hadiselerinin birine Maarif-i Umûm Nazırı'nın 1908 yılındaki tahririnde aktarılan bir olayda rastlanmaktadır. Yazıya göre Priştine İdadi Mektebi birinci sınıf talebesinden Recep ve Şükrü ismindeki öğrenciler birbirlerini darb ve cerh ettiklerinden dolayı olay adliyece incelenmiş ve ikisinin yaşları da on beşten küçük olduğu için velilerine teslim edilmişlerdir. Ancak Receb'in okuldan atılıp atılamayacağıyla ilgili Kosova vilayeti maarif müdüriyetine sorulması üzerine idadi mektep talimatnamesinin atmış ikinci maddesi çerçevesinde cünha ve cinayet derecesindeki suçlarda yaşına bakılmaksızın öğrencinin okuldan atılması gerekeceği ifade edilmişse de *"sağîr-i sinni hasebiyle kânûnen hakkında ta'yîn-i cezâya mahkemece mahal görülememiş"* olduğundan Maarif Nezâreti bu ve buna benzer konularda nasıl muamele edileceğinin şurâ-yı devletçe tetkik edileceğini bildirmiştir.[713]

3) Hırsızlık

İnsanlık tarihinin en eski suçlarından biri olan hırsızlık Priştine sancağında asayiş ve güvenliği tehdit eden yaygın suç türlerinden biridir. Priştine'de işlenen hırsızlık suçları

[712] BOA, *TFR.I.d*, 188.
[713] BOA, *ŞD*, 223/25.

yalnızca bireysel suçlar olmanın ötesinde aynı zamanda toplumsal düzenin işleyişine, ekonomik yapısına dair önemli ipuçları vermektedir. Hırsızlık suçu Osmanlı Devleti'nde "sirkat" olarak ifade edilmektedir. Sirkat hadiselerini normal hırsızlıkların yanında yankesicilik ve gasp olaylarıyla da bağlantılı olarak incelemek doğru olacaktır.

1876-1880 yılları arasındaki dönemde Kosova vilayeti genelinde 621 hırsızlık olayı meydana gelmiş,[714] bu vakalardan 133'ü (%21,4) Priştine'de gerçekleşmiştir.[715] Gerek sancağın geri kalan kazalarına gerekse vilayete kıyasla vakaların 55'inin Priştine sancak merkezinde gerçekleştiği görülmektedir.

Cerâim kayıtlarında yer alan hırsızlık suçlarına dair daha fazla ayrıntı tespit etmek mümkündür. Buna göre Priştine merkezi ve merkeze bağlı köylerde 1907 yılında işlenen suçlara bakıldığında sirkat/hırsızlık hadiselerinin bir kısmının bireysel fırsatçılığa dayandığı görülmektedir. Örneğin Emin ismindeki bir şahsın Ramazan'ın arabasından bir küp yakıtını çalması ya da *"hizmetçi bulunduğu hanede kimsenin bulunmamasından bi'l-istifâde (mühtediye Meryem bint Abdullah'ın) bir miktar eşyâ-yı beytiye sirkat"* etmesi bireysel ve fırsatçılığa dayanan hırsızlık türlerinden gösterilebilir.

Hırsızlık vakalarının organize ve planlı suçlara dönüştüğü vakalar mevcuttur. Örneğin Priştine'de Halil ve Şaban isimli şahısların Ramazan'ın inek, keçi ve yağlarını çalması hadisesinde birden fazla kişinin suça ortaklık ettiği anlaşılmaktadır. *"Leylen müddeînin hanesinden bir re's öküzünü sirkat eylediklerine dâir"* olan bir başka hırsızlıkta geceleyin işlenen suçun birden fazla kişiyle gerçekleştiği görülmektedir.[716] 1906 yılında, Priştine sancağının Preşova kazasına bağlı Miraşefçe köyünde meydana gelen bir olayda, altı kişilik bir grup organize bir şekilde Süleyman bin Bektaş'a ait altı baş ineği çalmıştır. İneklerinin çalındığını öğrenen Süleyman, hırsızların peşine düşerek onlara yetişmeyi başarmış, ancak bu esnada silahla dizinden yaralanmıştır. Silah sesini duyan köy halkı, hırsızları takip ederek çalınan inekleri kurtarmış olsa da, Preşova

[714] Ahmet Caner Çatal - İsa Kalaycı, "Kosova Vilayeti'nde Meydana Gelen Adlî Olaylar (1876-1880)", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 11/25 (2014), 116.
[715] BOA, *Y.PRK.AZN,* 1/2.
[716] BOA, *TFR.I.d,* 188.

Kaymakamlığı tarafından yazılan tahrir raporunda ve Jandarma Kumandanlığı'ndan alınan jurnale göre, hırsızların olay yerinden kaçtıkları anlaşılmaktadır.[717]

Gerçekleşen hırsızlık vakalarına bakıldığında bazı olayların kiliselerle ilgili olduğu görülmektedir. Gilan kazası Rupotova, Ranilon ve Basban köylerindeki kiliselerde 1898 yılında gerçekleşen hırsızlık hadiseleri bunlardan bazılarıdır. Bunun yanında Letnika Kilisesi'ne ait ormanlık alanda Labitza köyünden bazı kimselerin tahribat ve hırsızlık yaptıklarına dair bilgi verilmektedir.[718] Sırp Konsolosluğunun ve dış güçlerin dikkatini çekebilecek ve asılsız suçlamalarına yol açabilecek bu neviden hadiselerin önlenmesi için hükümet gereken tedbirleri zamanında almış ve sadece bu köyle değil Gilan'ın diğer köy kiliselerindeki sirkat hadiseleriyle ilgili derinlemesine tahkikatlara başlamıştır.

5) Diğer Suçlar

Priştine sancağında işlenen ve asayişi bozan diğer suçlar arasında silah teşhiri, kız kaçırma, hakaret, kumar oynatmak, dolandırıcılık, zehirleme, hayvan itlafı, tehdit vb. pek çok suç türlerini sıralamak mümkündür. 1907 yılına ait Kosova cerâim defterlerinde kaydedilen farklı suç türlerinde çok sayıda vakaların olduğu görülmektedir.

Toplumda güvenliği tehdit eden suçlardan biri silah teşhiri ve kullanımıdır. Silah teşhiri korkutma kastıyla yapılabildiği gibi bazen öldürme maksadıyla da gerçekleştirilen bir suç türüdür. Osmanlı hukukunda, silah teşhiri nefs-i müdâfaa amacı dışında gerçekleştiğinde suç olarak kabul edilmiştir. Hırsızlık ve gasp gibi suçlar söz konusu olduğunda silah teşhiri cinayet suçu kapsamında değerlendirilmiştir. Ayrıca, korkutma amacıyla silah teşhiri eylemleri cünha suçu olarak kabul edilmiştir. Silah teşhiri sırasında tehdit de varsa fail cinayet ile yargılanabilmektedir.[719]

1912'de Kosova vilayetinden Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan yazıda öldürme maksadıyla silah teşhirinden dolayı cinayetle suçlanan ve firari bulunan Gilan'ın Jekre köyünden

[717] BOA, *TFR.I.KV*, 130/12997.
[718] BOA, *Hariciye Nezareti Siyasi [HR.SYS]*, Dosya No. 122 Gömlek No. 68.
[719] Fatih Öztop, *II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908- 1916)* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2014), 173.

Zekir bin Yusuf isimli şahsın yakalandığı ve adliyeye teslim edildiği bilgisi verilmiştir.[720]

Priştine merkez ve köylerinde 1907 yılına ait senelik istatistiklere göre silah teşhir etmek, silah atmak suçlarına yönelik 52 vak'a yaşanmıştır. Bunlardan 32'si silah teşhiri, 4'ü katl kastıyla silah teşhiri, 1'i korkutma kastıyla silah teşhiri, 10'u silah atma, 2'si katl kastıyla silah atma ve 3'ü de tembihata aykırı olarak silah atma şeklinde kayıtlara geçmiştir.[721] Olaylardan birinde icrâ dairesine borçlu bulunan Ali isminde şahıs kendisini hükümete davet etmek üzere giden jandarmaya silah çekmiş ve hakaretlerde bulunmuştur. Bir başka hadisede Şehsuvar ve Ali isminde iki şahıs sarhoşluk haliyle silah atmışlar ve bu sebeple kendilerini tutuklamaya gelen Firzovik jandarmaları efradından İstovko'ya hakaret etmişlerdir. Zarar ziyan meselesinden dolayı gerçekleşen bir hadisede ise Feyzullah bin Hüseyin tüfeğini Davud bin Abdullah'a katl kastıyla çakmış ise de ateş almadığından maksadını gerçekleştirememiştir.[722] Bu ve benzeri olaylar toplumda silahlanmanın belirli oranda yaygın olduğunu göstermekle birlikte silah teşhiri ve kullanımı konusunda da veriler sunmaktadır.

Birçok bölgede olduğu gibi Priştine'de de kan davaları sıklıkla görülen hadiselerdendir. Priştine sancağı Gilan kazasında kan davaları hakkında 1904 yılında gerçekleşen bazı olaylar arasında Gilan kaymakamlığının Kosova Umum Müfettişliği'ne gönderdiği bir telgraf dikkat çekicidir. Telgrafta Gilan'da oturan Kalkandelenli İsmail Ağa'nın bir kan davası meselesi yüzünden Hüseyin Ağa'nın üzerine öldürmek kastıyla üç kurşun sıktığı ve kurşunlardan birinin Hüseyin ağanın sol koluna isabet ettiği bildirilmektedir. Kan davası yaralanmakla sonuçlansa da suçlu kaçmış ve yakalanması için inceleme başlatılmıştır.[723]

Bilhassa Arnavutlar arasında daha fazla gözlemlenen kan davalarının önüne geçebilmek ve hasımlar arasında sulh sağlayabilmek amacıyla Gilan'da "Müsâlaha-i Dem Komisyonu" da kurulmuştur.[724] 1897 yılında Gilan'ın İslakofca köyünden Nafize bint Salih isminde bir kadın, kocası İshak Efendi'yi öldüren Sadık bin Aguş isminde

[720] BOA, *DH.MUİ,* 153/53.
[721] BOA, *TFR.I.d*, 188.
[722] BOA, *TFR.I.d*, 188.
[723] BOA, *TFR.I. KV*, 78/796.
[724] Özer Özbozdağlı, "Osmanlı Hükümetinin Kosova Arnavutları Arasındaki Kan Davalarına Çözüm Bulma Çabaları 1908-1912", *Belleten* 82/295 (2018), 996.

Arnavut hakkında dem komisyonuna müracaat etmiş, her ne kadar katil zanlısı öldürdüğünü inkâr etse de komisyon üyelerince tahkikle konunun anlaşılacağını vurgulamıştır. Katil ile aralarında uzlaşma olmadığından, emsali misilli dem diyeti verilerek hakkının zayi olmaması hususunu dile getirmiştir. Ancak Kaymakamlıkça verilen cevapta hadisede katilin meçhul olması sebebiyle komisyon kaydının ilga edildiği, Sadık'ın Arnavut kaidelerince ihtiyar heyetine yemin ettirildiği belirtilmiş ve bu konuda mahkemeye gidilebileceğinin yolu gösterilmiştir.[725]

Priştine'de meydana gelen farklı suçlar arasında ırza tasallut hadiseleri yaşanmıştır. 1907 yılında Mehmet bin Selim isminde şahıs Fatma bin İbrahim'in hanesine gelerek ırzına tasallut etmiş ve kadını itmesiyle yanındaki küçük çocuğu Faik yere düşerek yaralanmıştır. Sırplar arasında gerçekleşen bir diğer olayda Kita ismindeki kişi amcasının zevcesi İstoyanka'nın ırzına tasallut ederek kendisini darp ettiğinden tutuklanmıştır.[726]

Priştine'de toplumsal sorunlara yol açan ve güveni zedeleyen daha birçok asayiş probleminin arasında zehirlemeden, hayvan itlafına, kumar oynatmaktan hükümet emirlerine muhalefete kadar pek çok kalemde çeşitli suçları saymak mümkündür. Suçluların çoğu yakalanıp adli makamlara teslim edilirken bir kısmının firâri oldukları ve haklarında tahkikat başlatıldığı bilinmektedir.

B. Çetecilik ve Eşkıyalık Faaliyetleri

Çeteler ve eşkıyaların faaliyetleri Priştine'de asayişi bozan önemli unsurlar arasında yer almıştır. Sırp çeteleri, Arnavut eşkıyaları, şakilerin faaliyetleri, toplumda huzur ve güven ortamını zedelemiş, çok sayıda insanın ölümüne ya da zarar görmesine neden olmuştur.

Siyasî gücün, denetimin, ekonominin zayıfladığı ve milliyetçilik akımlarının arttığı dönemlerde Osmanlı'ya karşı isyan için stratejiler geliştiren komitacılık yapılanmaları, silahlı örgütlü çeteler ve genel olarak haydutluk girişimlerinde bulunan eşkıyalar tüm Rumeli'de olduğu gibi Priştine'de eylemlerini arttırmış ve giderek daha da büyüyen bir tehdit olarak kendini göstermiştir.

---

[725] BOA, *Y.MTV*, 162/86.
[726] BOA, *TFR.I.d*, 188.

Dış güçlerin propagandalarıyla yönlendirilen ve Balkanlar'daki karışıklıkların temel sebeplerinden biri olan çeteler, 19. yüzyılın sonlarına doğru bölgede etkinlik göstermeye başlamışlardır. Çeteler, birkaç liderin öncülüğünde örgütlenmiş olup, üye sayıları bölgenin stratejik önemine göre değişkenlik göstermektedir. Çetelerdeki kişi sayısı, en küçük gruplarda yedi kişiden başlayarak, daha büyük ve güçlü örgütlerde 70-80 kişiye kadar ulaşabilmektedir. 1909 yılında dönemin Dâhiliye Nâzırı Hüseyin Hilmi Paşa, yaptığı meclis konuşmasında II. Meşrutiyet öncesinde Rumeli bölgesinde 110 Bulgar, 80 Rum, 30 Sırp ve 5 tane de Ulah çetesi bulunduğunu bildirmiştir.[727]

1909 yılında Çeteler Kanunu olarak bilinen *"Rumili Vilâyatında Şekâvet ve Mefsedetin Men'i ve Mütecâsirlerinin Ta'kîbi ve Te'dîbi Hakkındaki Kanun Lâyihası"*nın uygulanmaya başlanmasıyla Rumeli vilayetlerinde bilhassa siyasî amaçlı başgösteren şekâvet ve mefsedetin önüne geçilmeye çalışılmıştır.[728] Bununla birlikte Kosova vilayetinin Priştine, Prizren ve İpek sancaklarında meydana gelen çete olaylarının siyasî nitelikten çok "şekâvet-i âdiyeden" olduğu bildirilerek mezkûr sancaklarda çeteler kanununun değil Aydın vilayetinde uygulanan şekâvet kanununun icrâ edileceği bildirilmiştir.[729]

Katl ve gasp hadiselerine karışarak Priştine'nin bazı köylerinde halkı fidye ile tehdit eden çetelerin olduğu ve 1906 yılında bu eşkıyalara yönelik tedbirlerin alındığı bilinmektedir. Buna göre eşkıyaların zaman zaman asker ile çatıştıkları, askerleri ve ahaliden bazılarını öldürmekle mahkûm olsalar da bir kısmının firari olduğu anlaşılmakta ve firarilerin yakalanarak asayişin temini ile suçluların cezalandırılması istenmektedir.[730]

Kosova'nın birçok bölgesinde olduğu gibi Gilan'da da bireysel faaliyetlerin yanında gasp, yağma, yaralama ve öldürme hadiselerinde çete yapılanmalarının baş gösterdiği

---

[727] Mehmet Çanlı, "Balkanlarda Komitacılık ve Çetecilik: II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Oturumlarında Yapılan Tartışmalar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 6/4 (2017), 2829.

[728] Bu tarz çeteler büyük oranda Rumeli'de bulunduğu için çetelere yönelik düzenlemeler de bu bölgeler ile sınırlı tutulmuş, bunun yanında devletin diğer vilayetlerinde "Şekâvetin Men'i ve Mütecâsirlerinin Ta'kîbi ve Te'dîbi" adını taşıyan "Şekavet Kanunu" uygulanmıştır. Hasan Taner Kerimoğlu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Makedonya Politikası ve Çeteler Kanunu 1908-1912", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 14/2 (2014), 164.

[729] BOA, *MV,* 135/31.

[730] BOA, *Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı [TFR.I.A],* Dosya No. 31 Gömlek No. 3075.

görülmektedir. Bu hadiselere mahal verilmemesi için tedbirler alınsa da bölgede birçok çete suçları işlenmiştir. 1897 yılında gasp ve yağmacılıkla ilgili meydana gelen hadiselerin birinde eşkıyaların hayvanları çaldıkları, Gilan'ın Ketife ve Harmantepe Karakolları arasında devriyelere yakalanınca Osmanlı askerine silah attıkları, konu ile ilgili gelen Seraskerlik tezkiresinde bildirilmektedir. Bunun üzerine askerler de karşılık vermiş ancak eşkıya çetesi çaldıkları hayvanları da terk ederek firar edip kayıplara karışmıştır.[731]

Bunun gibi cereyan eden 1898 yılındaki bir başka hadisede, Sırbistan'dan on iki kişilik eşkıya çetesi Gilan tarafına geçerek Daşbakıca köyü halkının hayvanlarını gasp etmeye kalkışmışlar, köy halkının müdafaası ile karşılaşınca da silahla karşılık verip ahaliden Latif bin Feyzi isminde şahsı öldürüp Osmanlı devriyesinden Hüseyin Çavuşu bileğinden yaralamışlardır. Tüm bu hadiseler üzerine harekete geçen kuvvetler, Golvare ve Haykobil tarassud kuleleri arasından firar eden çeteleri elden kaçırmışlardır.[732]

Gasp ve yağma ile sınırlı kalmayıp, cinayet hadiselerinde de baş gösteren çeteler, Müslüman ve gayrimüslim tüm toplumun huzur ve güvenliğini tehdit eden eylemlerde bulunmuşlardır. Meşhur eşkıyadan Beratilofçalı Rahman'ın 1906'da on-on iki kişilik eşkıya çetesiyle Gilan'ın Kameniçe köyünden iki erkek ile bir kadın gayrimüslimi katletmesi olayı buna örnek gösterilebilir. O sırada Tokofçe merkezine gitmek üzere Kameniçe'den geçen Osmanlı neferleri üzerine de ateş açmaya kalkışan eşkıyalar, neyse ki birliğe zarar verememişlerdir. Üç kişiyi öldüren ve askere silah atan eşkıya çetesini yakalamak üzere jandarma müfrezeleri tahkikat başlatmıştır.[733]

Bazı firarların yanında çok sayıda yakalama ve cezalandırma yoluyla çetelerle mücadelede önemli adımlar atılırken, çetelere yardım ve yataklık yapan şahısların bu mücadeleyi yavaşlattığı da bilinen bir gerçektir. 1907 yılında gerçekleşen bir hadisede Gilan'ın Pasyan manastırına saklanan Sırp çetesinin hududu geçmesi için, Raniluk Köyü papazı Gorgi'nin yardımcı olması bu türden desteklerin örneklerindendir. Sırp çetesine yardım ve yataklık yapan bu papaz ve diğer yardımcıları cinayet sucuyla suçlanmış ve

[731] BOA, *Y.MTV*, 162/86.
[732] BOA, *Y.PRK.DH*, 10/62.
[733] BOA, *TFR.I.KV*, 134/13321.

mahkemeye sevk edilmişlerdir.[734] Aynı şekilde Taso adlı bir kişinin devlet için tehlike oluşturan eşkıyaya ait yiyecek ve malzemelerin nakli hizmetinde bulunduğu tespit edilmiş ve dokuz sene kürek cezasına karar verilmiştir.[735]

C. Sınır Hattındaki Olaylar

Priştine sancağının tüm kazalarıyla birlikte Sırbistan sınır hattında konumlanması, bölgedeki asayiş sorunlarının önemli bir gündem maddesi olmasına yol açmıştır. Sırp çeteleri tarafından gerçekleştirilen sınır ihlalleri, silah kaçakçılığı ve Sırp pandorlarının[736] Osmanlı askerlerine ve halka ateş açması gibi olaylar sürekli olarak hazırlıklı olmayı ve güvenlik önlemleri almayı gerektirmiştir. Bu çerçevede, askerî tedbirlerin yanı sıra, suçluların yakalanması ve bu tür olayların tekrarını önlemek için adlî ve siyasî tedbirler de hayata geçirilmiştir.[737]

Hudutta gerçekleşen olaylar bazen çok ileri boyutta sorunlara ulaşıyordu. Bununla ilgili ulaştığımız üç belge durumun vahametini ortaya koyar ve bölgede tırmanan gerginliği ve kaos yaratma çabalarını kanıtlar niteliktedir. 1905 yılında gerçekleşen bu hadisede Priştine'nin Dubniçe köyünden Numan ismindeki Arnavut bir çocuk sınırın yüz metre beri tarafında hayvan otlattığı sırada sebepsiz yere yaylım ateşine tutularak yedi kurşunla canice katledilmiştir. Sırp mülazımı ile ortak yapılan tahkikat neticesinde katillerin Sırp oldukları teyit edilse de Sırp hükümeti bu gibi sınır olaylarına Osmanlı tarafının sebep olduğunu iddia etmekteydi. Ancak gerek Sırp halkından alınan ifadelerde ve gerekse askerî soruşturmalarda Sırpların pusu kurarak Arnavutları öldürüp onları mukabeleye ve öç almaya mecbur ettikleri ve bu şekilde karışıklık çıkarmaya çalıştıkları anlaşılıyordu. Bunun yanında Dubniçe onbaşısının da Sırplılar tarafından yaralanması olayları kanıtlar nitelikteydi. Durum böyleyken Osmanlının bölgede aldığı önlemlerin faydalı olabilmesi için *"Sırbiyece bu gibiler haklarında şiddetkarâne muamele olunarak asâkir-i şahâne ile Arnavudlar aleyhindeki taarruzatın önü alınması lüzumu"* Kosova vilayetinden bildirilmiştir. Bu konuda Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e yazılan cevapta; Belgrad sefaretine tavsiyelerde bulunulduğu, bölgede her iki

[734] BOA, *TFR.I.KV*, 173/17294.
[735] Ünlü, *Kosova Vilayeti (1877-1912)*, 262.
[736] Ücretli ve başıbozuk Sırp muhafaza görevlileri. Pandor, kır bekçisi, derbentçi gibi muhafaza memurları hakkında kullanılan bir tabirdir. Daha geniş bilgi için bkz.; Ünlü, *Kosova Vilayeti (1877-1912)*, 29.
[737] BOA, *HR.TH*, 73/49.

taraf için de huzur ve asayiş temininde Sefir Paşa'nın görevlendirildiği ayrıca her ne kadar yetersiz olsa da bölgede Sırp karakollarının takviye edilmesinin istendiği ve son zamanlarda Sırplarla Arnavutlar arasında tırmanan hadiselerin daha da artmasından endişe edildiği bildirilmiş ve bu konuda ciddi tedbirler alınmasının Sırp sefiri tarafından ifade edildiği aktarılmıştır.[738]

Osmanlı Devleti'nin Rumeli Ordusu'na bağlı Priştine Alayı'nın ikinci taburu olan Gilan taburunun[739] bulunduğu alanda, sınır güvenliğini sağlamak amacıyla çeşitli güvenlik birimleri kurulmuştur. Gilan kazasına ait 190 köyden 15'i Sırbistan hududuna yakın olup bu bölgelerde istinat merkezleri oluşturulmuş ve gözlem kulelerinde devriye görevleri gerçekleştirilmiştir.[740] Tüm bunlara rağmen dönemin koşulları pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir.

Hudut bölgelerindeki en önemli asayiş meseleleri, yerel halkın Sırp pandorları tarafından öldürülmesi veya yaralanması gibi olaylardır. Örneğin, 1909 yılında Gilan'ın Dasifçe köyünden Recep oğlu İsmail'in, hududu geçen hayvanlarını almak amacıyla tamamen zorunlu nedenlerden ötürü sınırı geçtiği esnada öldürülmesi bu tür vakalara bir örnek teşkil etmektedir.[741] Ayrıca, sınırdaki Triştina ve Mostifna gözetleme kuleleri arasında hayvan otlatan bir çocuğa ve bir Osmanlı askerine Sırp jandarmaları tarafından ateş açılması, toplumda güvenlik endişelerini artıran ciddi ihlaller olarak değerlendirilebilir.[742] Bu tür olayların artması üzerine Selanik ve Kosova Umum Kumandanlığı, Hariciye Nezaretine telgraf göndererek gerekli önlemlerin alındığını bildirmiş ve durumu Sırbistan hükümetine iletmiştir. Ancak tüm soruşturma ve önlemlere rağmen Sırplar tarafından gerçekleştirilen saldırıların devam ettiği gözlemlenmiştir. Nitekim 1906'da gerçekleşen başka bir hadisede Gilan sınırındaki bir karakola erzak götüren Arnavut Mehmed b. Hüseyin'in katledilmesi ve Osmanlı askeri Ahmed b. Osman'ın şehit edilmesi gibi saldırılara karşılık verileceği bilgisi Belgrad sefirine iletilmiştir.[743] Aksi durum söz konusu olduğunda Osmanlı Devleti'nin sınır ihlalleri karşısındaki tutumu, ihlalcileri yakalama ve cezalandırma yönünde

[738] BOA, *TFR.I.A*, 27/2661; BOA, *HR.SYS.* 1442/53; BOA, *BEO*, 2694/202011.
[739] Gilan taburunda yer alan askerlerin rütbe ve bilgileri için bkz: *KVS*, H.1314/M.1896, 147.
[740] *KVS*, H.1314/M.1896, 398.
[741] BOA, *TFR.I.KV*, 221/22039.
[742] BOA, *HR.SYS*, 1440/51.
[743] BOA, *BEO*, 2931/219824.

gerçekleşmekteydi. 1898'de yaşanan bir hadisede Osmanlı tarafına kaçak olarak geçen üç Sırp'ın peşine düşülmesi ve birinin yakalanması, diğer ikisinin ise kaçması, kaçak hadiselerinde Sırp tarafına nazaran Osmanlı tavrının bir örneğini göstermektedir.[744] Ayrıca, bölgede Arnavutların artan Sırp tacizlerine karşılık vermesi, sınırı geçip jandarmaları öldürmeleri ve pusular kurmaları gibi olaylarda Osmanlı Devleti gerekli tahkikatları başlatıp olayları önleme yoluna gitmiştir. Gilan sınır bölgesindeki Sivricetepe Tarassud Kulesi civarında bir Sırp jandarmasının öldürülmesi üzerine, olayın aydınlatılması için gerekli çalışmalar başlatılmış ve benzer olayların tekrarını önlemek amacıyla önlemler alınmaya başlanmıştır.[745]

D. Asılsız İhbar ve Suçlamalar

Osmanlı Devleti, bölgede cereyan eden birçok asayiş sorunu ile baş etmeye çalışırken, fesat ve karışıklık çıkarmak isteyen bazı güç odaklarının asılsız ihbar ve suçlamaları, güven ortamı tesisi için yapılan çalışmaları daha da güçleştirmiştir. Bu asılsız suçlamalar nedeniyle bir yandan merkezî ve taşra idarelerinin olayların soruşturulması ve hakikatlerin tespitine yönelik harcadığı mesai ve zaman israf olmakta, öte yandan Osmanlı bölgede güç ve itibar kaybetmekteydi. Bilhassa Sırbistan ile ilişkilerde asayişin bozulmasına sebep olan bu asılsız suçlayıcı ihbarların Avrupa gazetelerinde de yayınlanması, olayların büyük ölçekte ne gibi zararlara yol açacağı hakkında ipuçları vermektedir. Elbette atılan bu bilinçli adımlar dış güçlerin gayrimüslimleri himaye ve Osmanlı iç işlerine müdahale politikalarının bir parçası olarak görülebilir. Neticede gerek sefaretlerden gönderilen gerekse Avrupa gazetelerinde neşredilen asılsız ihbarlar ve suçlamalar toplumsal huzur ve güven ortamını zedelemiştir.

Sadaret Mektubî Kalemi'nden Kosova vilayetine yazılan 1895 yılına ait bir yazıda, dört bin Arnavut'un Priştine'de ayaklandığı ve Sırp konsolosunun Sırbistan'a kaçtığı yönünde yayılan haberlerin doğru olup olmadığı sorularak hakikatin bildirilmesi istenmiştir. Bunun üzerine Kosova'dan gönderilen şifreli telgrafta konsolosun izinli bir şekilde ailesi ile Niş'e gittiğinin Hâriciye Nazâreti'nden bildirildiği, Arnavutların

[744] BOA, *HR.SYS*,1439/79.
[745] BOA, *HR.TH*, 238/5.

ayaklanarak konsolosun kaçtığına dair bir bilgi bulunmadığı ve Priştine'de asayişin yolunda olduğu haber verilerek durum vuzuha kavuşturulmuştur.[746]

Rus sefaretinin, Priştine sancağında Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki olaylar üzerinden bölgede Osmanlı'nın elini zayıflatacak ihbar ve suçlamalarda bulunduğu bilinmektedir. Rus sefaretinin Gilan kazasında Müslüman Arnavutların Ortodoks ahalisine zulmettiğini bildirmesi ve Gilan Kaymakamı Celal Bey hakkında olayları teşvik ettiği yönünde şikâyette bulunması üzerine 1903 yılında soruşturma başlatılmıştır. Rumeli vilâyât-i şahâne müfettişinden alınan tahrire göre tahkikat için görevlendirilen Priştine mutasarrıfı ile jandarma kumandanı, Müslüman ve Hristiyanlardan yetmiş iki kişiyi tutuklayarak adliyeye teslim etmiş ve haklarında kanuni muamele yapılacak olanlara hemen işlem uygulayarak *"sefâretçe şikâyeti mûcib olabilecek erbâb-ı cinâyet kalmadığı ve Kaymakam Celal Bey'e gelince sefâretin iddiası veçhiyle İslâmları Hristiyanlar aleyhine teşyi' gibi harekât-ı gayr-ı mürğibede bulunmadığı mutasarrıflığın iş'ârında ve maa hâzâ kendisinin Bâbıâlî'ye arz eylemiş olduğu"* Kosova vilayetine gönderilen tebligattan anlaşılmıştır.[747]

Rumeli Müfettişi'nin Sadaret'e gönderdiği tahriratın ayrıntılarında soruşturmayla ilgili detaylara ulaşmak mümkündür. Buna göre Rus sefiirin iddiasına göre Arnavutların Hristiyanları katlettiği gibi, hadiselerin tek taraflı gerçekleştiği söylenemez. Öyle ki yapılan tahkikatta *"Hristiyanlara teaddî eden eşirrânın derdestleriyle ehl-i İslâm'dan olan zuafâyı katl ve tehdît eden eşkiyânın aleyhine takîbât ve icrâat-ı kânuniye"* başlatıldığı ve *"kaza-ı mezkûr dâhilinde cinsi ve mezhebine bakılmaksınız cinâyât-ı azîme erbâbının ahz u kürfet edilmelerinin zaruri görüldüğü"* ifade edilmektedir. Bundan hareketle mezkûr olaylarda hem Hristiyan hem de Müslümanların mağdur bulunduğu ve suçları işleyenlerin genel olarak eşkıya takımından olduğu anlaşılmaktadır. 66 Müslüman, 6 Hristiyan olmak üzere toplam 72 "câni ve şakî"nin derdest edildiği soruşturmada, suçlulardan 34 canlı, 1'i ölü ve 37'si teslim olma suretiyle ele geçirilmiştir. Tahririn devamında Gilan kaymakamının azledildiği bildirilmiş ve kaymakama isnad edilen Müslümanları Hristiyanlar aleyhine teşvik etmesi ve cesaretlendirmesi gibi karalamalara yer verilemeyeceği ifade edilmiştir.

[746] BOA, *A.MKT.MHM*, 603/6.
[747] BOA, *HR.TH*, 277/116.

Nitekim Gilan kazasında mevcut olan az sayıdaki zabıta kuvvetleriyle bunca katilin yakalanamayacağı, bu konuda kaymakamın defalarca resmî yazı yazarak durumu vilayete bildirdiği ancak konuya gereken ehemmiyetin verilmediği tespit edilmiştir. Bununla beraber müfettiş yazısında, Gilan gibi içinde yüz doksan köyü ve çok çeşitli tebeayı barındıran, mülkiye idaresi ve zabıtası oldukça hassas bir kazaya, mektepten yeni çıkmış ve *"umûr-ı idârece malûmâtı, nazariyyâta münhasır bir zâtın hüsn-ı idâreye muvaffak olamayacağı"* ve bu sebeple kazaya, idareye hâkim ve tecrübeli birinin getirilmesinin elzem olduğunu bildirmiştir.[748]

Tahrirde rapor edilen suçluların zanlı tutuldukları maddeler incelendiğinde ölü ve yaralılar arasında çok sayıda Müslümanın bulunduğu bu bakımdan Rus sefareti suçlamalarının taraflı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte her ne kadar Rus sefaretinin olayları çarpıtması ve Osmanlı'yı bölgede etkisiz kılmak için suçlamalarda bulunması bilinen bir gerçek olsa da suçlamaların gelmesi ve olayların büyümesi endişesi üzerine yetkililerin hızla harekete geçerek bölgedeki kaçak katilleri yakalaması da bu ihbarların olumlu sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilir.

Arşiv belgelerinde Priştine sancağının Gilan kazasında cereyan ettiği ileri sürülen birçok asılsız ihbara rastlamak mümkündür. Bunlardan biri Sırp ileri gelenlerinden ünlü bir tacir olan İvranyalı Tasayoviç hakkındadır. 1902 tarihli belgede Tasayoviç, sözde Gilan'da bulunduğu sırada Arnavutlar tarafından öldürülmüştür. Kosova Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafta soruşturma neticeleri bildirilmiş, böyle bir kişinin Gilan'a hiç gelmediği ve öldürülmediği ifade edilmiştir. Konu ile ilgili Hariciye Nezareti de bilgilendirilerek Sırp tarafıyla gerekli yazışmaların yapılması sağlanmıştır.[749]

Gilan'daki Hıristiyanların gasp edildiği iddiası da belgelere yansıyan suçlama örneklerinden biri olarak gösterilebilir. Çerni Novesti isimli bir Sırp gazetesi "Arnavutların Zülmü" manşetiyle gündeme taşıdığı haberinde Gilan'da, Arnavutların Sırplardan zorla para aldıkları ve bir takım gasp faaliyetlerinde bulunduklarını iddia etmiş, Priştine yakınlarındaki Matiçan nehrinden Arnavutlarca öldürülen bir Sırplının cesedinin çıkarıldığı haberini yaymıştır. Niş Başkonsolosluğu'ndan tercümesi

[748] BOA, *BEO*, 1982/148636.
[749] BOA, *DH.MKT*, 78/23.

gönderilen makale hakkında hemen incelemelere başlanmış, olayın daha önceki örneklerinde olduğu gibi asılsız olduğu, vurulan Sırplının katilinin de kim ve hangi milletten olduğunun bilinmediği açıklanmıştır.[750]

1901 yılında Gilan dâhilinde gerçekleşen bir başka hadise, Sırp tarafının ve Avrupa neşriyatının olayları çarpıtması konusundaki çabalarını bir kez daha kanıtlar niteliktedir. Buna göre Alman gazetelerinde Gilan Kaymakamı Mehmet Efendi'nin Arnavutlarla birleşerek Sırp halkını katlettiği ve kaymakamın bununla övündüğü yönünde bir haber yayınlanmıştır.[751] Sırp Sefareti'nin iddiası üzerine yapılan araştırmada durumun öyle olmadığı, Gilan Arnavutlarının kaza kaymakamıyla birlik olup birçok kişiyi katlettikleri yolunda Alman gazetelerinde çıkan haberlerin asılsız olduğu, Gilan kaymakamı Malik Efendi'nin isminin dahi yanlış verildiği bildirilmiş ancak Osmanlıya silah kaçakçılığı için Sırbistan'dan geldiği bildirilen eşkıya ile Arnavutlar arasında çatışma çıktığı doğrulanmıştır. Buna göre Sırp gizli komite üyelerinden beş kişi Lubijde bölgesinde Arnavutlar tarafından çıkan çatışmada öldürülmüşlerdir.[752]

E. Konsoloslarla İlgili Meseleler

Osmanlı topraklarında bilhassa Rumeli coğrafyasında açılan konsolosluklar sadece ticari ve diplomatik ilişkileri düzenlemekle kalmayıp geri planda gayrimüslim unsurlarla ilişkileri bağlamında devletin iç işleriyle ilgili yönetimi aleyhinde faaliyet ve müdahalelerde bulunmalarından dolayı tehdit olarak görülmüş konsoloslarla dikkatli ve hassas ilişkiler yütütülmüştür. Diplomatik temsilcilerin kanunlar çerçevesinde belirtilen görevlerin ötesinde Osmanlı Hristiyan tebaasıyla sıklıkla bir araya gelmeleri, zaman zaman kendi güvenliklerini tehlikeye atacak gezi ve ziyaretlerde bulunmaları, yerli halk tarafından hoş görülmemeleri ve çeşitli çeteler tarafından da tehdit edilmelerine rağmen bölgedeki faaliyetlerini sürdürmeleri belirli bir politika planlarının bulunduğunu gösterir niteliktedir.

Konsolosların hal ve hareketlerine Osmanlı Devleti'nin her zaman temkinli yaklaştığı, gittikleri yerler ve buluştukları şahıslarla ilgili takipte bulunduğu bilinmektedir. Konsoloslarla ilgili çıkarılan nizamnameler çerçevesinde konsolosluk görevinin dışında

[750] BOA, *HR.TH*, 232/128.
[751] BOA, *DH.MKT*, 2440/104.
[752] BOA, *HR.TH*, 243/17.

hareket edenlere gereken ihtarların verildiği görülmektedir. 1895 yılında Sırp Kralı Aleksandr'ın tahta çıkışına tesadüf eden günde Priştine Sırp konsolosu Mösyö Pranlov'un kiliseye gideceği ihbarını alan mutasarrıflık, konsolosun peşine bir hafiye görevlendirerek onu takip ettirmiştir. Gelen bilgilere göre Sırp konsolosu kiliseye resmî kıyafetiyle gitmiş ve orada yarım saat kadar kalarak Metropolit vekili, üç papaz, mektep muallimi ile bidayet mahkemesi azası iki Hristiyan'ın bulunduğu bir ayinin icrasına iştirak etmiştir. Ancak bu şahıslardan başka kiliseye girip çıkan olmadığı gibi Kral Aleksandr namına bir nutuk irad edilmemesi dikkat çekmiştir. Kosova valisinin dâhiliye nezaretine gönderdiği yazıda bilhassa konsolosun resmi kıyafetle kiliseye gitmesine ve bu tarz resmi muamelelerin kilisede yapılmasına daha önce rastlanılmadığı bildirilmiş, *"husûsiyet-i mevkiyesi der-kâr olan Priştine'de, konsolos mûmâ ileyhin şu hareketinin vukûu sû-i te'sîri mucib olabileceği"* ve resmî kıyafetle kiliseye gitmesi caiz değilse kendisine ihtar verilerek meselenin soruşturulması hususunda Priştine mutasarrıflığının hangi muameleyi yapması gerektiği sorulmuştur. Gelen cevap yazısında ecnebî memurların icra etmeleri gereken resmi merasimlerin teşrifatına dair talimatnamede bu gibi resmi ayinlerde konsolosların kiliseye üniformalarıyla gitmeleri hususunda bir açıklık olmamakla birlikte daha önce Yunan Kralının isim günü münasebetiyle kiliselerde okunan dualarda Yunan konsoloslarının resmî üniformalarıyla hazır bulundukları ayrıca diğer hükümdarların resmi günlerinde de bu şekilde merasim icra edildiği ifade edilmiştir. Priştine'de bunun örneğine daha önce rastlanılmaması tedirginlik meydana getirse de zaten zikrolunan Priştine konsolosunun kendi kendine kiliseye giderek başka bir şey yapmaması göz önünde bulundurularak hakkında bir muameleye hacet görülmediği bildirilmiştir.[753]

Rusya'nın 1902 yılında Priştine sancağının Mitroviçe kazasında konsolosluk açmasının gündeme gelmesi bölgedeki siyasî ve sosyal dengeleri oldukça derinden etkilemiştir. İngiltere, Fransa ve Avusturya-Macaristan'ın bölgede reform planları yapması, bilhassa Avusturya ile arasındaki güç dengelerini korumaya çalışan ve kendisini Balkan Ortodoksların hamisi olarak gören Rusya'nın aksiyon almasının önünü açmış ve Osmanlı ricalinin Priştine, Yeni Pazar, İpek, Prizren ve Üsküp'e demir yolu ile irtibatı

[753] BOA, *BEO*, 603/45217.

nedeniyle *Arnavutluk'un göbeği* olarak tanımladığı Mitroviçe'de konsolosluk açması için harekete geçirmiştir.[754]

Mitroviçe'de konsolosluk açma teşebbüsünün kısa zamanda Arnavut halkı arasında infiale yol açtığı ve bu durumun Priştine mutasarrıfı tarafından vilayete ihbar edildiği bilinmektedir. Buna göre Mitroviçe Rusya konsolosluğunun ihdâs ve küşâdına hükümetin izin verdiği haberi Mitroviçeliler arasında yayılmış ve şayet konsolos gelecek olursa kasabaya girdiği gibi katledileceğini ifade etmişlerdir. *"Mitroviçelilerin ma'lûm olan haşyet ve huşûnet-i tab'aları hasebiyle devletçe mesele-i siyâsiyeye sebebiyet vereceği tabiî bulunan"* bir cinayetin vuku bulmasının muhtemel olduğu rapor edilmiştir.[755]

Kosova valisi Reşad Bey'in Sadarete gönderdiği şifreli telgrafta bölgeden gelen bilgiler paylaşılarak konsolos tayinine dair henüz bir emir ve tebliğ olmadığını, Mitroviçe'ye konsolos tayin edileceği bilgisini Üsküp Rus konsolosunun konuşma esnasında söylediğini, Mitroviçe'de hiç bir devletin konsolosluğunun bulunmadığını, burası gibi küçük bir yerde konsolosluk ihdasının civar devlet ve hükümetlere de emsal teşkil edeceğini ve hususiyetleri açısından Mitroviçeliler için konsolos tayininin mahzurlu olduğunu bildirmiştir.[756] Tüm bunlara rağmen Ruslar ısrarla konsolosluk açılmasını hızlandırmak için sürdürdükleri diplomatik görüşmelerde sefaret düzeyinde ilişkilerini sonlandırabilecekleri tehdidinde bulunmuşlar ve konsolosluk açılması aleyhinde Mitroviçe'de propaganda yapan İsa Bolatin'in bölgeden kaldırılması yönünde baskı uygulamışlardır.[757]

Rusya bölgedeki karışıklığa rağmen 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na atfen Osmanlı topraklarında istediği yere konsolos tayinine yetkisi bulunduğu gerekçesiyle Mitroviçe'ye konsolos atamıştır. Osmanlı Mitroviçe'ye atanan Rus konsolosunun kasabaya gelişini ve görevine başlamasını geciktirmek için çaba harcarken, Rus Sefareti

[754] Hasip Saygılı, "Sultan II. Abdülhamid'in Meşruiyet Krizi: 1903'te Mitroviçe'de İlk Rus Konsolosu Grigori Şerbina'nın Öldürülmesi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* 20 (2014), 164-165.
[755] BOA, *DH.MKT*, 531/58.
[756] BOA, *DH.MKT*, 531/58.
[757] Said Olgun, "Kosova Arnavutlarının Millî Kahramanı İsa Bolatinî (1864-1916)", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 6/3 (2020), 860.

de bu süreci hızlandırabilmek adına yoğun bir şekilde çalışmıştır. Nihayetinde Mitroviçe'ye atanan Rus konsolosu Şerbina 26 Ocak 1903 günü şehre varmıştır.[758]

Konsolos Şerbina göreve gelir gelmez halkın tepkisinden çekinmez bir tavırla serbest ve usulsüz bir şekilde kasaba ve köyleri dolaşmasıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Bir akşamüzeri yanına bir kavas ve tercümanı ile Popaviç Tarayko isminde bir Hristiyanı alarak Şoykofça köyüne gidip burada yarım saat kaldığı Priştine mutasarrıflığından bildirilmiştir. Kosova valisi Hafız Mehmed şehir haricine çıkması dolayısıyla mesuliyet kabul edilemeyeceğinin kendisine sefaret vasıtasıyla tebliğ edilmesi hususunu Bab-ı Âliye bildirmiştir.[759] Yine Rus konsolosunun Osmanlı askeri tarafından muhafaza konusunda verilen bir raporda Mitroviçede'ki mevcut kuvvetlerin yeterli olduğu ancak ne kadar asker olsa da kendisinin *"gece gündüz demeyip kasaba derûnunda dolaşmakta olduğu cihetle"* başına bir şey gelirse mesuliyet kabul edilemeyeceği, ancak gideceği yerleri tayin edip gönderilecek muhafızı kabul ettiği takdirde muhafazasının temin olunacağı Üçüncü Ordu-yı Humâyûn Mitroviçe Fırkasından bildirilmiştir.[760] Tüm bu hassas şartlara ve önlemlere rağmen 31 Mart 1903 tarihinde iki kavası ve muhafızlarıyla birlikte şehir merkezinin 500-600 metre dışındaki istasyon yoluna dolaşmaya çıkmış, şehir dışındaki cephanelikten kışlaya dönmekte olan 17. alay, 4. tabur, 1. bölük onbaşılarından İbrahim tarafından arkadan ateşle yaralanmış ve sonrasında vefat etmiştir.[761] Halk arasında infiale yol açan konsolos meselesi ilk Mitroviçe Rus konsolosunun katliyle sonuçlansa da bu gibi olayların meydana gelmesini ve bölgeye yeni konsolos tayinlerinin yapılmasını durduramamıştır. Konsolosu öldüren İbrahim, divân-ı harb tarafından yargılanarak idam cezasına çarptırılmış ancak Rus Çar'ının affetmesi sonucu ömür boyu kalebentliğe mahkûm edilmiştir.[762]

---

[758] Saygılı, "Sultan II. Abdülhamid'in Meşruiyet Krizi: 1903'te Mitroviçe'de İlk Rus Konsolosu Grigori Şerbina'nın Öldürülmesi", 173.
[759] BOA, *DH.MKT*, 674/52.
[760] BOA, *Y.MTV*, 240/94.
[761] Saygılı, "Sultan II. Abdülhamid'in Meşruiyet Krizi: 1903'te Mitroviçe'de İlk Rus Konsolosu Grigori Şerbina'nın Öldürülmesi", 177.
[762] BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı [Y.PRK.HR],* Dosya No. 33 Gömlek No. 76.

F. Gayrimüslim Din Adamlarının Faaliyetleri

Rumeli'de toplumsal düzene ve sosyal huzura olumsuz tesir eden aktörler arasında bazı gayrimüslim din adamlarını saymak mümkündür. Osmanlı yönetimi altındaki bilhassa Hristiyan nüfusun zaman zaman hem içeriden hem dışarıdan tahrik eden hareketlerin etkisinde kaldığı ve bu hareketlerin Osmanlı'ya karşı organize edilmesinde papaz ve rahiplerin aktif rol aldıkları bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan itibaren zimmîlere İslam hukuku çerçevesinde muamelede bulunduğu ve topraklarında barındırdığı gayrimüslim topluluklara sağladığı haklar açısından, muasırı devletler arasında ileri bir düzeyde uygulama sergilediği bir gerçektir.[763] Ne var ki son yüzyılda Osmanlı toplum düzeni içerisinde hakları mahfuz bir şekilde yaşayan gayrimüslimler üzerinden siyaset yapılması, ıslahatlarla yapılan tüm düzenlemelere rağmen dış güçlerin vazgeçmediği bir politika olmaya devam etmiştir. Bu çerçevede dinî, etnik ve kültürel kimlik arasında kurulan bağlardan yararlanarak Osmanlı yönetimindeki gayrimüslim tebaanın haklarını korumak bahanesiyle yürütülen faaliyetlerin özünde ve esasında Osmanlı aleyhine propaganda ile halkı kışkırtmaya, yönetime karşı kalkışma ve silahlı direnişlere teşvik etmeye dönüşen bir hal aldığı görülmektedir. Bunun din adamları üzerinden yürütülen kısmı hakkında Priştine'de örnekler görmek mümkündür.

Sırp tebaasından ve cemiyet-i ruhaniye azasından papaz Radoviç, 1888 yılında Kosova'daki çeşitli köyleri ziyaret etmiş, bu ziyaretlerinde Hristiyan halka Osmanlı hükümetine karşı isyan etme çağrısı yapmış ve hükümet aleyhine ayaklanmaya teşvik eden mektuplar dağıtmıştır. Priştine'de derdest edilen papaz sorgusunda Sırbistan ve Bulgaristan'ın memâlik-i şâhâneye hücum etmeyi planladıklarını, iki hükümetin sınırlarda istihkamlar oluşturduklarını, bu hususta Avusturya'nın da Sırbistan ile müttefik olduğunu, ayrıca Prizren'de bulunan Rus konsolosunun Hristiyanlara dağıtılmak üzere Karadağ yoluyla İpek ve Düçan manastırlarına silah ve mühimmat sevk ettiklerini ifade etmiştir.[764]

---

[763] Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15/1 (2006), 270.

[764] BOA, *İ.DH*, 1110/86899.

Priştine mutasarrıfı Hafız Mehmed'in imzasıyla gelen soruşturma özetinde, başka üç papazın daha Yenipazar, Gilan ve Üsküp bölgelerinde dolaştığı bilgisi aktarılmıştır. Edinilen bilgiler arasında İvranya'dan hücum edecek birliklerin Üsküp'e inerek orayı ele geçirecekleri, Raşka'dan hücum edecek birliklerin ise Avusturya askeriyle ittifakla Yenipazar ve Prizren'e ilerleyerek buraları zapt ettikten sonra tüm orduların Üsküp'te birleşecekleri ve umum Makedonya kıtasını Selanik'e kadar istila edecekleri yönünde iddialar yer almaktadır.[765]

Papazın verdiği ihbarlar arasında Sırp hükümetinin Bulgarları isyana teşvik noktasındaki çalışmaları da yer almaktadır. Buna göre Bulgarlar *"Devlet-i Aliyye tarafından Rumeli-i şarkînin Bulgaristan'a ilavesi sûreti resmen tasdik ettirilir ve Makedonya kıt'asının Hristiyan ahâlisi umumu Bulgar olmak cihetiyle kıta-yı mezkûre Bulgaristan'a verilir ise ol halde Sırp ve Avusturya ile ittifak kâbil ve mümkün olup aksi takdirde dâhil-i ittifâk olamayacakları efkârında bulundukları"* anlaşılmaktadır. Şu surette Bulgaristan ittifaka girerse Bulgarların da Köstendil ve Planka üzerinden Kumanova'ya gelip buradan geçtikleri Üsküp'te Sırp, Avusturya ve Bulgar hükümet ordularının birleşeceklerini ifade etmiştir.[766]

Yıldız Sarayı Humayunu Baş Kitabet İdaresinden yazılan yazıda sadece bahsedilen papazların değil Rumeli'nin sair mahallerinde Rum Hristiyanları ihtilale teşvik için Yunanistan'ın da faaliyetlerinin olduğu, bu manada genel olarak bölgenin çok hassasiyet ve ehemmiyet arz ettiği, Rumeli'deki manastırların çoğunda gizli pek çok silah ve mühimmat bulunabileceğini ve bu nedenle Kosova, Selanik ve Manastır vilayetlerinde bu hususlarda askerî önlemler alınması gerektiği bildirilmiştir. Papaz Radoviç hakkındaki hukuki muamelenin ne surette yapılacağı konusunda ise *"Hükûmet-i seniyye ile Sırbistan hükûmeti beynlerinde Sırplı mücrimler hakkında olunacak muâmeleye dair hiçbir muâhede mevcut olmamasına ve memâlik-i şahânede bulunan Sırplılar hakkında hukûk-ı düvel kavâidine tevfîkan icrâ-yı muâmele olunması Berlin Muâhedenâmesi ahkâmından bulunmasına ve nizâmi dâiresinde idâre-i örfiyye ilân olunan mahallerde bu misüllü mücrimînin divân-ı harbce icrâ-yı muhâkemelerine kavâid-i mebhûsenin*

[765] BOA, *Y.MTV*, 36/15.
[766] BOA, *Y.MTV*, 36/15.

mâni olmayacağı" belirtilmiştir. Dolayısıyla sıkıyönetim mahallerinde idare-i örfiye kararnamesi kapsamında papaz divân-ı harbe sevk edilmiştir.[767]

Sırbistan hükümetinin verdiği talimatlarla Osmanlı tebaası olan gayrimüslimler arasında isyan çağrısı yapan ve direniş hareketlerini teşvik ederek toplumsal asayişi ve devletin bekasını tehdit eden papazların bu görevlerinden kişisel çıkarlar sağladıkları da kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Buna göre papaz Radoviç Priştine'yi de içine alan Kosova'daki görevi kapsamında peşin olarak elli Fransız altını aldığını ve muvaffak bir şekilde geri dönerse 500 altın daha kendisine vaat edildiğini belirtmiştir. Bu da papazlar açısından meselenin tamamıyla ideolojik temelli olmadığı, belli siyasî emellerin de ötesinde bireysel çıkarların muharrik bir etkisi olduğu; dış güçler tarafından din adamlarının bu alandaki istihdamının ise halk nazarında tesiri kolaylaştırması ve Osmanlı yönetimine karşı direnişin dinî meşruiyet kazanması bakımından araç olarak kullanıldığı sonucu çıkarılabilir.

Verdiği bilgiler karşılığında muhtemeldir ki af uman papaz artık Sırbistan'a dönmek istemediğini ve memalik-i şahânenin bir mahallinde ikamet etmek istediğini belirtmiştir.[768] Ancak halkı Osmanlı aleyhine ayaklanmaya teşvik eden papaz Radoviç'in Divan-ı Harbce idamına karar verilmiştir.[769]

III. ASAYİŞ TEDBİR POLİTİKALARI

Genelde Rumeli'de özelde Priştine'de asayiş problemlerine yönelik alınan tedbirler, yapılan özel tahkikat ve raporlamalardan ıslahat girişimlerine, askerî sevklerden hafiye istihdamına kadar geniş ölçüde değerlendirilebilir. Priştine bölgesinde gerçekleşen asayiş sorunlarına mahallinde alınan tedbirlerden bahsedilecek olursa, asayişin temini için cezalandırma ve suçların önüne geçilmesiyle, eşkıya faaliyetleri ve bireysel suçların takibi gibi önlemlere değinilebilir. Bunun yanında askerî birliklerin sevki, azılı suçluların başına ödül koyma, kan davalarıyla ilgili komisyonların oluşturulması, nasihat memuru tayini, asayişte başarı göstermiş güvenlik kuvvetlerinin taltifi gibi adımlar da atılmıştır.

[767] BOA, *İ.DH*, 1110/86899.
[768] BOA, *Y.MTV*, 36/9.
[769] BOA, *DH.MKT*, 1708/91.

Asayiş sorunlarının sıkça yaşandığı Priştine'de idareciler merkez ve köylerde şekâveti önlemek için çeşitli tedbirler almışlardır. Suçluların yakalanması için tahkikatların yapılması, suçluların yakalanarak adalete teslim edilmesi ve cezalandırılması en önemli tedbirler arasındadır. Bu aynı zamanda yeni suçların önüne geçmek ve dolayısıyla toplumun huzurunu sağlamak için de çok önemli bir husustur. Bu bağlamda Priştine'de işlenen cinayet, eşkıyalık faaliyetleri ve benzeri toplumda huzursuzluk meydana getiren tüm cürümler için başta cezalandırma yoluna gidilmiş, sürgün etme, hapsetme, küreğe koyma, diyet gibi cezalar uygulamaya konulmuştur.

Bir hudut kazası olması hasebiyle Gilan'da çok sayıda hudut ihlalleri işlenmiş ve içerdeki asayiş problemlerine ek olarak dış kaynaklı sorunlara da çözüm arayışı bulunmaya çalışılmıştır. Sırp hududunu ihlal eden, katil, hırsızlık ve kaçakçılık gibi suçları işleyenlerin birçoğunun yakalanarak cezalandırıldıkları bilinse de hududun emniyetinin sağlanması bununla yeterli görülmemektedir. Bu hususta Sırp tarafının da önlem alması gerektiği bildirilmiş ve bu gibi hadiselerin önüne geçilmesine katkı sağlaması beklenmiştir.[770] Bunun yanında çete yapılanmalarının zaman zaman siyasî yansımalarının olması belirli askerî önlemler alınmasını gerektirmiştir. Bunlardan birinde bazı suç şebekeleri, çeteler meydana getirerek Meşrutiyet aleyhinde faaliyet sürdürmüş ve itaat halindeki halkı gasp ve katl ile tehdit etmişlerdir. 1911 yılında gerçekleşen bu olaylar üzerine Osmanlı Devleti askerî önlemler almak zorunda kalmış ve Gilan ve Vulçıtrin üzerine birliklerini sevk etmiştir.[771]

Musâlaha-i Dem Komisyonları da bölgede asayişi sağlamaya yönelik alınan tedbirler arasında sayılabilir. Osmanlı yönetimi bu politikayı özellikle ciddi asayiş problemlerine ve toplumsal huzursuzluklara yol açan kan davalarını çözmek için takip etmiştir. Priştine'de kan davalarının sulhu için kurulan dem komisyonlarının asayiş tedbirleri açısından önemi oldukça büyük olsa da bunun icrasında yaşanan birtakım sıkıntılar iyi sonuçlar alınmasını engellemiştir. Bilhassa komisyonca takdir olunan kan diyetlerinin borçlular tarafından ödenmemesi ya da ödemelerin geciktirilmesi bu sıkıntıların başında gelmektedir. Meşrutiyetin ilanından sonra devam eden dem komisyonlarının baktığı kan davaları için belirlenen diyetlerin, diyet senetlerindeki tarihlerde alacaklılara

[770] BOA, *DH.MKT,* 421/9.
[771] BOA, *Satın Alınan Evrak Rumeli Müfettişliği [HSDTFR1],* Dosya No. 2 Gömlek No. 13.

verilmemesi hadisesine Priştine'de çok sık rastlanmıştır. Bu alacak davaları bir zaman sonra hasımlar arasında ikinci bir tartışma konusunu beraberinde getirmiştir. Komisyonlarca bu davaların hukuk mahkemesine sevki öngörülse de halkın mahkemeye gitmeye yanaşmadığı ve problemleri komisyon marifetiyle kendi aralarında çözme yoluna gittikleri anlaşılmaktadır.[772]

Sırp çeteleri ve Arnavut eşkıyalarının gerçekleştirdiği şekavet hadiselerine yönelik çeşitli tedbirler alınmasına rağmen sorunların devam ettiği anlaşılmaktadır. Kosova genelinde de durumun benzer şekilde baş göstermesi 1903 yılında çıkarılan bir emirle kurulan "Nasihat Komisyonlarını" gerekli kılmıştır. Bu komisyonlar bilhassa Kosova, Manastır, Selanik bölgelerinde halkın komitacı çetelere meyletmemesi için görevli memurların kedilerine nasihat etmeleri amacıyla kurulmuştur.[773]

Priştine'nin özellikle hudut bölgelerine de nasihat memurlarının gönderildiği bildirilmektedir. 1907 yılında Erkân-ı Harbiye Dairesi'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen evrakta, Gilan, Priştine ve Vulçıtrın mıntıkasındaki ahaliden birtakım kimselerin öteden beri eşkıyalık faaliyetlerinde bulunduğu, sadece askerî kuvvetlerle bu tip hadiselerin önünün alınamayacağı beyan edilmiş, bölgeye nasihat memurları da görevlendirilmiştir. Ancak Arnavutlar için nasihatle görevlendirilen kişilerin vazifelerini yapmadıkları tespit edildiğinden durumla ilgili uyarılmaları hakkında tedbir alınmıştır.[774]

Güvenlik tedbirlerinden biri olarak uygulanan uygulamalardan biri de suçlu ve aranan kişilerin başına ödül koyarak güvenliğin temininde halkın da gücünden istifade etmekti. Azılı suçluların ve çete ileri gelenlerinin bulunmasını ve adalete tesliminin kolaylaştırmak isteyen güvenlik güçlerine bu metotla sivil kişilerin de katkıda bulunması sağlanmıştır. Aranan şahısların ölü veya diri olarak ortadan kaldırılması için belirli meblağlar ortaya koyulmuş, bu mükâfatın nasıl temin edileceği hususunda yazışmalar yapılırken eşkıyanın ele geçirilmesine yardım etmeleri için gerekli ilan ve bilgilendirmeler de yapılmıştır. Suçluların yakalanmasına yardım edilmesinin teşviki için sadece başına ödül koymakla da yetinmeyen yöneticiler, bazı suçlularla ilgili

[772] BOA, *DH.MUİ,* 64/33.
[773] Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları* 9 (1989), 228.
[774] BOA, *HR.TH,* 346/108.

çıkarılan ilanlarda bunları yakalayanları jandarmaya kaydetmekle de mükâfatlandıracaklarını ilan etmişlerdir.[775]

Priştine'de güvenliği sağlamak için alınan dolaylı bir tedbir politikasından bahsedilecek olursa, huzurun temininde görev alan güvenlik güçlerinin çalışma azimlerini arttırmak için onların taltiflerle mükâfatlandırıldıklarına değinilebilir. Daha önce ölü ya da diri yakalanması için başına ödül konan ve Gilan'a tecavüzlerde bulunan İslâm Bofça isimli şâkîyi, saklandığı Yepoc Köyü'nde yakalamayı başaran nizamiye, zabtiye ve mülkiye mensupları madalya ile mükâfatlandırılmış[776] ayrıca şâkinin derdestinde büyük hizmeti görülen Gilan ahalisinden Süleyman Ağazade Mustafa Efendi de bu konudaki hizmetleri sebebiyle Istabl-ı Amire payesiyle taltif edilmiştir.[777] Bunun gibi birçok örneğe rastlamak mümkündür.

[775] BOA, *Rumeli Müfettişliği Müteferrika Evrakı [TFR.I.M]*, Dosya No. 13 Gömlek No. 1259.
[776] BOA, *DH.MKT*, 555/31.
[777] BOA, *DH.MKT*, 2553/106.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda yayımlanan nizamnameler ve gerçekleştirilen ıslahatlarla kazandığı yeni yönetim mekanizması, taşra teşkilatlarında önemli değişimlere yol açmıştır. Bu idarî reformlar, 19. yüzyılın son çeyreğinde kurulan Kosova vilayetine bağlı Priştine sancağının sancak idare meclisinden diğer tüm birimlerine kadar etkisini göstermiştir.

Eyaletten vilayet sistemine geçiş sürecinde Osmanlı idarî sisteminde taşra yönetiminin yapısı incelemeye tabi tutulmuştur. Buna göre klasik Osmanlı eyalet idaresinin, sancakbeyi, subaşı ve sipahi koruma zinciriyle birbirine bağlanan yönetim yapısının yerini, merkeziyetçilik eğiliminin güçlendiği, denetlenebilir, yöneticiler hiyerarşisinin daha belirgin olduğu bir yapıya bıraktığı tespit edilmiştir. Mülkî teşkilatta eyalet veya vilayetten bir derece aşağı, kazadan ise bir derece yukarı olan sancakların, Osmanlı merkez idaresinin vilayetlerle bağlantısının gücünü geliştiren bilgi akışının sağlıklı bir şekilde sağlanmasındaki etkisi ortaya konarak, bölgelerin idarî ve sosyal yapısının anlaşılmasındaki önemi vurgulanmıştır.

İdarî alanda yapılan reformlar, vilayet nizamnameleri çerçevesinde Üsküp, Prizren, İşkodra ve Manastır vilayetlerinin kuruluşu ve zaman içerisinde mülkî yapıdaki hareketlilikler Kosova vilayetinin kurulmasına da önderlik etmiştir. Kosova vilayetinin kuruluşuna yönelik farklı tarihlendirmeler yapılsa da Manastır vilayetinin 1877 yılında lağvedilip Selanik vilayeti ile birleştirilmesi esnasında 29 Ocak 1877 tarihinde özel idare birliği altında Kosova vilayetinin teşkil olunduğu anlaşılmaktadır. Kosova vilayetinin oluşturulmasıyla Priştine de sancak statüsünde Kosova'ya bağlanmıştır.

Priştine sancağı, merkez Priştine kazası olmak üzere Gilan, Mitroviçe, Preşova ve Vulçıtrın kazalarından oluşmaktadır. Priştine sancağının kuruluşundan Osmanlı'dan ayrılışına kadarki otuz beş yıllık periyotta idarî ve mülkî yapıda zaman zaman değişimler meydana gelse de bu durumun sancağın ana yapısında belirgin farklılıklara neden olmadığını bilhassa Priştine merkez kazası, Gilan, Preşova, Mitroviçe ve Vulçıtrın'nın sancağı oluşturan temel kazalar olarak mülkî konumunu koruduğunu söylemek mümkündür.

Sosyal alanda toplumun temelini oluşturan nüfus, etnik ve dinî yapının incelenmesi ile Priştine sancağının genel bir profili oluşturulmaya çalışılmıştır. Sancağın demografik yapısı Müslüman ve gayrimüslim unsurlar, demografi, sosyal ilişkiler üzerinden incelenmiştir. Bu bağlamda öncelikle Osmanlı Devleti'nin genel demografik verileri ortaya konmuş Rumeli ve Kosova özelinde karşılaştırmalar yapılarak sonrasında Priştine sancağının durumu tartışılmıştır.

Çalışmamız dâhilinde Priştine sancağının dinî-mimarî kültürel yapıları incelemeye tabi tutulmuştur. Bu çerçevede bölgede yer alan külliye yapıları ayrı ayrı değerlendirilmiş yine Kosova'nın aynı zamanda en eski tarihi eserleri arasında yer alan Fatih Sultan Mehmed Camii, Sultan Murad Camii, Yaşar Paşa Camii ve diğer camileri tespit edilmiştir. Gerek mimarî gerek sosyo-kültürel açıdan öneme sahip külliyeler kurulduğu bölgenin toplumsal ve ekonomik yapısını yansıtmakta ayrıca dönemin sanat ve estetik anlayışını da gözler önüne sermesi açısından önem arz etmektedir. Genellikle bir cami ve birkaç sosyal hizmet yapısından oluşmakla beraber külliyeler zamanla Osmanlı mimarisinin ve şehirciliğin gelişimiyle daha karmaşık ve çeşitli fonksiyonları barındıran yapılar haline gelmiştir. Priştine'de sancak merkezinde yoğunlaşan külliye niteliğinde inşa edilen yapılar arasında genel olarak cami, mektep, medrese, türbe, hamam, çeşme, selamlık binası gibi birimler yer almaktadır.

İslam toplumunun sosyo-kültürel alanda gelişmesinde büyük rol oynayan cami ve mescitler Osmanlı döneminde de dinî-mimarî yapının temel öğeleri arasında yer almaktaydı. Tüm hâkim coğrafyalarda olduğu gibi Balkanlarda da vakıf eserleri olarak mahallî özellik, büyüklük ve mimari farklılıklarla pek çok cami inşa edilmiştir. Priştine'de yer alan camiler hakkında karşılaştırmalı olarak yapılan araştırmalar çerçevesinde çeşitli veriler ortaya konmuş, Priştine merkezinde on altı caminin bulunduğu tespit edilmiştir.

Priştine sancağında eğitim kurumları da araştırmamız dâhilinde incelemeye tabi tutulmuştur. Devletin diğer taşra kurumlarında olduğu gibi Priştine sancağında da eğitim alanında atılan adımların yansımaları görülmüştür. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz koşullar, siyasî sorunlar, dış borçlanma ve asayiş problemleri bir yönüyle maarif alanını olumsuz etkilese de sıbyan mekteplerinden

ibtidaî mekteplere, rüştiyelerden medreselere dayanan eğitim kurumlarıyla Priştine sancağında maarif hizmetleri devletin imkânları ve halkın desteğiyle devam etmiştir.

Toplumun sosyal yapısını etkileyen önemli konular arasında yer alan ekonomi çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Başta ziraat, ticaret ve hayvancılık genel olarak Balkanlarda olduğu gibi Priştine sancağında da en önemli geçim kaynakları olarak görülmektedir. Priştine halkı gerek dağ etekleri ve nehir kenarlarındaki düzlük arazilerde gerekse ovalarda ziraat ve çiftçiliği devam ettirmişlerdir. Priştine köylülerinin çoğunlukla çiftçilikle geçindiği görülmektedir. Yapılan araştırmalar çerçevesinde arazilerin her türlü ziraat mahsulüne uygun olsa da gerekli şekilde işletilememesi, çiftçilik alanında gelişen alet ve edevatın ve tarımla ilgili gelişen yeni usullerin tatbik edilememesi dolayısıyla arazilerden tümüyle istifade edilemediği tespit edilmiştir. Buna rağmen mahalli halkın ihtiyacını karşılayan hatta önemli oranda ihraç edilen ürünlerin yetiştirilmesi de mümkün olmuştur.

Priştine'de meslek kolları hakkında da araştırma yapılmıştır. Priştine sancak merkezinde geçim kaynakları daha çok sıradan sayılabilecek bakkallık, manifaturacılık, bahçıvanlık, arabacılık gibi meslek kollarına dayanmaktadır. Genel ticaret kollarına bakıldığında Priştine halkının geçimlerini kazandıkları meslek kollarının çok geniş bir dairede olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte gerek zanaatte gerek ticarette ilim ve marifete yakın ve meyilli olmaları ve çalışma azimleri dolayısıyla kendilerini zamanla geliştirmekte oldukları da bilinmektedir.

Priştine'de arazilerin dörtte biri hayvancılık faaliyetleri için mera ve otlaklara ayrılmıştır. Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın yapıldığı kazada kişiler kendileri et ve derisinden istifade ettikleri gibi mallarını satarak da geçinmişlerdir. Hayvan yetiştiriciliği diğer bölgelerde de temel geçim kaynakları arasında yer almakladır.

Bölge ekonomisini ilgilendiren ve çalışmamıza konu olan bir diğer alan madenlerdir. Madenler devlet hazinesi için büyük gelir kaynaklarından biri olarak görülmektedir. Bunun yanında sahip olduğu birçok kullanım alanı ile büyük önem arz eden madenler açısından Priştine sancağının da belirli oranda zengin olduğu söylenebilir. Nitekim gerek Priştine merkezinde gerekse sancağın diğer kazalarında çeşitli madenler çıkarılmakta, bazı maden türleri için araştırma ve tespit çalışmaları yapılmaktaydı.

Sancak merkezi olan Priştine'de genellikle krom madeni araştırmaları yapılmıştır. Bu da bölgenin Osmanlı açısından ekonomik önemine işaret etmektedir.

Priştine sancağı, tarih boyunca karışıklıkların merkezinde olan bir bölgedir. Priştine'deki asayiş sorunlarını, Kosova'nın 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başındaki dönemde içinde bulunduğu siyasî ortam, ekonomik krizler ve sosyal çözülmelerin meydana getirdiği genel sebeplerden bağımsız değerlendirmek pek de mümkün değildir. Buna ek olarak, Sırbistan çete yapılanmalarının ve askerî konuşlanmalarının bulunduğu bir bölgeyle hudut olması da Priştine'nin güvenlik sorunlarını arttırmaktadır. Genelde Kosova ve özelde Priştine, bu çalkantılı süreçte hem Osmanlı idaresinin zorluklarını hem de Balkanlar'daki yerel dinamiklerin etkilerini yansıtan bir bölge olarak öne çıkmaktadır. Siyasî ve bölgesel sorunların zeminini ve sebeplerini hazırladığı birçok sosyal vakayı da görmek mümkündür. Bu manada asayişi bozan olaylara bakıldığında sınır hattındaki hadiselerden, adlî vakalara, asılsız ihbar ve suçlamalardan konsolos ve din adamı faaliyetlerine kadar toplumda huzur ve güveni zedeleyen çok çeşitli asayiş sorunlarının yaşandığı görülmektedir.

Balkanlardaki asayiş problemlerine yönelik alına tedbirler, ıslahat girişimlerinden, yapılan özel tahkikat ve raporlamalara, hafiye istihdamından askerî sevklere kadar geniş ölçüde değerlendirilebilir. Bu bir yana, Priştine sancağında gerçekleşen güvenlik sorunlarına mahallinde alınan bazı tedbirlerden bahsetmek gerekirse, asayişin temini için başta eşkıya faaliyetleri ve bireysel suçların takibi, cezalandırılması ve önüne geçilmesiyle ilgili önlemlere değinilebilir. Bunun yanında askerî birliklerin sevki, kan davalarıyla ilgili komisyonların oluşturulması, azılı suçluların başına ödül koyma, asayişte başarı göstermiş güvenlik güçlerinin taltifi, nasihat memuru tayini gibi adımlar da atılmıştır.

Sonuç olarak sancak idaresinden, mülkî yapılanmaya, sosyal hayattan dinî-kültürel kurumlara, eğitimden ekonomiye çeşitli yönleriyle araştırdığımız Priştine sancağı, devletin idarî mekanizmasının işleyişini ve sürekliliğini temin etmesinin yanı sıra sosyal hayatın sürdürüldüğü yapısıyla Osmanlı taşrasının önemli bir bölümünü temsil etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bâb-ı Âlî Evrak Odası

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri

Dâhiliye İdare

Dâhiliye Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Evrakı

Dâhiliye Mütenevvia

Dâhiliye Nezâreti Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti Evrâkı

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi

Dâhiliye Nezâreti Şifre Evrakı

Hariciye Nezareti Siyasi

Hariciye Nezareti Tahrirat

Haritalar

Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi

Hazine-i Hassa İradeler

İrâde - Dâhiliye

İrâde - Meclis-i Mahsus

İrâde - Meclis-i Vâlâ

İrâde - Şûrâ-yı Devlet

İrade Taltifat

Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi

Mabeyn-İrâde

Maliye Nezareti Evrak-ı Emiriyye Müdiriyeti

Maliye Nezareti Varidat Kalemi Temettuat Defterleri

Meclis-i Vükelâ Mazbataları

Mütenevvî Maruzat Evrakı

Rumeli Müfettişliği Defterleri

Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı

Rumeli Müfettişliği Müteferrika Evrakı

Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı

Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi

Satın Alınan Evrak Rumeli Müfettişliği

Şûrâ-yı Devlet

Tapu Tahir Defterleri

Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Umum Evrakı

Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı

Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi

Yıldız Maarif Nezareti Maruzatı

Yıldız Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı

Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı

Yıldız Perakende Evrakı - Serkurenâlık Evrak

Yıldız Perakende Evrakı - Umum Vilayetler Tahrirâtı

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı

Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezâreti Maruzâtı

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı

Yıldız Perakende Evrakı Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi

Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı

Yıldız Sadâret Resmi Maruzâtı

Yıldız Sadrıazam Kâmil Paşa Evrakı

SALNAMELER

Salname-i Vilayet-i Kosova

H. 1296, 1300, 1302, 1304, 1305, 1311, 1314, 1318.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye

H.1266/M.1850, H.1272/M.1856, H.1276/M.1860, H.1285/M.1868, H.1286/M.1869, H.1288/M.1871, H.1289/M.1872, H.1292/M.1875, H.1294/M.1877, H.1295/M.1878, H.1296/M.1879, H.1298 /M.1881, H.1299/M.1882, H.1300/M.1883, H.1301/M.1884, H.1302/M.1885, H.1306/M.1889, H.1307/M.1890, H.1308/M.1891, H.1309/M.1892, H.1310/M.1892, H.1312/M.1894, H.1313/M.1895, H.1314/M.1896, H.1315/M.1897, H.1316/M.1898, H.1317/M.1899, H.1318/M.1900, H.1319/M.1901, H.1320/M.1902,

H.1321/M.1903, H.1322/M.1904, H.1323/M.1905, H.1325/M.1907, H.1326/M.1908, R.1326/M.1910, R.1327/M.1911, R.1328/M.1912.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye

R.1317/M.1899, R.1319/M.1901, R.1321/M.1903.

DÜSTUR

"İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi", Düstûr, Birinci Tertip, C.1, İstanbul 1289, 625-652

"Vilayet Nizamnamesi", Düstûr, Birinci Tertip, C.1, İstanbul 1289, 608-624

"Maarif-i Umumî Nizamnâmesi" Düstûr, Birinci Tertib, C. 2, 184-219

TAHKİK ESER VE VESİKALAR

167 numaralı muhâsebe-i vilâyet-i Rûm-ili defteri (937/1530). thk. Yusuf Sarınay. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2004.

Berlin Kongresi Protokolleri Tercümesi. Matbaa-i Amire, 1297.

Rumeli Eyaleti (1514-1550). thk. Uğur Ünal. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri

MATBU ESERLER

Ahbab, Yakup. Üsküp Sancağı'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1911). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.

Ahmed Cevdet Paşa. Tarih-i Cevdet. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309.

Ahmed Lutfi Efendi. Tarih-i Lutfi. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1291.

Ahmetaj Muhamed, Berlin Kongresi ve Sonuçlarının Osmanlı Devleti ve Arnavutlar Üzerindeki Etkileri, Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Akbal, Fazıla. "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus". Belleten 15/60 (1951), 617-628.

Akdağ, Mustafa. Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559). İstanbul: Tekin Yayınevi, 1979.

Akgündüz, Ahmet. Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1986

Akgündüz, Hasan. Klasik dönem Osmanlı Medrese Sistemi: Amaç, Yapı, İşleyiş. İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997.

Akgündüz, Murat. Osmanlı Medreseleri : XIX. Asır. İstanbul: Beyan Yayınları, 2004.

Akozan, Feridun. "Türk Külliyeleri". Vakıflar Dergisi 8 (1969), 303-308.

Aksun, Ziyanur. Osmanlı Tarihi. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1994.

Aktepe, Münir. "Kosova". İslam Ansiklopedisi. 869-876. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966.

Aktepe, Münir. "Kosova". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 26/219-221. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Akyıldız, Ali. "Osmanlılar". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 33/506-509. İstanbul: TDV Yayınları, 2007. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Akyüz, Yahya. "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı". OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 5/5 (1994), 1-47.

Akyüz, Yahya. Türk Eğitim Tarihi. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2008.

Alaca, Hanife. "XV. Yüzyılda Vulçıtrın Nahiyesi". ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 10/Özel Sayı (2019), 114-128.

Alpan, Necip. Prizren Birliği ve Arnavutlar. Çağdaş Basımevi, 1978.

Armaoğlu, Fahir, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789-1914. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

Arslan, İsmail. "19. Yüzyıl Ortalarında Balkanlarda Bir Osmanlı Kasabasının Sosyo-Ekonomik Yapısı: Vulçıtrın". Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 12/2 (2012), 409-424.

Aruçi, Muhammet. "Vulçıtrın". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 43/132-134. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Aşıkpaşazade, Ahmed. Tevarih-i Al-i Osman Aşıkpaşazade Tarihi. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.

Avcı Mustafa, “Osmanlı Hukukunda Cezaların Tasnifi”, ed. Fethi Gedikli II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi. İstanbul (2016), 1/ 639-656.

Aydın, Mahir, “Arşiv Belgeleriyle Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri”. Osmanlı Araştırmaları 9 (1989), 209-234.

Avdija, Fahri. Kosova Vilayetindeki Vakıflar. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri-Yugoslavya. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1981.

Baltacı, Cahid. “İslam Medeniyetinde Câmi”. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3 (1985) 225-241.

Baltacı, Cahid. XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat, Tarih. İstanbul: İrfan Matbaası. Erişim 06 Haziran 2024.

Bardakoğlu, Ali, “Katil”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 25/45-48. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Barkan, Ömer Lütfi. “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”. Türkiyat Mecmuası 10 (İstanbul 1953), 1-26.

Bayıl, Yüksel. “Milliyetçi İsyanlar Bağlamında Arnavutluk’ta Komite ve Çetelerin Rolü”. Humanitas 6/12 (2018), 116-135.

Baykara, Tuncer. “Kaza”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 25/119-120. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Bilge, Mustafa L. “Mustafa Paşa, Buşatlı (1797-1860)”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 31/344-345. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Bilge, Sadık Müfit. “Macaristan’da Osmanlı Hakimeyitinin ve İdari Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi”. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 11/11 (2000), 33-81.

Bilge, Sadık Müfit. Osmanlı’nın Macaristanı. İstanbul: Kitabevi, 2010.

Bozbora, Nuray. “Arnavutların Kökeni”. Balkanlar El Kitabı : Tarih. ed. Osman Karatay - Bilgehan Atsız Gökdağ. KaraM & Vadi Yayınları, 2006.

Bozbora, Nuray. Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi. İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 1997.

Cezar, Mustafa. Mufassal Osmanlı Tarihi. C.5 Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

Çanlı Mehmet. “Balkanlarda Komitacılık ve Çetecilik: II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Oturumlarında Yapılan Tartışmalar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Değerlendirme”. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi 6/4 (2017), 2825-2846.

Çatal, Ahmet Caner – Kalaycı, İsa. “Kosova Vilayeti’nde Meydana Gelen Adlî Olaylar (1876-1880)”. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 11/25 (2014), 111-121.

Çetin, Atillâ. “Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa’nın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yabancı Okullar Hakkındaki Raporu”. Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 10-11 (1982), 189-219.

Çetin, Emrah - Aydos, Hicran. “Tanzimat Döneminde Osmanlı İmparatorluğunu Kalkındırma Düşüncesinin Bir Ürünü Olarak Meclis-i Umûr-I Nafia”. Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi 8/1 (2021), 2-13.

Değirmendere, Muammer. Osmanlı Devleti Taşra İdaresindeki Dönüşümün Valilik Kurumu Üzerindeki Yansımaları (Hudâvendigâr Eyâleti Örneği, 1839-1908). Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.

Deny, J. “Sancak”. İslam Ansiklopedisi. C. 10. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966.

Derviş, Fetnan, XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Prizren:Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Tarihi İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Drançolli, Orges. Kosova’daki Kubbeli Camiler. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.

Durhan, İbrahim. “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler”. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi XII/3-4 (2008), 55-111.

Emecen, Feridun. “Ağnam Resmi”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 1/119-120. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Emecen, Feridun M. “I. Kosova Savaşı’nın Balkan Tarihi Bakımından Önemi”. I. Kosova Zaferi’nin 600. Yıldönümü Sempozyumu (26 Nisan 1989), 35-44.

Eroğlu, Onur. “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi”. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 12 (2010), 57-89.

Erol, Yasemin Zahide. “Osmanlı Devleti’nde Tahsil-i Emval Nizamnameleri ve Tahsilat Usulü”. Tarih Araştırmaları Dergisi 41/71 (2022), 429-449.

Eryılmaz, Bilal. Osmanlı Devletinde Millet Sistemi. İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992.

Evliya Çelebi. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. ed. Seyit Ali Kahraman. Yeditepe Yayınevi, 2010.

Eyice, Semavi. "Hüdavendigâr Meşhedi". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 18/295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Eyice, Semavi. "Kosova'da Meşhed-i Hüdavendigar ve Gazi Mestan Türbesi". Tarih Dergisi 12/16 (07 Haziran 2011), 71-82.

Gençoğlu, Mustafa. "İşkodra Vilayeti'nin İdari Taksimatı ve Yapısı (1867/1868-1908)". CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi 13/3 (2015), 259-290.

Gençoğlu, Mustafa. "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma". Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2/1 (2011), 29-50.

Gölen, Zafer. Tanzimat Döneminde Bosna Hersek. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.

Gölen, Zafer. Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları 1839-1878 Ankara: Alter Yayıncılık 2009.

Gülşen, Ayşegül. XIX. Yüzyılda Gilan (Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yaklaşım). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Gündoğdu, Hamza. "Kosova'da Meşhed-i Hüdavendigâr ve İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Türbe Geleneği". Journal of Turkish Studies 9/10 (2019), 615-638.

Güneş, Mehmet. Osmanlı Devleti'nde Kaymakamlık (1842-1871). Kitabevi Yayınları, 2014.

Güneş, Mehmet. Osmanlı Döneminde Vilâyet İdaresinin Esasları. İstanbul: Kitabevi, 2015.

Güven, İsmail. Türk Eğiitim Tarihi. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2014.

Hacısalihoğlu, Mehmet, "Sırbistan". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 37/121-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Hafız, Nimetullah - Mucahit, Asim. "Priştine Kitabeleri". Vakıflar Dergisi 11 (1978).

Halaçoğlu, Yusuf. XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Hızlı, Mefail. “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler Ve Eserler”. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 17/1 (Ocak 2008), 25-46.

Hızlı, Mefail. “Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi”. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 12 (2008), 85-106.

Imber, Colin. Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 : İktidarın Yapısı. çev. Şiar Yalçın. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Islami, Agron. XVIII. Yüzyılda “Kosova”: Sosyo-Ekonomik Tarih. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.

İbrahim, Abdülazim. “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Şeriyye Mahkemeleri”. Kırıkkale Hukuk Mecmuası 2/2 (2022), 577-601.

İnalcık, Halil. “Eyalet”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 11/548-550. İstanbul: TDV Yayınları, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi 1995.

İnalcık, Halil. Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

İnalcık, Halil. Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

İnalcık, Halil. Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600). çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

İnalcık, Halil. “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğu’na: XV. Asırda Rumeli’de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri”. 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuat Köprülü Armağanı. 207-248. İstanbul: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1953.

İnbaşı, Mehmet. “Balkanlar’da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti”. Türkler. 9/154-164. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

İnbaşı, Mehmet. “Makedonya’da Bir Türk Şehri: Üsküp (XV-XVI’ncı Yüzyıllar)”. On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri-I : XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi, 03-07 Aralık 2012, İstanbul, 157-175.

İnciciyan, P. L. - Andreasyan, H. D. “Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası”. Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 2-3 (1974), 11-88.

İpşirli, Mehmet. “Anadolu Eyaleti”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 3/143-144. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

İpşirli, Mehmet. “Beylerbeyi”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 6/69-74. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

İpşirli, Mehmet. “Osmanlılar”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 33/502-505. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

İsfahani, Rağıb el-. Müfredat: Kur’an Kavramları Sözlüğü. çev. Abdulbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.

İzgi, Cevat. Osmanlı Medreselerinde İlim-Riyazi İlimler. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.

Jelavich, Barbara. Balkan Tarihi 1 / 18. ve 19. Yüzyıllar. çev. İhsan Durdu vd. İstanbul: Küre Yayınları, 2009.

Jorga, Nicolae. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi : (1300-1451). çev. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.

Karal, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi - İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi - Islahat Fermanı Devri 1861-1876 Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977.

Karataş, Ali İhsan. “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti”. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15/1 (2006), 267-284.

Karataş, Ali İhsan. “Osmanlı Döneminde Bursa’daki Gayrimüslim Okulları”. Bursa’da Yaşam (Ağustos 2010), 64-70.

Karpat, Kemal H. Osmanlı Nüfusu 1830-1914 : Demografik ve Sosyal Özellikleri. çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Kazıcı, Ziya - Ayhan, Halis. “Tâlim ve Terbiye”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 39/515-523. İstanbul: TDV Yayınları, 1995. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Kerimoğlu, Hasan Taner. “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Makedonya Politikası ve Çeteler Kanunu 1908-1912”. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 14/2 (2014), 149-188.

Kılıç, Orhan. 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı: Eyalet ve Sancak Tevcihatı, 1997.

Kırmızı, Abdulhamit. Abdülhamid’in Valileri: Osmanlı Vilayet İdaresi : 1895-1908. İstanbul: Klasik Yayınları, 2007.

Kiel, Machiel. “Priştine”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 34/346-348. Ankara: TDV Yayınları, 2007.

Kocatepe, Şükrü. “Devlet Yönetimi”. Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti. 7-91. Yeni Şafak, Erkam Matbaacılık, ts.

Kodaman, Bayram. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980.

Kohn, Hans. Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği. çev. Agah Oktay Güner. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2007.

Komisyon, Balkan Harbi 1912-1913. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979.

Konuk, Neval - İbrahimgil, Mehmet Z. Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.

“Kosova Vilayeti”, Türk Ansiklopedisi. 22/245. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1975.

Köksal, Osman. “Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gerekli Düzenlemelere Dair II. Abdülhamit’e Sunulan Bir Layiha”. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 9/09 (1998), 263-285.

Köse, Osman. “Balkanlarda Rus Konsolosluklarının Kuruluşu ve Faaliyetleri”. Journal of Turkish Studies 1/2 (2006), 153-171.

Kristaq, Prifti. Popullsia e Kosovës 1831-1912. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, ts.

Kunt, İ Metin. Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi. Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, 1978.

Kuyucuklu, Nazif. “Bulgaristan”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 6/391-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Küçükdağ, Yusuf. “Pîrî Mehmed Paşa”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 34/280-281. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Külçe, Süleyman. Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet. ed. İsmail Dervişoğlu - İsmail Küçükkılınç. İstanbul: Kitabevi, 2013.

Malcolm, Noel. Kosova : Balkanları Anlamak İçin. çev. Özden Arıkan. İstanbul: Sabah Kitapları, 1998.

Memishi, Isa - Sulcevsi, Nebahat. “Preşova ve Çevresinde Osmanlı Kitabelerine Genel Bir Bakış”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 96 (2020), 557-572.

Mutlu, N. Yücel. “Osmanlı Devleti Nâfı’a Nezareti’nin İlk Nizâmnâmesi”. Belgeler 33/37 (2012), 117-129.

Nafi, Mahmud Cevad İbnü’ş-Şeyh. Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı : XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001.

Neşrî, Mehmed. Kitâb-ı Cihannümâ Neşri Tarihi. ed. Faik Reşit Unat - Mehmet A. Köymen. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957.

Oğuz, Süleyman. Osmanlı Vilâyet İdâresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti, (1878-1885). Ankara: Gazi Üniversitesi, 1986.

Olgun, Said. “Kosova Arnavutlarının Millî Kahramanı İsa Bolatinî (1864-1916)”. Tarih ve Gelecek Dergisi 6/3 (2020), 855-894.

Ortaylı, İlber. Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880). Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme Enstitüsü Yay., 1974.

Ortaylı, İlber. Türkiye İdare Tarihi. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1979.

Oruç, Adil b. Oruç Beğ Tarihi. ed. Necdet Öztürk. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2007.

Osman Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarihi I-II. İstanbul: Eser Kültür Yayınları, 1977.

Osmani, Mead. “The Kaza of Presevo According to the Salname of Vilayet of Kosovo in 1896 (H. 1314)”. Balkan Araştırmaları Dergisi 6/1 (2015), 49-61.

Önen, Nizam - Reyhan, Cenk. Mülkten Ülkeye: Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929). İstanbul: İletişim, 2011.

Örenç, Ali Fuat. “Mutasarrıf”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 31/377-379. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Özbozdağlı, Özer “Osmanlı Hükümetinin Kosova Arnavutları Arasındaki Kan Davalarına Çözüm Bulma Çabaları 1908-1912”. Belleten 82/295 (2018), 979-1012.

Öztop, Fatih, II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908- 1916) Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2014

Öztürk, Gülin - Karaçam Atam, Şenay. “Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Priştine”. Türklük Bilimi Araştırmaları 30 (2011), 283-310.

Pakalın, Mehmet Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993.

Pamuk, Bilgehan. “Osmanlı Döneminde Arnavutluk”. Balkanlar El Kitabı : Tarih. ed. Osman Karatay - Bilgehan Atsız Gökdağ. KaraM & Vadi Yayınları, 2006.

Parmaksızoğlu, İsmet. “Priştine”. Türk Ansiklopedisi. 27/119-120. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1978.

Popovic, A. “Prishtina”. The Encyclopaedia of Islam (NED-SAM). 8/335-337. Leiden: E.J. Brill, 1995.

Popovic, Aleksandre. Balkanlarda İslam. çev. Kolektif. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

Quataert, Donald - Kiş, Çeviri Salih. “Gelişim Açmazı: 1888-1908 Osmanlı Türkiye’sinde Ziraat Bankası ve Ziraat Reformu”. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 29 (01 Aralık 2011), 461-482.

Rıfat, Ahmed. Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1299.

Rızaj, Skender. “Kosova Vilayeti Teşkilatı”. VII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 25-29 Eylül 1970) 2 (1973), 665-670.

Rizaj, Skender. Organizimi Administrativ i Kosovés ne Shekullin XIV-XVI. Priştine: Perparimi, 1969.

Sakaoğlu, Necdet. Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003.

Sakin, Orhan. Osmanlı’da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu. İstanbul: Ekim Yayınları, ty.

Sami, Şemsettin. Kâmûsu’l A’lâm. İstanbul: Mihran Matbaası, 1889.

Sami, Şemsettin. Kâmûsu’l A’lâm. İstanbul: Mihran Matbaası, 1896.

Sami, Şemsettin. Kâmûsu’l A’lâm. İstanbul: Mihran Matbaası, 1898.

Sarınay, Yusuf. “Geçmişten Günümüze Kosova”. KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, 1/1 (1999), 151-166.

Sarınay, Yusuf (ed.). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2007.

Saygılı, Hasip "Sultan II. Abdülhamid'in Meşruiyet Krizi: 1903'te Mitroviçe'de İlk Rus Konsolosu Grigori Şerbina'nın Öldürülmesi". Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları 20 (2014), 163-192.

Selçuk, Hava. Osmanlı İdaresinde Priştine. Konya: Çizgi Kitabevi, 2016.

Selmani, Aliriza. Gjurmime Historike Për Gjilanin e Rrethinën. Gilan: Drita e Jetës, 2009.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet. "Yerel Yönetim Metinleri VI: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri". Çağdaş Yerel Yönetimler 5/5 (1996), 89-103.

Sezen, Tahsin. Osmanlı Yer Adları. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.

Shpuza, Gazmend. "Millet Sistemi Çerçevesinde Arnavutların Durumu". Osmanlılar 4 (1999).

Söylemez, M. Mahfuz. "Ankara Vilayet Salnâmelerine Göre Osmanlı'nın Son Döneminde Çorum". Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6/12 (2007), 7-40.

Sunay, Cengiz. "Belediyeciliğin Doğuşu Sürecinde Osmanlı Mirası". Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 3 (01 Haziran 2002), 113-133.

Sungur, Mutullah. "XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Taşra İdaresi ve Vilayet Yönetimi". Türkler. 13/750-761. Ankara, 2002.

Süreyya, Mehmed. Sicill-i Osmanî. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Süssheim, Karl. "Arnavutluk". İslam Ansiklopedisi. C. 1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.

Şahin, İlhan. "Sancak". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 36/97-99. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Şahin, Rahman. "Fatih Sultan Mehmed Devri Priştine Kazası (Tahrir Defterlerine Göre)". Cappadocia Journal of History and Social Sciences 10 (2018), 207-221.

Şahin, Rahman. Osmanlı Yönetiminde Vılçıtrın Sancağı (1450-1550). Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.

Şener, Abdüllatif. Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

Şenyurt, Oya. "Kosova'da Murad Hüdavendigâr Türbesi ve Ek Yapıları". Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi 29/2 (2012), 285-311.

Şevket, Hüseyin. Kosova Sahrası: Mâziyi İhya Atiyi İ'lâ Eden Bir Mahşer-i İkbal. 1 Cilt. Selânik: Rumeli Matbaası, 1327.

Taç, Hadi. Hurufat Defterlerine Göre Kosova Vilâyeti: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı. İzmir: Ege Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Temizer, Abidin – Serbestoğlu, İbrahim. "Osmanlı-Sırp Diplomatik İlişkileri ve Belgrad Sefiri Yusuf Ziya Paşa". Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi 9/2 (2020), 477-506.

Toraman, Ömer. Osmanlı Taşra Teşkilatında Yenilikler (1826-1876). Türk İdari Araştırmalar Vakfı (TİAV), 2021.

Torun, Sadık Fatih. "Vilâyet Kanunlarına Göre Sancak (Livâ) İdare Meclisleri". Tarih Araştırmaları Dergisi 35/60 (2016), 157-174.

Tönük, Vecihi. Türkiye'de İdare Teşkilâtı'nın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu. İçişleri Bakanlığı, Kanaat Basım ve Ciltevi, 1945.

Tuğlacı, Pars. Osmanlı Şehirleri. İstanbul: Milliyet Gazetesi, 1985.

Tuncer, Hacer. Kosova'daki Osmanlı Dönemi Camileri. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.

Unat, Faik Reşit. Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Liva". İslam Ansiklopedisi. C. 7. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Ünal, Uğur. II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.

Ünlü, Mucize. Kosova Vilayeti (1877-1912). Ankara: Gece Kitaplığı, 2014.

Vırmiça, Raif. Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri. Kültür Bakanlığı, 1999.

Vırmiça, Raif. Priştine Camileri. Prizren: Türk Demokratik Birliği, 1997.

Yarcı, Güler. "Kosova'nın Hüzünlü Yüzü: Paylaşılamayan Şehir 'Mitroviçe'". Bozkırdan Batıya Prof. Dr. Hüseyin Salman'a Armağan. ed. Güler Yarcı. 373-426. İstanbul: Epsilon,

Yarcı, Güler. "Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913)". Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi 4/1 (2013).

Yazıcı, Nesimi. "İsmail (Tuncu) Bey'in Hâtıra-i Seyahât'inde Sultan Reşad'ın Rumeli Ziyareti: Kosova". Belleten 78/283 (2014), 1099-1134.

Yıldırım, M. Zahit. Karahisar-ı Sahip İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750). Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003.

Yiğit, Yücel. "Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti". Journal of Turkish Studies 4/8 (2009), 2462-2491. https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.1053

Yiğit, Yücel. "Prizren Sancağı'nın İdari Yapısı (1864-1912)". History Studies International Journal of History 2/1 (2010). 2462-2491,

Zengin, Salih Zeki. II. Meşrutiyet'te Medreseler ve Din Eğitimi. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.

EKLER

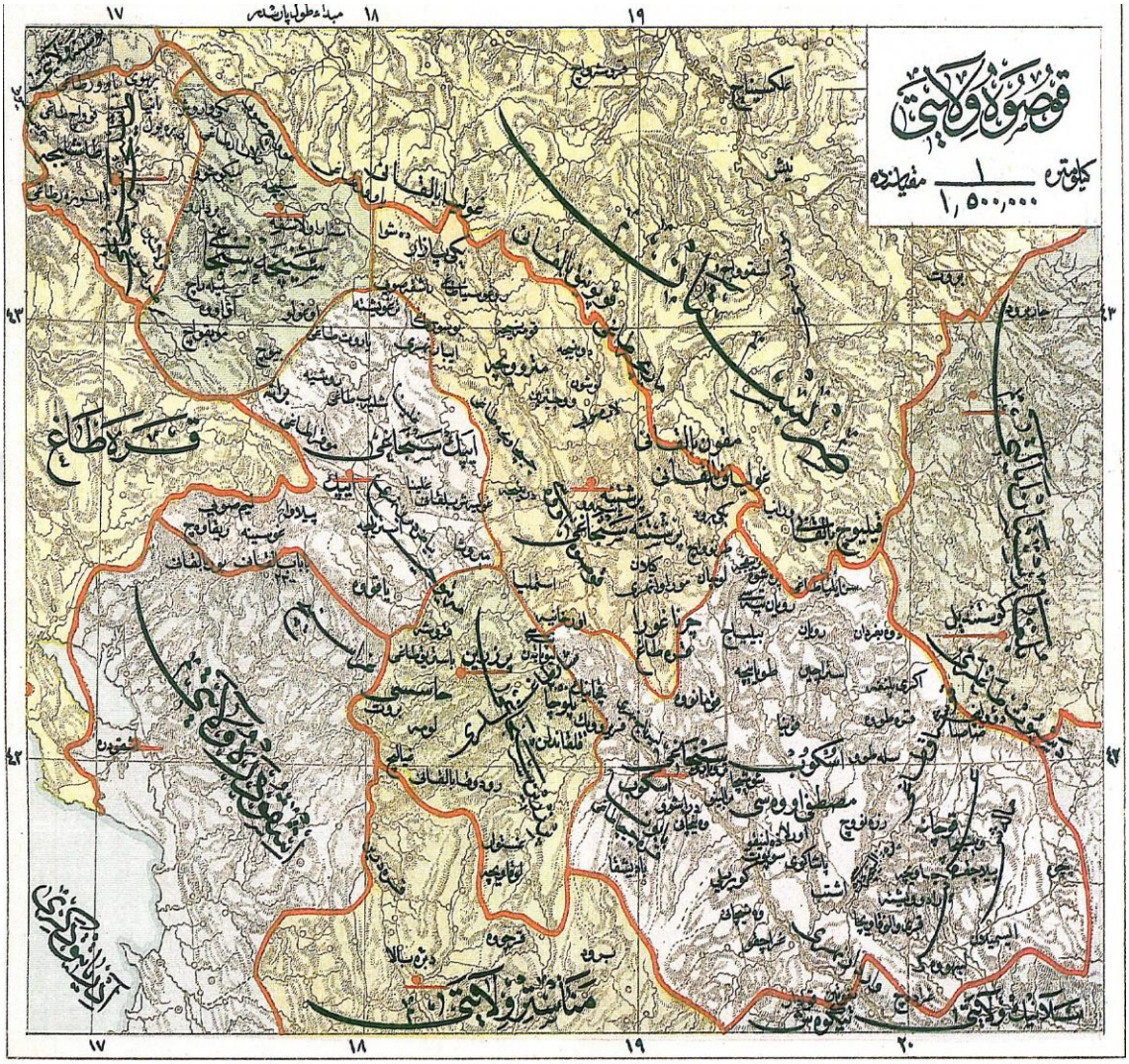
EK 1 Kosova Vilayeti Salnamesi [KVS], H.1300/M.1883, 134-135

Vilayet Dâhilinde Kâin Maa Kura Kasabanın Hân ve Dükkân ve Ebniye-i Sâiresini Mübeyyin Cetveldir. Priştine Sancağı					
	Maa Kura Priştine	**Maa Kura Vulçıtrın**	**Maa Kura Gilan**	**Maa Kura Preşova**	**Yekun**
Cami	38	12	25	15	90
Tekke	2		6	3	11
Medrese	1	1	2	1	5
Mekteb-i Rüşdiye	1	2	-	-	2
Mekteb-i İbtidaiye	1	-	1	-	2
Hükümet Konağı	1	1	1		3
Maa Mağaza Furun ve Dükkân	731	137	173	94	1.135
Hane	9.151	6.702	9.438	6.209	31.499
Hamam	3	1	1		5
Değirmen	82	120	67	121	400
Saat	1		1	1	3
Köprü	27	3	-	-	30
Han	33	7	17	16	74
Hastahane	1	-	-	-	1
Kışla	1	-	-	-	1
Cephane	-	-	-	-	-
Karakolhane	6	-	1	2	9
Telgrafhane	1	1	1	1	4
İmarethane	-	-	-	-	-
Kütübhane	-	-	-	-	-
Çeşme	75	7	63	12	157
Kilise	1	1	37	45	84

EK 2 Kosova Vilayeti Haritası, 1886, BOA, HRT.h, Dosya No. 1907

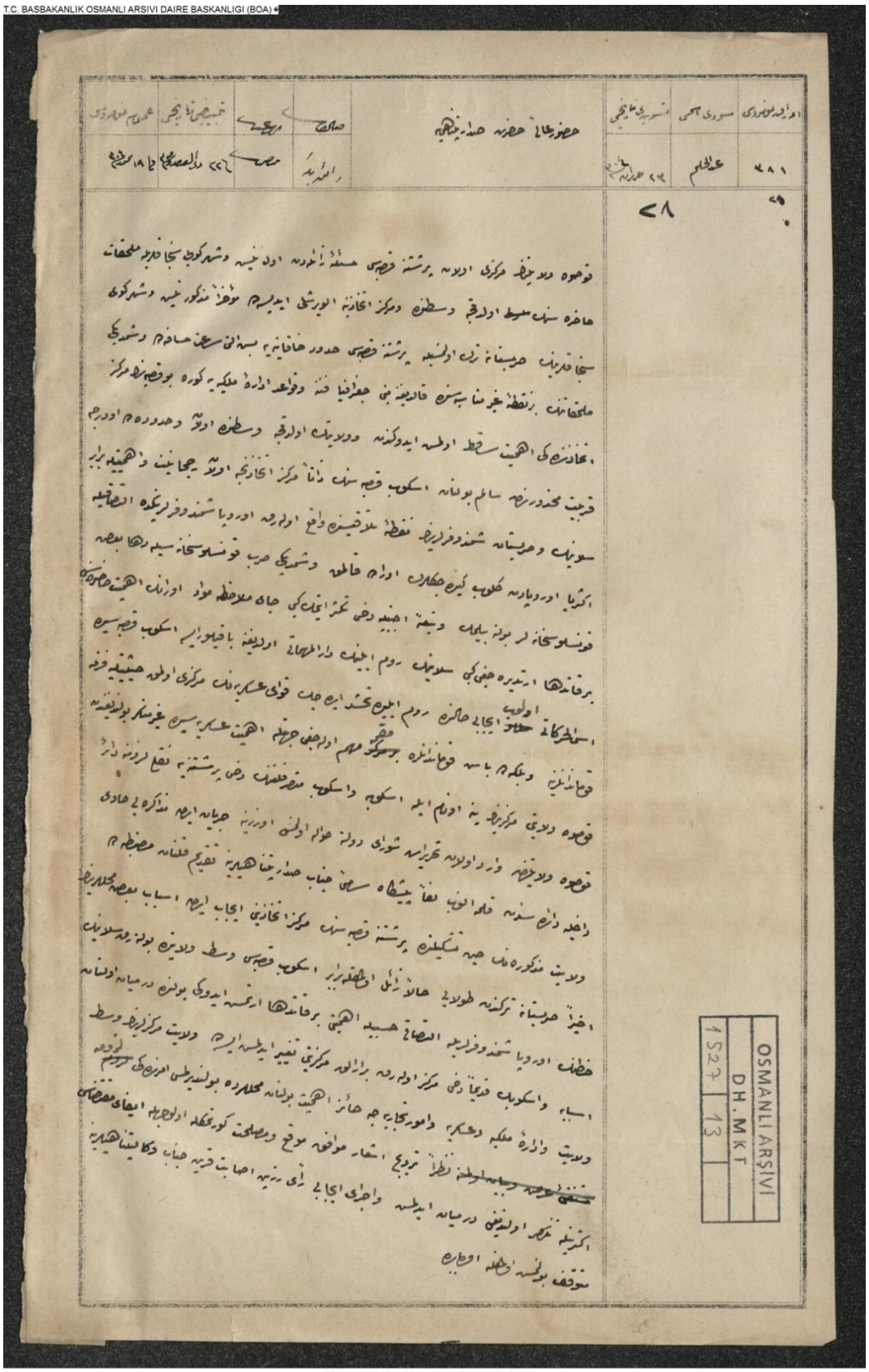
EK 3 Kosova Vilayeti Haritası

Binbaşı M. Nasrullah-Kolağası M. Rüşdü-Mülazım M. Eşref Haz. Rahmi Tekin-Yaşar Baş, Osmanlı Atlası -XX. Yüzyılın Başları-, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (Osav) İstanbul 2003, s. 28

EK 4 BOA, DH.MKT., 1527-13

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ
DH.MKT
1527
13

DH.MKT.01527.00013.001

پرشتنه سنجاغی

متصرف بحری پاشا

روم ایلی بکلر بکی ۲۰ را ۹۸

ایکنجی عثمانی وبرنجی مجیدی نشان ذیشانلریله امتیاز التون وکوش
٦ ج ۹۹ ۱۲ ن ۳۰٤ مدالیه‌لرینی حائز وحاملدر

ارکان لوا

مأموریت	اسامی	رتبه	تاریخی	سنجاغی	تاریخی
نائب	بایزید افندی			٤	٦ ل ۳۰۲
مفتی	مصطفی حمدی «	ادرنه پایه‌سی		۳	
محاسبه‌جی	اسماعیل رائف «	ثانیه	۲٦ ش ۳۰۲		
تحریرات مدیری	محمد یرتو «	ثالثه	۷ ر ۳۰٦		

مجلس ادارهٔ لوا

رئیس متصرف پاشا

اعضای طبیعه	نائب افندی	اعضای منتخبه	سلیمان اغا خامسه
	مفتی «		اسماعیل افندی
	محاسبه‌جی «		هاجی وینقو اغا
	تحریرات مدیری افندی		قوسطی «
	مترپولیدوکیلی استفان «		ساقو «

مجلس کاتبی سلیمان افندی — معاونی ابراهیم فندی

EK 6 Kosova Valisi Halil Rıfat Paşa (Göreve Başlama: 1 Mart 1877) ve Priştine Mutasarrıfı Hafız Mehmed Paşa (Göreve Başlama: Ağustos 1888)

Halil Rıfat Paşa

Hafız Mehmed Paşa

EK 5 Sırasıyla Fatih Sultan Mehmed Camii, Sultan Murad (Çarşı) Camii ve Yaşar Paşa Camii'nin Günümüzdeki Görünümü

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	SEDA		ŞAHİN AHMETAJ
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı	İngilizce-Orta		Arapça-Orta
Eğitim Durumu	**Başlama - Bitirme**		**Kurum Adı**
Lise			
Lisans		2009	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans		2012	İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora		2025	Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalıştığı Kurum	**Başlama - Ayrılma**		**Çalışılan Kurumun Adı**
1.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:	"Dinî-Demografik Yapı ve Toplumsal İlişkiler Yönüyle Bir Balkan Şehri; İpek", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1 / 2016, 27-41. "Bir Hudut Kazasında Toplumsal İlişkiler ve Yönetim Politikaları: Gilan/Gjilan ve Asayiş Sorunları" *Balkanlar ve İslam*, C.II, 405-422, Ensar Neşriyat, İstanbul 2020. "Kosova Vilayeti Salnamelerine Göre İpek Sancağının İdari Yapısı", *Türk Tarihinde Balkanlar,* Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, C. I, 687-697, 2013 "Bir Hayat Üç Kavram ve Bir Medeniyet Bahaeddin Yediyıldız", *Türk Sosyal Tarihçiliğinde Bir Yalnız İsim Bahaeddin Yediyıldız'a Armağan,* ed. Yunus Koç - Serhat Küçük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, ss. 3-25 Ankara 2015. Osmanlı Döneminde Balkanlar'da Eğitim-Öğretim Müesseseleri 19. Asır İpek Sancağı Örneği, III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi		
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
	Tarih: **İmza:** **Adı-Soyadı:**		